

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ยศ สันตสมบัติ

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สุวิทย์ ชีรสอวัต

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

พอพันธ์ อูยานนท์

สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

กุมภาพันธ์ 2546

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ยศ สันตสมบัติ

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สุวิทย์ ชีรสอวต

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

พอพันธ์ อูยานนท์

สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

กุมภาพันธ์ 2546

คำแถลงของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ประกอบด้วยนักวิชาการและนักศึกษา 27 คน* ใช้วิธีวิจัยแบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ ใช้สถิติของรัฐบาล ใช้สถิติที่ชุดโครงการฯ สำรวจเอง โดยใช้แบบสอบถามจาก 1,574 ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1,600 ครัวเรือนในภาคใต้ 887 ครัวเรือนที่ตำบลศิลาแลง อำเภอบัว จังหวัดน่าน สำรวจเองแบบมานุษยวิทยาในภาคเหนือ ใช้ข้อมูลจากที่นักวิจัยสำรวจไว้เดิมก่อนชุดโครงการฯ 1,935 ครัวเรือนในเขตอีสานใต้และในเขตตะวันตกของภาคกลาง ให้นักวิจัยผู้ช่วยฟังตัวและเก็บข้อมูลแบบมานุษยวิทยาในหมู่บ้านในภาคเหนือ สัมภาษณ์แบบวิธีการของประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค และใช้ข้อมูลทุติยภูมิทั้งของรัฐบาล นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน สัมพันธ์ใกล้ชิดใช้ประโยชน์จากแนวคิดและข้อมูลของโครงการวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” ซึ่งมีคุณพรพิไล เลิศวิชาเป็นหัวหน้าโครงการ ศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ชนบทของต่างประเทศ เชิญนักวิชาการชาวต่างประเทศจากญี่ปุ่น จีน และฝรั่งเศสมาบรรยายและเยี่ยมชมงานสนามในชนบทประเทศไทย รวมทั้งหัวหน้าชุดโครงการวิจัยนี้เดินทางไปพบกับนักวิชาการอินเดียที่เมืองกัลกัตตาและเซไน และพบนักวิชาการลาตินอเมริกาที่เมืองมานากัว นิคารากัว และเมืองซานโฮเซ คอสตาริกา ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ นักวิจัยในโครงการฯ เดินทางไปค้นคว้าที่มหาวิทยาลัยเบเคเล มลรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

* **ภาพรวม:** ดร. คริส เบเกอร์ นักวิชาการอิสระ **ภาคเหนือ:** ศ. ดร.ยศ สันตสมบัติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 รศ. ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผศ. ดร.รัตนพร เศรษฐกุล มหาวิทยาลัยพายัพ
 คุณชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณลำแพน จอมเมือง นักวิชาการอิสระ
 คุณสุทธิพงษ์ วสุโสภณพล สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดน่าน คุณวินัย บุญลือ นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: รศ. สุวิทย์ ธีรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รศ. ดร.สมคิด พรหมจ้อย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
 รศ. ดร.สมบัติ พันธิษณู มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.มณีนัย ทองอยู่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
 อาจารย์วิลาส โพธิสาร โรงเรียนเดลีวิทยา อ.ศิขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์
 อาจารย์ ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ธันวา ใจเที่ยง สถาบันราชภัฏสกลนคร
ภาคกลาง: รศ. ดร.พอพันธ์ อูยานนท์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.ทิพย์ สัจจันทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 อาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย เกียรติณินทร สถาบันราชภัฏสวนดุสิต ดร. อรสุดา เจริญรัตน์ สำนักพระราชพิธี
 ดร. ภูมิรัตน์ สุธรรม กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย **ภาคใต้:** รศ. สงบ ส่งเมือง มหาวิทยาลัยทักษิณ
 คุณชลิตา บัณฑุวงศ์ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) คุณอนุสรณ์ อุณโณ นักวิชาการอิสระ
เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ: รศ. เสรี ลีลาชัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง รศ. ดร.สังศิต พิริยะรังสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
หัวหน้าชุดโครงการ: ศ. ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักวิชาการอิสระ

ชุดโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใช้เวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543 – 28 กุมภาพันธ์ 2546) ใช้ทุนวิจัยทั้งหมดประมาณ 13 ล้านบาท มีผลงานวิจัยเป็นหนังสือรวม 21 เล่ม

การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ 3 ข้อ คือ

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเราราบกันอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ให้ความรู้เพิ่มว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาตัวให้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชน ให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตซ้ำครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าให้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตให้ใหญ่โต ให้มีกำไรสูงสุด ให้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระขายสินค้าไม่ใช่ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลักคือผู้ผลิตเล็กอิสระใช้แรงงานของสมาชิกของครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ โดยเฉพาะใช้แรงงานครอบครัวนั้นบนที่ดินเพื่อให้เกิดเป็นผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวให้รอด เติบโตก้าวหน้า แต่ต่อมาเมื่อจำนวนคนต่อเนื้อที่เพิ่มขึ้น ก็ผันใช้แรงงานของครอบครัวปลูกพืชที่ไ้ใช้ที่ดินน้อยแต่ใช้แรงงานเข้มข้น เช่น ผักและผลไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ เช่น วัวและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือทำกิจกรรมการค้าขายและบริการ เช่น ซ่อมเครื่องจักรต่างๆ หรือหากส่งสมาชิกบางคนออกไปขายแรงงาน ก็ส่งไปในฐานะเป็นวิธีหารายได้ อย่างหนึ่งของครอบครัวซึ่งอยู่ในชนบท ไม่ใช่ให้ไปเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวรจริงๆ ต้องส่งเงินกลับให้ครอบครัว เพื่อจุนเจือครอบครัวซึ่งก็ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้ การผลิตของผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ต่างจากการผลิตแบบทุนนิยม การผลิตในระบบทุนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ ใช้ทุนสูงเป็นหลักไม่ใช่ใช้แรงงาน ใช้ที่ดินมากเป็นแบบไร่ขนาดใหญ่ ใช้แรงงานรับจ้าง

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุดในภาคใต้ ที่ซึ่งภาคการเกษตรในท้องถิ่นหนึ่งๆ มีความหลากหลาย อันเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบ tropical rain forest ฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ รายได้ของครัวเรือนชนบทถึง 2/3 มาจากภาคเกษตรในท้องถิ่นเองและสูงพอที่จะอยู่ได้ และครัวเรือนถึง 3/4 ของครัวเรือนทั้งหมดใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นทำการเกษตร ส่วนในภาคเหนือและภาคกลาง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ ที่ใกล้เมืองเชียงใหม่แม้ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดิน

น้อยมาก คราวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งในชนบทยังคงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก คราวเรือนในภาคเหนือส่วนใหญ่พยายามอยู่ให้ได้ด้วยการทำอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรหลายๆ อย่าง รวมทั้งรับจ้างพร้อมๆ กันในคนๆ เดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เนื่องจากภาคเหนือมีน้ำบริบูรณ์ ดินดี จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ ช่วยผ่อนคลายปัญหาที่ดินมีจำกัดลงไปได้บ้าง และในภาคกลางประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ที่ทำงานในชนบททำงานของคราวเรือน ซึ่งในระยะหลังเป็นงานนอกภาคเกษตรเป็นงานประเภทค้าขายและบริการอยู่มาก ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความรู้และฝีมือ และให้ค่าตอบแทนพอสมควร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ รายได้ของคราวเรือนชนบทมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากการผลิตเกษตรกรรม และคราวเรือนชนบทใช้แรงงานจ้างเพียง 17% ของการใช้แรงงานทั้งหมด แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เป็นภาคที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เพราะระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ ณ ระดับรายได้ที่ต่ำ มีการกระจายการผลิตทางการเกษตรน้อย ใช้วิธีทำลายป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ซึ่งมักจะไม่ยั่งยืน ใช้วิธีส่งแรงงานออกไปขายเมืองไกล แทนที่แรงงานเหล่านั้นจะได้พัฒนาท้องถิ่นและภูมิภาค

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ สายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกันและกัน แลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช้การแข่งขันและเอารัดเอาเปรียบ เขตพื้นที่อาจครอบคลุมตั้งแต่หมู่บ้านเดียวและขยายกว้างถึงเป็นเขตภาษาและวัฒนธรรมของชนชาติ ในภาคใต้มีหมู่บ้านอนาธิปไตย สวนสมรม ตลาดนัดซึ่งเป็นตลาด “น้ำใจ” ระบบกล่อ แร่แรงงาน ในภาคเหนือมีศาลผีเก้าผี สภาผู้เฒ่า ของหน้าหมู่บ้าน หมู่ฝาย ระบบหมวด ระบบครูบา ในภาคอีสานมีผีปู่ตาและระบบเลี้ยวเป็นต้น และในทุกภาคมีระบบญาติมิตรและมีระบบวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติดำรงอยู่ในชุมชนชนบท งานวิจัยของคุณพรพิไล เลิศวิชาในหนังสือ “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2536) และในโครงการวิจัย” “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) และงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สัตตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” ในชุดโครงการนี้ ให้ภาพเหล่านี้ชัดเจนมาก

2. การแปรรูป (transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก คือเป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมาก และยังเกิดขึ้นจำกัด

เดิมนั้นงานคลาสสิกของนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน James C. Ingram, “Economic Change in Thailand Since 1850” (1955) ที่พิมพ์ออกมา 10 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ให้ภาพว่าเศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากสนธิสัญญาเบาริ่ง เศรษฐกิจแบบทำมาหากินหมดไป กลายเป็นเศรษฐกิจค้าขายส่งออก (export economy) ต่อมาในทศวรรษ 2520 การศึกษา

เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แก้ไขภาพนี้ ภาพที่ถูกต้องคือ แม้ในภาคกลางการผลิตข้าวเพื่อขายเมื่อเริ่มต้นเป็นกิจกรรมที่เสริมเติมจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง ปลูกข้าวเพื่อใช้กินเอง การทอผ้าพื้นเมือง การดำข้าว การไม่มีและไม่ใช้แรงงานรับจ้าง คงสืบเนื่องตลอดมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองค.ศ. 1945 สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองปฏิเสฐานของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้ภาพว่าชาวบ้านเต็มใจที่จะเข้าร่วมในระบบทุนงานของสำนักฯ ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้ให้ภาพใหม่ว่า ถ้าลงไปศึกษา ณ ระดับหมู่บ้านจริงๆ จะได้ข้อเท็จจริงว่าชาวบ้านรู้สึกและมีความสำนึกว่า รัฐและทุนเป็นสิ่งแปลกปลอม ชาวบ้านถูกลากเข้าสัมพันธ์กับระบบทุน พวกเขาต่อสู้และรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้านของเขา งานวิจัยว่าด้วยเศรษฐกิจหมู่บ้านของสำนักฯ ให้ภาพว่าสถาบันชุมชนหมู่บ้านแบบเลี้ยงตัวเองดำรงอยู่อย่างน้อยจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนในชนบทในช่วง 100 ปี จากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นไปอย่างล่าช้า

งานวิจัยชุดใหม่นี้ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ซึ่งคือการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ต่อมา จากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง (1945) จนถึงปัจจุบัน คือระยะเวลาอีกประมาณ 50 ปี ได้ให้ข้อค้นพบที่สำคัญมากกว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนที่ล่าช้าในช่วงจากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น แม้ในช่วงร่วมสมัยจากสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงเป็นจริงเช่นนั้น คือยังคงล่าช้าอยู่ ความหนืดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวยุคและชุมชน ไม่กลายเป็นระบบทุน ดำรงอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้านี้เป็นที่มาของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในเศรษฐกิจไทย

จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าเข้าสู่ระบบทุน จะอธิบายกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมากของเศรษฐกิจสังคมไทยได้อย่างไร? ในงานวิจัยชุดเดิมคณะนักวิจัยแห่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายว่าเป็นเพราะ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3) ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบทเพียงเรียกเอาส่วนเกินออกมาจากหมู่บ้าน จะยังอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีหลัง คือช่วงร่วมสมัยนี้ด้วยปัจจัย 3 ข้อที่ใช้อธิบายช่วง 100 ปีแรกได้หรือไม่? ผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ชี้ว่าปัจจัยข้อ 1) และ 3) อธิบายได้น้อยลง การอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2) มากขึ้น อีกทั้งการค้นคว้าในระยะต่อมาของสำนักฯ ก็ทำให้เราเข้าใจปัจจัยที่ 2) ดีขึ้น และเห็นความสำคัญของปัจจัยที่ 2) มากขึ้น คือต้องอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะที่เป็นพิเศษของหมู่บ้านไทย

ประเทศไทยโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก เนื่องจากโดยสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ป่าฝนเขตร้อน แต่ทว่า การเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วช่วงหนึ่งหลังสงครามโลก

ครั้งที่สองทำให้เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวของเกาะปลูกได้ไปถึงเขตชายแดน (frontier) ปัจจัยบวกของการมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือเฟือได้ยุติลง ขณะนี้ปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติใช้อธิบายการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านได้ดีเพียงเฉพาะในเขตภาคใต้ ดังปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในรายงานการวิจัยชุดนี้ ขณะเดียวกันปัจจัยข้อที่ 3) ระบบทุนไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ก็เริ่มเป็นจริงน้อยลงในเขตภาคกลางและเขตภาคเหนือ รัฐเองก็มีส่วนช่วยระบบทุนให้เข้าไปถึงชุมชนหมู่บ้านสะดวกยิ่งขึ้น โดยการสร้างการคมนาคมและสื่อมวลชนการโฆษณา ซึ่งโน้มเอียงเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุน

การศึกษาของชุดโครงการวิจัยนี้ได้ให้ภาพว่า การรักษาตัวดำรงอยู่ได้ของเศรษฐกิจครอบครัวและหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เป็นเพราะการปรับตัวและการต่อสู้ของครอบครัวและชุมชนของชาวบ้านเอง ชาวบ้านปรับตัวโดยการผันการใช้แรงงานครอบครัวจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด ไปสู่งานบริการและการค้า โรงงานขนาดเล็กในชนบท ใช้แรงงานเข้มข้นขึ้น คือทำงานหนักขึ้น และแม้จะต้องส่งแรงงานส่วนหนึ่งไปขายในเมืองไกลก็ยอม ทั้งหมดนี้เพื่อรักษาครอบครัวและชุมชนเอาไว้ กระบวนการพยายามรักษาตัวเองของครอบครัวและชุมชนนี้มีทั้งต่างทำกัน และทั้งทำกัน เป็นเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในพื้นที่ สายญาติมิตร ระหว่างหมู่บ้าน และอาจกว้างขวางถึงภายในเขตชนชาติและเขตวัฒนธรรม แสดงถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและชุมชนในเศรษฐกิจชาวบ้านของไทย การรู้สำนึกในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชนนี้ปรากฏเด่นขึ้นมาเมื่อมีปัญหาหรือวิกฤติ สมาชิกของครอบครัวช่วยกันทุกวิถีทางเพื่อรักษาที่ดินของครอบครัว ชาวบ้านภาคใต้และภาคต่างๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสู้กับระบบทุน ชาวบ้านรวมตัวกันปกป้องรักษาทรัพยากรและป่าไม้ ฯลฯ ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยนี้เองที่อธิบายการหนีตัวของกระบวนการแปรรูปจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน

การวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาว่าด้วยชุมชนหมู่บ้านไทยได้ช่วยให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษของชุมชนไทยดีขึ้น และความเข้าใจนี้ทำให้เราเริ่มจะเห็นเส้นทางของชนชาติไทยอันประกอบขึ้นมาจากชุมชน เส้นทางที่ผ่านมาและเส้นทางอันน่าพึงปรารถนา การวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย” (2536) ของคุณพรพิไล เลิศวิชา และเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต” (2540) ของคุณพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ ในด้านหนึ่งได้ชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในสถาบันหมู่บ้านและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและนักพัฒนาเอกชนเห็นและนำมาเสนอ ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยทั้งสองชิ้นได้ค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (network) ชุมชน คือพบว่าเครือข่าย (network) การแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชนหมู่บ้านในอดีต ในภาคใต้ ชุมชนชายฝั่งแลกเปลี่ยนกับข้าวของชุมชนบนพื้นราบ และแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชุมชนชายภูเขา ใน

ภาคเหนือชุมชนบนที่ราบในหุบเขาแลกข้าวกับผักของชุมชนบนภูเขา อัตราการแลกเปลี่ยนในตลาดชาวบ้านเหล่านี้ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนคือเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่กำไร ตลาดไม่ได้ขับเคลื่อนโดยกฎแห่งระบบทุนนิยม ท่านอาจารย์ส่งเมือง ในงานวิจัยชุดปัจจุบันนี้ได้ชี้ให้เราทราบว่าเครือข่ายเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ขณะนี้ในรูปของตลาดนัด และคุณพรพิไล เลิศวิชา ในงานวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) ได้อธิบายได้ชัดเจนว่าหมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกันได้ร้อยโยงเป็นเครือข่ายการจัดการน้ำ คือระบบเหมืองฝาย ประกอบด้วยหมู่บ้านนับร้อยหมู่บ้าน จัดสรรน้ำและจัดสรรแรงงานเพื่อรักษาเหมืองฝายเอง โดยอาศัยประสบการณ์ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน สายญาติ ศาสนา พิธีกรรม งานบุญและงานรื่นเริง ฯลฯ เครือข่ายนี้ยังคงอยู่ดีในปัจจุบัน ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท” ซึ่งทำงานวิจัยในช่วง พ.ศ.2538-2541 ได้ขยายขอบเขตการศึกษาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนไทยออกไปยังหมู่บ้านไทนอกประเทศไทย และได้มีข้อค้นพบมายืนยันว่าชุมชนหมู่บ้านไททั้งในและนอกประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเพิ่มสำคัญอีก 2 ข้อ คือ 1) หมู่บ้านไทมีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น หมู่บ้านไทนอกประเทศไทยมีระบบที่แบ่งที่ดินทำกินใหม่เป็นระยะ (repartition) ตามขนาดของครอบครัว มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและน้ำใจเป็นพื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครอบครัวและชุมชน สถาบันชุมชนดำรงอยู่สืบเนื่องตลอดมาข้ามกาลเวลา ไม่ว่าระบบเศรษฐกิจสังคมที่ครอบงำข้างบนจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร 2) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทเป็นวัฒนธรรมกลาง เป็นวัฒนธรรมของชนชาติทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยโดยธรรมชาติ โดยสมัครใจ ทั้งนี้เพราะชาวไทอาศัยอยู่บนที่ราบลุ่ม ชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่บนภูเขาใกล้ๆ เมื่อลงมาที่ราบเพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวไทและชาวเผ่าอื่นเขาใช้ภาษาไท ชนชาติอื่นเหล่านี้มีสองวัฒนธรรม วัฒนธรรมของตนเองและวัฒนธรรมไท ชนชาติทั้งหลายในดินแดนประเทศไทยจึงกลายเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมไทโดยสมัครใจ ชุมชนทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยสามารถประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติไทได้อย่างสนิท เครือข่ายระหว่างชุมชนสร้างขึ้นได้ง่าย แน่นแฟ้น มีขอบเขตกว้างขวาง และไม่มีความขัดแย้ง ชุดท้ายการวิจัยชุดปัจจุบัน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำให้เราสรุปทางทฤษฎีได้ว่าหมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งในตัวเอง มีเป้าหมายของตัวเองคือมุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตซ้ำตัวเองได้ ใช้แรงงานสมาชิกของครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ความเป็นญาติมิตร เป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต ลักษณะความเป็นพิเศษของหมู่บ้านไทยที่คณะของเราค้นพบทั้งหมดนี้ คือ 1) หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นและดำรงอยู่สืบเนื่องมาช้านาน 2) หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอีกระบบหนึ่งของตัวเอง 3) หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนและ

ช่วยเหลือกันอย่างกว้างขวาง และ 4) วัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติทั้งหลายในท้องถิ่นและดินแดนประเทศไทย อธิบายลักษณะของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยที่ฐานราก ที่ลักษณะพื้นฐานที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย และนี่คงจะเป็นคำอธิบายที่สำคัญที่สุดว่าทำไมการแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก ที่จริงแล้วเศรษฐกิจไทยอาจจะพัฒนาจากระบบศักดินาไปสู่ระบบแห่งชาติที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา หากไม่ถูกตัดตอนไปเสียก่อนโดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนจากภายนอกประเทศ ด้วยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้เราจึงพัฒนาเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ที่การขยายตัวของระบบทุนเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และระบบชุมชนต่อสู้เพื่อดำรงตนเองอยู่ให้ได้

เรามาดูถึงปัญหาอนาคตของเศรษฐกิจสังคมไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมหรือเส้นทางของชาติที่มีระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายใน ควรเป็นอย่างไร? ปัญหาสำคัญยิ่งข้อนี้ชุดโครงการฯ มีคำตอบเบื้องต้นจากการค้นคว้า ขอเสนอเพื่อพิจารณา ดังนี้ :

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบ มีโอกาสน้อยที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

การพัฒนาในอนาคตจึงควรมุ่งที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ณ เขตภายในของประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนกำกับ และประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติ มีชื่อเรียกว่าแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร) หรือ “ชุมชนธิปไตย หรือ ชุมชนภิวัฒน์” (คุณพิทยา ว่องกุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี) พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ ศึกษาเขตภายในสำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งบุคคลและวัตถุของทั้งประเทศ พัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นต่างๆ พยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตเพื่อความพอเพียงของท้องถิ่นก่อน ผลิตเพื่อขายเป็นขั้นตอนต่อไป พยายามใช้แรงงานในครอบครัวก่อนจ้างแรงงาน โยงท้องถิ่นต่างๆ เชื่อมทุกส่วนของประเทศเข้าด้วยกัน เป็นระบบเดียวกันด้วยระบบการขนส่งและคมนาคม ให้มีความสำคัญกับการค้าภายในประเทศ ผลิตเพื่อตลาดภายในมากกว่าตลาดต่างประเทศ เน้นช่วงชิงตลาดภายในประเทศกลับคืนมาแทนเน้นการส่งออก สนใจการผลิตสิ่งของด้วยเทคโนโลยีที่คนภายในประเทศกำกับเอง มากกว่าสนใจเรื่องธุรกิจ เรื่องการเงิน การธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ การแก่งแย่งด้วยวิธีต่างๆ ท้องถิ่นและประชาชนมี

ส่วนร่วมและควบคุมการพัฒนา ฟังตัวเองและฟังกันเองภายในประเทศเป็นหลัก พัฒนาคุณภาพของประชากรด้วยการสาธารณสุขและการศึกษา ในด้านการศึกษาถือเอาระบบของท้องถิ่นและประชาชนเป็นตัวตั้ง เนื้อหาสาระของวิชาความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ควรต้องเป็นเรื่องของท้องถิ่นมากขึ้น เรื่องของประชาชนธรรมดามากขึ้น ชุมโครงการวิจัยนี้ได้ค้นพบว่าประเทศชาติของเรามีทุนทางวัฒนธรรมอยู่มากในเขตท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีคุณค่ามากทางเศรษฐกิจ มีตลาดและมีราคา เช่นอาหารและขนม ทอผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เหล้าไวน์ งานบริการ เช่นนวดและต้อนรับแขกท่องเที่ยว ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีแม่บ้านผู้หญิงเป็นผู้นำและผู้สืบทอด ควรส่งเสริมการผลิตที่เป็นผลจากวัฒนธรรมชุมชนภูมิปัญญาและงานฝีมือเหล่านี้ คือเส้นทางของเศรษฐกิจหัตถกรรม อนึ่งชุมโครงการวิจัยนี้และผลการวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ค้นพบด้วยว่า ด้วยความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรม หรือประสบการณ์ประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประเทศชาติของเราและท้องถิ่นของเราโชคดีมากที่เราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ตรงข้ามเรากลับมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของประชาชนได้ง่ายในทุกระดับ ในระดับท้องถิ่นเช่นระบบออมทรัพย์ในภาคใต้ ระบบเหมืองฝายและระบบของครุบาศรีวิชัยในภาคเหนือ ระบบทำนาและโรงสีในภาคอีสาน ระดับชาติเช่นระบบของหลวงตามหาบัว เป็นต้น ในอนาคตจะต้องมีการเพิ่มจำนวน อาณาเขตครอบคลุมและกิจกรรมของเครือข่ายเช่นนี้ ให้มากขึ้นและเข้มข้นขึ้นอีก

การพัฒนากระบวนเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือมีปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอันประกอบเป็นระบบ แล้วนั้นให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตัวเอง จากจิตใต้สำนึกเป็นจิตสำนึก จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่เรียกร้องของประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติในลักษณะใหม่ ยิงจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและฟังตัวเองได้มากยิ่งขึ้น

การพิจารณาเสนอเส้นทางของชาติจะต้องกล่าวถึงด้วยถึงการประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุน ประกอบกันขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ ในหัวข้อนี้การศึกษาค้นคว้าเพื่องูยู่ในขั้นเริ่มต้น ควรจะต้องมีการค้นคว้าเข้มข้นขึ้นอย่างมากต่อไป แนวคิดเบื้องต้นคือควรใช้

วัฒนธรรมชุมชนร้อยรัดระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน หมายความว่าชนชั้นกระฎุมพีในเมืองไทยที่มีเชื้อสายจีน พิจารณารับวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชาวบ้าน จึงจะเกิดบูรณาการในสังคมไทย ใช้วัฒนธรรมกำกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างระบบทุนและระบบชุมชน เศรษฐกิจไทยอาจจะยังคงเป็นเศรษฐกิจสองระบบ แต่วัฒนธรรมเป็นระบบเดียว คือวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชนชาติไทย

คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนชุดโครงการนี้ เป็นทุนของฝ่ายวิชาการ (ทุนเมธีวิจัยอาวุโส) และของฝ่ายชุมชนรวมกัน

ขอขอบคุณอย่างยิ่งโดยเฉพาะกับบุคคล 3 ท่านที่แนะนำและชักชวนอย่างตั้งใจมากให้จัดทำโครงการนี้ คือศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการ สกว. ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย หัวหน้าฝ่ายชุมชน สกว. และคุณพรพิไล เลิศวิชา นักวิชาการอิสระเพื่อนร่วมงานวิจัยหมู่บ้านมาด้วยกันตลอดเวลาอันยาวนาน

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ สกว. คุณพรพิมล กิตติมศักดิ์ คุณเบญจมาศ ศิริมาสวณิช คุณอังคณา ใจเลี้ยง และท่านเจ้าหน้าที่อื่นของ สกว. ที่ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างอบอุ่นมากตลอดเวลา 3 ปี ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.คณิน รพีพัฒน์ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน และศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร ที่ปรึกษาของชุดโครงการ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร อาจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งนักวิชาการชาวต่างประเทศ ที่กรุณาเดินทางมาบรรยายและสัมมนาพร้อมกับนักวิจัยในชุดโครงการ คือ Professor Yoshiteru Iwamoto Professor Eiichi Hizen Professor Akira Nozaki Professor Shigeharu Tanabe Professor Marcel Mazoyer Dr. François Molle และ Associate Professor Zhang Zheng

ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์ ให้อำนาจการตัดสินใจและความสะดวกทุกประการในการบริหารชุดโครงการนี้แก่หัวหน้าชุดโครงการฯ และเมื่อเริ่มชุดโครงการฯ ต้นปี พ.ศ. 2543 ท่านรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว ได้ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างเต็มที่ ขอขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งสองอย่างสูง

ขอขอบคุณ Dr. Lipi Ghosh Senior Lecturer แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการอินเดียที่กัลกัตตาและเซเนไน คุณศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา และ Dr. Folke Kayser แห่งมูลนิธิฟรีดริค อีเบิต (ประเทศไทย) ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการลาตินอเมริกา ที่นิคารากัวและคอ스타 ริกา

ขอขอบคุณคุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ คุณสุนันทา บุญศรีสวัสดิ์ คุณสุภาภรณ์
ตรงกิจวิโรจน์ คุณทศนันท์ จันทร์อำไพ และคุณมยุรี คำเปลว ที่ช่วยเรื่องงานธุรการของชุดโครงการฯ
อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง รวมทั้งคุณวลีทิพย์ เชื้อขาว เลขานุการคณะเศรษฐศาสตร์ และคุณวัชรินทร์
วิญญุตตานนท์ เจ้าหน้าที่การเงินคณะฯ ซึ่งกรุณาตรวจทานเอกสารไปเสร็จต่างๆ ของชุดโครงการฯ
โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

3 กุมภาพันธ์ 2546

คำนำ

งานวิจัย “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชานนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” ของศาสตราจารย์ ดร. ยศ สันตสมบัติ มีคุณค่ามากทางวิชาการ ทั้งในแง่เป็นผลงานการวิจัยที่ให้รายละเอียดชีวิตชานนาชาวไร่ภาคเหนือแบบงานมานุษยวิทยา โดยผู้วิจัยฝังตัวอยู่ในสนามเป็นเวลานาน และเป็นผลงานวิจัยที่ท่านอาจารย์ศสามารถสรุปเสนอทฤษฎีชานนาไทยใหม่ที่มีความสำคัญมาก

ข้าพเจ้าเห็นว่างานชิ้นนี้ของศาสตราจารย์ศ ให้องค์ความรู้ใหม่อย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน ดังนี้ :

1. ชานนาภาคเหนือต้องทำงานหลายอย่างในตัวเองๆ เดียวกัน อาจทำอย่างนี้ในเวลาเดียวกันหรือในต่างช่วงเวลาในสัปดาห์ หรือเดือนหรือปีเดียวกัน ทั้งปลูกข้าว ปลูกพืชเงินสดเช่นถั่วเหลือง หอมหัวใหญ่ ผัก ทำสวน เช่นสวนลำไย สวนส้ม สวนลิ้นจี่ ทำกิจการแบบครอบครัวเล็กๆ เช่นซ่อมเครื่องจักรกล รถยนต์ มอเตอร์ไซด์ ตัดเย็บเสื้อผ้า ขายของชำและอาหาร เติมน้ำมัน รับจ้างในชนบท เช่นดำนา เกี่ยวข้าว ถางหญ้า เก็บลำไย คัดลำไย ขุดดิน ถมดิน ขายประกัน รับจ้างในเมือง เช่นก่อสร้าง งานโรงงาน หรือแม้กระทั่งไปรับจ้างในต่างประเทศ

พิจารณาจากมโนภาพทางทฤษฎีชนชั้น ในความหมายที่ว่าชนชั้นเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิต ชาวบ้านภาคเหนือก็ดูจะเป็นทั้งชนชั้นชานนา (หรือผู้ผลิตเล็กอิสระ) และชนชั้นกรรมาชีพพร้อมๆ กัน ศาสตราจารย์ศจึงสร้างมโนภาพทางทฤษฎีชนิดใหม่ขึ้นมา ท่านเรียกชาวบ้านภาคเหนือว่า “ชานนาผู้ยืดหยุ่น”

นัยทางทฤษฎีของมโนภาพ “ชานนาผู้ยืดหยุ่น” คืออะไร? ในภาคหรือประเทศที่มี “ชานนาผู้ยืดหยุ่น” เป็นจำนวนข้างมาก จะมีผลต่อลักษณะโครงสร้างและเส้นทางเศรษฐกิจของภาคหรือของประเทศนั้นอย่างไร?

เมื่อพิจารณางานนี้ของท่านอาจารย์ศ ร่วมกับงานของท่านอาจารย์รัตนพร เศรษฐกุล “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ. 2442-2542)” จะเห็นได้ว่า ที่เกิดสภาพ “ชานนาผู้ยืดหยุ่น” เป็นเพราะภาคเหนือเป็นภาคที่ชาวบ้านขาดทรัพยากร ขาดที่ดินทำมาหากิน เป็นภาคที่มีชนชั้นกรรมาชีพในชนบทในอัตราส่วนสูงที่สุดของประเทศ และอัตราส่วนนี้ในภาคน่าจะกำลังเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ เมื่อพิจารณาตารางที่มาที่ไปของมโนภาพ “ชานนาผู้ยืดหยุ่น” อย่างนี้ในภาคเหนือ และพิจารณาพร้อมกับผลงานวิจัยชิ้นอื่นๆ ทั้งในภาคเหนือและในภาคอื่นของไทยในชุดโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ข้าพเจ้าคิดว่านัยของทฤษฎี “ชานนาผู้ยืดหยุ่น” คือการเสนอภาพของชานนาผู้กำลังพยายามรักษาเศรษฐกิจแบบครอบครัวและชุมชนของเขาเอาไว้ให้ได้นั่นเอง เช่นเดียวกับงานวิจัยอื่นในชุดโครงการนี้ ท่านอาจารย์ศยืนยันการดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจระบบล่าง คือระบบชุมชน

โดยที่ท่านอาจารย์ได้เลือกเสนอภาพการดำรงอยู่นั้นอย่างมีพลวัต คือเน้นการต่อสู้ดิ้นรนของชาวบ้าน สมาชิกของชุมชนเป็นพิเศษ

2. ในการต่อสู้ของชาวบ้านภาคเหนือเพื่อรักษาระบบครอบครัวและชุมชน ชาวบ้านได้นำเอาทุนทางวัฒนธรรมและสังคม มาช่วยให้ความชอบธรรมแก่สิทธิชุมชนของพวกเขา ชาวละแวกคอยภูคาจังหวัดน่านอ้างว่าพวกเขาครอบครองและใช้ประโยชน์ป่ามานานแสนนานแล้ว พวกเขาประกอบพิธีกรรมบูชาบรรพชน พิธีเน้นชี้ว่าบรรพชนชาวละแวกได้ครอบครองพื้นที่นั้นมาตั้งแต่ต้น เป็นการใช้อนุสืบทอดพื้นที่และทรัพยากรให้ดำรงอยู่เป็นสิทธิของชุมชน หรือชาวปกาเกอะญอประกาศตัวว่าเป็นคนรักป่า ดำรงเผ่าพันธุ์ของตัวเองได้ เพราะสืบทอดความเป็นชาติพันธุ์บนสัมพันธ์ภาพที่แนบแน่นระหว่างคนกับป่า หรือชาวนาคนเมืองบนพื้นราบบางแห่ง เช่นที่บ้านหาดเค็ด ตำบลเมืองจัง จังหวัดน่านพยายามอนุรักษ์สายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ปลุกพืชหลากหลายชนิดและสายพันธุ์ ซึ่งแต่ละชนิดและสายพันธุ์ให้ผลผลิตในเวลาที่แตกต่างกัน เป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารและรายได้ และทำให้ใช้แรงงานครัวเรือนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการใช้อนุสืบทอดพื้นที่เพื่อรักษาระบบครอบครัวและชุมชน ซึ่งถ้าหากผลิตแต่สายพันธุ์ส่งเสริมและผลิตพืชเชิงเดี่ยวตามระบบทุนนิยม ก็อาจประสบการขาดทุนล้มละลาย เหตุที่การรักษาไว้และการแสดงสิทธิของระบบครอบครัวและชุมชนให้ปรากฏ กีดกันการถูกล้ำเข้ามาของระบบทุนโดยใช้ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญา มีพลังให้เราเห็นได้ชัดเจนในภาคเหนือ นั้น เนื่องมาจากการที่ในภาคเหนือในการต่อสู้ทางด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านอยู่ในสนามรบที่เสียเปรียบ เพราะความร่อยหรอของฐานทรัพยากร นอกจากนั้นในภาคเหนือวัฒนธรรมชุมชนและวัฒนธรรมชนชาติชาติพันธุ์ต่างๆ ยังเป็นปรากฏการณ์ที่เข้มแข็งของชาวบ้าน งานวิจัยชนบทภาคเหนือของท่านอาจารย์ศุภได้เตือนเราอีกครั้งหนึ่งว่าในการพิจารณาลักษณะของสังคมเศรษฐกิจพิจารณาว่าเป็นระบบทุนหรือระบบชุมชน เราต้องพิจารณาแต่ละระบบแบบเป็นองค์รวม ทั้งด้านเศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรมเป็นองค์รวมร้อยรัดเป็นหนึ่งเดียวกัน จะพิจารณาแต่ด้านเศรษฐกิจโดดๆ ไม่เพียงพอ และเมื่อพิจารณาชนบทภาคเหนือแบบเป็นองค์รวม เราก็จะยังเห็นการดำรงอยู่ของระบบชุมชน

การมองเห็นการดำรงอยู่ของระบบชุมชนในชนบทภาคเหนือ สามารถนำไปเป็นคำตอบต่อคำถามเชิงทฤษฎีได้ว่าชาวบ้านภาคเหนือเป็นชนชั้นชาวนาหรือชนชั้นกรรมาชีพ ชาวบ้านภาคเหนือเป็นชนชั้นชาวนา เราจะต้องไม่มองมโนภาพ “ชนชั้น” ว่าเป็นเรื่องของเศรษฐกิจเท่านั้น เราต้องมองแบบเป็นองค์รวม คือรวมทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (รวมด้านภูมิปัญญาและจิตสำนึก) เมื่อมองโดยรวมอย่างนี้เราจะเห็นว่าชาวบ้านภาคเหนือเป็นชนชั้นชาวนา เพียงแต่พวกเขาไม่มีที่ดินน้อยหรือไร้ที่ดิน (landless peasant) แต่พวกเขามีความผูกพันทางสังคมเครือญาติและจิตสำนึกเป็นชาวนาเต็มเปี่ยม นั่นคือคำอธิบายว่าทำไมเขาเป็นกังวลมากกับเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ใดๆ ก็ขอทำนาเพื่อปลูกข้าวไว้กิน หรือแม้ไม่มีที่ดินของตัวเองเมื่อเห็นที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าก็

รวมกลุ่มกันขอกลับมาทำนาในที่ดินที่ทิ้งร้างไว้นั้น ท่านอาจารย์ศุภกตต้องที่สุดที่ในท้ายที่สุดท่านก็เห็นและเรียกชื่อเศรษฐกิจชนบทภาคเหนือว่า “สังคมชาวนา”

3. ท่านอาจารย์ศุภกตชี้ให้เราเห็นว่าชุมชนชาวนาในยุคสมัยปัจจุบันนี้ ไม่จำเป็นต้องคิดยึดกับพื้นที่ท้องถื่นอย่างตายตัวเสมอไป ไม่ต้องคิดยึดกับความเป็น “หมู่บ้าน” ในท้องถื่นภูมิศาสตร์อย่างแต่เดิม ชุมชนเป็นนามธรรม อยู่ในจิตใจและในจิตสำนึกของชาวบ้าน สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ ณ ที่ใดๆ ที่ชาวบ้านไปทำงาน ชาวเขารวมกันลงมาขายของที่ในท่าบาในตัวเมืองก็เป็นชุมชนได้ รักษาระบบของเขาไว้ได้ รักษาความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยน เครือญาติ และวัฒนธรรม ชาวนารวมกลุ่มกันไปปรับจ้างทำนา ก็มีลักษณะเป็นชุมชน มีกลไกความเกี่ยวพันกันเป็นระบบแบบเดิม ท่านอาจารย์ศุภกตอธิบายว่าในยุคปัจจุบันที่ระบบทุนนิยมขยายตัวรุกคืบ ระบบชุมชนจะดำรงอยู่ในพื้นที่และลักษณะต่างๆ ได้หลายอย่าง เช่นดำรงอยู่ในเมือง ดำรงอยู่แม้ใน “พื้นที่” ทางสัญลักษณ์ในการต่อสู้ทางวัฒนธรรมการต่อสู้ทางวาทกรรมคำอธิบาย เราไม่ควรจะต้องติดอยู่กับโมภาพเดิมๆ และมองเห็นความเป็นระบบชุมชนเฉพาะแต่ในรูปแบบสังคมของหมู่บ้านเกษตรกรรม

ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจที่งานวิจัยชุดโครงการ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” มีงานชิ้นนี้ของท่านอาจารย์ศุภกตด้วยภาคเหนือ ทำให้งานของคณะของเรามีโอกาสให้ที่และให้ความสำคัญที่สมควรแก่ปัจจัยด้านวัฒนธรรม งานวิจัยหลักว่าด้วยภาคอื่นๆ ในงานวิจัยชุดนี้ต่างเน้นที่ปัจจัยเศรษฐกิจและโดยรวมงานวิจัยชุดนี้ได้นำพาคณะของเรามาถึงทฤษฎีสองระบบได้ ก็โดยการพิจารณาลักษณะทางด้านเศรษฐกิจ ระบุและอธิบายการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจระบบล่าง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวยุคใหม่ และชุมชน แต่งานของท่านอาจารย์ศุภกตได้ทำให้เราเห็นความสำคัญของระบบวัฒนธรรมของชาวบ้านเพิ่มขึ้นมา ทำให้ข้าพเจ้าหวนกลับไปนึกถึงว่าเมื่อแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนถือกำเนิดขึ้นในเมืองไทยเมื่อ 25 ปีก่อน คุณบำรุง บุญปัญญา (2488-) และคณะนักพัฒนาเอกชนของมูลนิธิบูรณะชนบทก็เริ่มแนวคิด ที่การมองเห็นว่ามี “วัฒนธรรมสองกระแส” ในสังคมเศรษฐกิจไทย คือแนวคิดเรื่องชุมชนในเมืองไทยนั้นเริ่มต้นที่ความเป็นชุมชนในมิติด้านวัฒนธรรม งานของท่านอาจารย์ศุภกตรวมทั้งแนวคิดของคุณบำรุงและคณะ ทำให้ข้าพเจ้าคิดว่าทฤษฎีสองระบบจะต้องให้ความสำคัญและศึกษาความเป็นสองระบบทางวัฒนธรรมให้มากขึ้น รวมทั้งระบุให้ได้อธิบายให้ได้ถึงการสอดร้อยปัจจัยและกลไกทางวัฒนธรรมกับปัจจัยและกลไกทางเศรษฐกิจภายในระบบชุมชน ที่พัฒนาการผ่านยุคสมัยต่างๆ มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งคงจะเป็นงานในอนาคตของสำนักของเราสืบต่อไป

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

25 มกราคม 2546

สารบัญ

	หน้า
คำแถลงของชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย	(1)
คำขอบุณของหัวหน้าชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย	(10)
คำนำของหัวหน้าชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย	(12)
บทที่ 1 วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง พอพันธ์ อูยานนท์	1
บทที่ 2 วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์	47
บทที่ 3 วิธีวิทยาการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ ยศ สันตสมบัติ	128
รายชื่อผลงานวิจัยเป็นหนังสือของชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย	152

บทที่ 1

วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง

พอพันธ์ อูยานนท์

ความเบื้องต้น

วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านเป็นวิธีการศึกษาหนึ่งในการศึกษาหมู่บ้านซึ่งให้ความสำคัญกับเรื่อง การบริโภค พลังการผลิต อันประกอบไปด้วย เทคโนโลยี แบบแผนการผลิต การใช้แรงงาน ความสัมพันธ์ในการผลิต เช่น ครอบครัวกับชุมชน เป้าหมายการผลิต การแบ่งปันผลผลิต และการแลกเปลี่ยนระบบกรรมสิทธิ์ การจัดการทางเศรษฐกิจ ฯลฯ

ทั้ง ๆ ที่ “หมู่บ้าน” เป็นหน่วยสำคัญทางเศรษฐกิจของไทย ทั้งในแง่เป็นที่ยู่อาศัยและทำมาหากินของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ทำหน้าที่ผลิตสินค้าเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงดูในประเทศและส่งออกไปขายเพื่อนำเงินตราจากต่างประเทศ ตลอดจนสนับสนุนการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและบริการในแง่ผลิตวัตถุดิบและอาหาร ตลอดจนเป็นแหล่งป้อนแรงงานแก่ภาคเศรษฐกิจเมือง งานวิจัยเกี่ยวกับ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน” ยังมีจำนวนน้อย และวิธีการศึกษาเพื่อให้เข้าใจเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอย่างเป็นระบบ และมีข้อจำกัดอย่างน้อย 3 ประการ¹

ประการที่หนึ่ง ระเบียบวิธีการศึกษาที่นักวิชาการและนักวิจัยส่วนใหญ่เลือกใช้ในการศึกษา “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน” ขาดการเชื่อมโยงระหว่างมิติทาง “เศรษฐกิจ” และมิติทาง “ชุมชนหมู่บ้าน” ผลงานศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านตีพิมพ์เผยแพร่ออกมา เรามักจะเห็นภาพของ “มิติทางเศรษฐกิจที่ขาดมิติชุมชน” หรือ มิติทางชุมชนที่ขาดมิติทางเศรษฐกิจ” งานศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านและชนบทไทยในอดีต แม้จะใช้ระเบียบวิธีศึกษาที่แตกต่างกัน เช่น งานของ Sharp (1953), Kamol (1955), Ingram (1971), Johnston (1975) Amyot (1976) Tomosugi (1980, 1995) วิทยากร (2525) ฉัตรทิพย์ (2527) แต่ก็ได้ให้เห็นภาพพัฒนาการทางเศรษฐกิจทั้งในระดับมหภาคและจุลภาคของหมู่บ้านทั้งในด้านวิธีการผลิต เทคโนโลยีการผลิต การใช้แรงงาน ความสัมพันธ์ทางการผลิตในด้านต่าง ๆ แต่งานดังกล่าวข้างต้นก็ขาดการเชื่อมโยงกับมิติทาง “ชุมชน” เช่น ความเข้มแข็งของชุมชน องค์การชุมชน เครือข่ายของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ “บ้าน” กับเศรษฐกิจ “เมือง” หรือเศรษฐกิจทุนนิยม กลไกและเส้นทางเดินของเศรษฐกิจหมู่บ้านในเรื่องการจัดสรรทรัพยากร เป้าหมายการผลิต เป็นต้น ในขณะที่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอันเป็นแนวคิดที่สำคัญกระแสหนึ่งใน

¹ บุคคลสำคัญที่พยายามเรียกร้องให้นักวิจัยใช้ทฤษฎีแนวคิดตลอดจนระเบียบวิธีการศึกษาเพื่ออธิบายพลังขับเคลื่อนของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ คือ ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา โปรดดู ฉัตรทิพย์ (2541, และ 2544)

การศึกษาเรื่องเศรษฐกิจชุมชน (หรือเศรษฐกิจชาวนา) ก็ให้น้ำหนักกับการเรื่อง “คุณค่า” “วัฒนธรรม” ของชุมชนหมู่บ้าน เป็นต้น สารสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอาจสรุปได้จากแนวคิดของ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร หนึ่งในผู้นำความคิดแนววัฒนธรรมชุมชน คือ “ชุมชนมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองอยู่แล้ว มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาจากประวัติศาสตร์เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แก่นกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือ การให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและแก่ความผสมกลมกลืน (harmony) กันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลายาวนาน เพราะมีความผสมกลมกลืนกันในชุมชน ทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกัน และหากนับย้อนขึ้นไปสมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นปรากฏที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็งการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะทำได้สำเร็จได้ไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกจะทำได้” (อ้างในฉัตรทิพย์ 2541 : 246-247)

ผู้นำคนสำคัญของนักคิดของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ได้พยายามผลักดันแนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านให้เป็นแนวคิดหลักในการศึกษา “หมู่บ้าน” ในฐานะเป็น “พลัง” สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ อาทิเช่น ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง รองศาสตราจารย์ ดร.เสรี พงศ์พิศ รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ อภิชาติ ทองอยู่ นอกจากนี้ตัวแทนของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนยังมีบทบาทสำคัญในการยกร่างแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) มาให้ปรับกระบวนการพัฒนาประเทศมาพัฒนาที่ “คน” และ “เศรษฐกิจชุมชน” อย่างไรก็ตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน ยังให้น้ำหนักกับเรื่องประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม จริยธรรม ภูมิปัญญา การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ การสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง โดยผ่านการสร้างเครือข่ายชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น เครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายการผลิต เครือข่ายการลงทุน เครือข่ายการตลาด กลุ่มออมทรัพย์ และยังขาดการศึกษา มติทางเศรษฐกิจของชุมชนในด้านลึก เช่น การบริโภค การลงทุนเพื่อการผลิตซ้ำ การใช้แรงงานในครัวเรือน เทคโนโลยีการผลิต และอื่น ๆ (โปรดดูรายละเอียดใน ฉัตรทิพย์ 2541 : 242-273) นอกจากนี้ในหลาย ๆ กรณี นักวิชาการและนักวิจัยจะใช้ทดแทนกันระหว่างคำว่า “ชุมชน” กับ “หมู่บ้าน” เหตุที่ใช้คำว่า “หมู่บ้าน” และ “ชุมชน” ทดแทนกันได้ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากผู้วิจัยมีคำตอบอยู่แล้วว่า หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เช่น มีระบบเครือญาติและเผ่าพันธุ์ตลอดจนวัฒนธรรมเดียวกัน รวมทั้งมีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและพึ่งตนเองได้ ตลอดจนมีชีวิตที่ดีและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ฯลฯ แต่ในประเด็นนี้ นักวิชาการชาวตะวันตกที่เข้ามาศึกษาสังคมไทยในระยะเริ่มแรก เช่น Lucien Hanks ที่หมู่บ้านบางชัน เขายอมรับว่า “ได้พยายามอยู่หลายเดือนเพื่อค้นหาศูนย์กลางของหมู่บ้านและโครงสร้างที่ช่วยยึดหมู่บ้านเอาไว้แต่ไร้ผล หมู่บ้านบางชันนั้นเหลือแต่ชื่อแต่หาความเป็นชุมชนไม่ได้เลย ทุกคนจะเป็นปัจเจกบุคคลกันไปหมดแล้ว” (อ้างใน อานันท์ 2544 : 102) ในขณะที่ Kemp นักวิชาการอีกท่าน

หนึ่งก็ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับมอญบ้านในฐานะเป็นหน่วยของการศึกษาน่าจะเป็นภาพลวงตาที่ไม่ปรากฏเป็นจริงอีกต่อไปแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นเขาวิเคราะห์ว่าความเป็นชุมชนของมอญบ้านที่หลายคนยึดเป็นอุดมคติไม่น่าจะเป็นพื้นฐานดั้งเดิมของมอญบ้านไทย หากเป็นเพียงผลของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกระบวนการสร้างชาติ ดังนั้นจึงน่าจะเปลี่ยนมาศึกษาระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ แทนที่จะจำกัดตัวที่มอญบ้านและเห็นภาพของบริบทที่กว้างออกไป ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์กับรัฐ (อ้างใน อานันท์ 2544 : 103)

ประการที่สอง การขาดความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิด/ทฤษฎี และข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา เศรษฐกิจชุมชนมอญบ้านควรจะมีความรู้ทางทฤษฎี ข้อมูลทางสถิติและข้อมูลอื่น ๆ เช่น ทางประวัติศาสตร์และสังคม ในสัดส่วนเท่า ๆ กัน หรือผสมผสาน 2 ส่วนนี้เข้าด้วยกัน วิธีการศึกษา (methodology) ที่เลือกใช้ มักจะมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนระหว่างคำว่า วิธีการศึกษาหรือวิธีวิทยา (methodology) กับระเบียบวิธีการศึกษา หรือมรรควิธีวิจัย (research method) ในการศึกษาเศรษฐกิจมอญบ้านไทย คำว่า “วิธีการศึกษาหรือวิธีวิทยา” นั้นเป็นเรื่องการศึกษา หลักการที่ช่วยให้นักวิชาการในศาสตร์หนึ่ง ๆ ยอมรับหรือปฏิเสธข้อเสนอทางวิชาการบางอย่างให้เป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ในศาสตร์นั้น ดังนั้น วิธีการศึกษาจึงเป็นเรื่องของข้อถกเถียง (arguments) หรือการให้เหตุผลและผล (rationalization) ที่สนับสนุนกฎเกณฑ์หรือแนวทางที่นักวิชาการในศาสตร์นั้น ๆ นิยมเลือกใช้ในการสร้างองค์ความรู้ นั่นคือการสร้างแนวคิด/มโนทัศน์ ทฤษฎี/แบบจำลอง ข้อสันนิษฐาน และวิธีทดสอบทฤษฎี เป็นต้น (ไกรยุทธ 2532 : 52-53) ส่วนระเบียบวิธีการศึกษาหรือมรรควิธีวิจัยนั้น หมายถึงระเบียบวิธีการทางเทคนิควิจัย (research technique) ที่ใช้ในการวิจัย เช่น การวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงปริมาณ วิธีการเก็บข้อมูล วิธีการใช้ข้อมูลตัวและและวิธีการทางสถิติ วิธีการตั้งคำถามเพื่อสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชน เป็นต้น หากมีนักบรรณานุกรมศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมอญบ้านของ ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2527) และงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของลูกศิษย์ลูกหาจำนวนมาก เช่น สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ (2523) ชูสิทธิ์ ชูชาติ (2524) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ (2539) ที่ศึกษาเศรษฐกิจมอญบ้าน โดยใช้แนวคิด ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์ และแนวคิดว่าด้วยวิธีการผลิตแบบเอเชียที่อธิบายความล่าช้าในการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยม งานศึกษาเศรษฐกิจมอญบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้วิธีการศึกษาหรือนำมาใช้แนวคิด/หรือทฤษฎีใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของมอญบ้าน เช่น วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ David Bruce Johnston (1975) เรื่อง Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880-1930 หรืองานของ Takahashi Tomosugi (1980) เรื่อง A Structural Analysis of Thai Economic History : Case Study of a Northern Chaophraya Delta Village, และ Tomosugi (1995) เรื่อง Changing Features of a Rice-Growing Village in Central Thailand : A Fixed – Point Study from 1967 to 1993 งานศึกษาเศรษฐกิจมอญบ้านข้างต้นก็มีข้อดีข้ออ่อนแตกต่างกันไป งานที่ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์ โดยกลุ่มของ ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ก็มีข้อจำกัดในการอธิบายผลผลิตของเศรษฐกิจมอญบ้านในแง่

ที่ว่ายึดติดกับวิธีการผลิตแบบยังชีพ ตลอดจนการยึดติดกับทฤษฎีและภาพอุดมคติมากเกินไปของหมู่บ้าน ทำให้เห็นภาพของหมู่บ้านหยุดนิ่งและปราศจากการเคลื่อนไหวภายในตัวเอง ซึ่งต้องอธิบายว่ามาจากพลังภายนอกด้านเดียวและไม่ตรงกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ (โปรดดูข้อวิจารณ์ในชยันต์ (2536) อานันท์ (2544), Terwiel (1989) และงานศึกษาของ Koizumi (1991)) ส่วนงานศึกษาของ Johnston (1975) และ Tomosugi (1980, 1995) แม้จะให้ภาพการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจหมู่บ้านในแง่การผลิตและแลกเปลี่ยน รวมทั้งการขยายตัวของระบบทุนนิยม รวมทั้งการปรับตัวของชาวบ้านในหมู่บ้านภาคกลาง (และให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ค่อนข้างจะรอบด้าน โดยเฉพาะงานของ Johnston) แต่ทว่างานทั้งสองชิ้นก็ยังขาดการสร้างทฤษฎีและการใช้ทฤษฎี เพื่อที่จะทำให้งานศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านมี “ชีวิตชีวา” ผูกโยงเข้าเป็นเรื่องราวได้ ซึ่งที่มาของทฤษฎีในทางเศรษฐศาสตร์ (ชุมชน) ก็ได้แก่ ข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เป็นปรากฏการณ์และพฤติกรรมในชุมชนหมู่บ้าน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริงต่าง ๆ ก็คือ การสร้างทฤษฎี (theorizing) นั่นเอง ข้อเท็จจริงเป็นฐานสำหรับการสร้างทฤษฎีใหม่หรือการปรับปรุงทฤษฎีเดิมที่มีอยู่แล้วให้รัดกุมถูกต้องยิ่งขึ้น (ไกรยุทธ 2532 : 32)

นอกจากนี้งานศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านมีอยู่บ่อยครั้งที่เดียวที่สนใจประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านในเชิงพรรณนาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือลำดับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านเท่านั้น เช่น หมู่บ้านตั้งมาแต่เมื่อไหร่ ใครคือบรรพบุรุษ อพยพมาจากไหน ตระกูลที่สำคัญของหมู่บ้าน กิจกรรมทางเศรษฐกิจในระยะแรกเริ่ม สภาพภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงของการผลิตและอาชีพ การเพิ่มขึ้นของประชากร การใช้แรงงานและเทคโนโลยีการผลิตมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร การมีถนนหนทาง ไฟฟ้า ประปา ผู้นำของชุมชนในยุคต่าง ๆ ซึ่งจริง ๆ แล้ว งานศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านมิใช่เป็นเพียงแต่การให้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เท่านั้น

หากแต่จะต้องวิเคราะห์ถึงโครงสร้างและการแปรรูปของโครงสร้าง (transformation) เศรษฐกิจชุมชน โดยผลกระทบต่อวิถีชีวิตและการทำมาหากิน เทคโนโลยีการผลิต การใช้แรงงาน (ทั้งในครัวเรือนและแรงงานรับจ้าง) เป้าหมายการผลิต การแบ่งปันผลผลิตและการแลกเปลี่ยนผลผลิตทั้งภายในชุมชนและตลาดภายนอกชุมชน หรือการเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจแบบเพื่อบริโภคเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญ เป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ การใช้ทรัพยากรและระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ตลอดจนความแตกตัวของชนชั้นในหมู่บ้าน รวมทั้งความสัมพันธ์กับรัฐ เป็นต้น ดังที่ ชยันต์ วรรธนะภูมิ ได้ตั้งข้อสังเกตในการศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านไว้อย่างน่าสนใจ

“...การศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านจำเป็นต้องพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านเป็นช่วง ๆ เพื่อจำแนกให้เห็นปัจจัยที่เข้ามากระทบและลักษณะการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ดังนั้น การแบ่งช่วงเวลา (periodization) จึงเป็นเรื่องสำคัญในการศึกษาเปลี่ยนแปลง การศึกษาหมู่บ้านไม่ใช่เป็นการเรียงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามปี พ.ศ. แต่เป็นการศึกษาลักษณะของเหตุการณ์และการเปลี่ยนเพื่อเข้าใจ มีเหตุการณ์อะไรที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของหมู่บ้านที่แตก

ต่างอย่างชัดเจนจากรูปแบบการดำรงชีวิตแบบเดิม เช่น การเข้ามาของการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ (ปอ มันสำปะหลัง หรือข้าวโพด หรือกะหล่ำปลี) ถ้าการผลิตพืชเหล่านี้ซึ่งหมายถึงการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง การใช้รถแทรกเตอร์ การจ้างแรงงาน การใช้เวลา และทรัพยากรที่ดิน มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นและทำให้เศรษฐกิจในหมู่บ้านเปลี่ยนไปสู่การผลิตเพื่อตลาดมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ก็ต้องถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สามารถใช้เป็นการแบ่งช่วงเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ที่แตกต่างไปจากช่วงอื่น” (ชยันต์ 2536 : 42)

ประการที่สาม งานศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับ “พื้นที่” หรือ “ชุมชนหมู่บ้าน” ในระดับจุลภาคมากเกินไป การเลือกพื้นที่ในระดับย่อยเป็นหน่วยในการศึกษาเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้าน แม้ว่าจะมีข้อดีในแง่ที่ว่า ผู้วิจัยสามารถใช้ระยะเวลาที่ยาวนานเพื่อฝังตัวอยู่ในหมู่บ้าน เพื่อสัมภาษณ์สอบถามหรือเฝ้าสังเกตพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ หรือเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ อาทิเช่น รายได้ รายจ่าย แบบแผนการบริโภค แบบแผนการผลิต การใช้แรงงาน เทคโนโลยี การเกษตร สินเชื่อ เงินลงทุน เป็นต้น แต่ก็มีข้อจำกัดในการศึกษาในภาพรวมของเศรษฐกิจในระดับมหภาค อาทิเช่น ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบทในด้านต่าง ๆ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจสาขาการเกษตรกับสาขาอุตสาหกรรม การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจตลาดและเมืองที่มีต่อเศรษฐกิจชุมชนในด้านต่าง ๆ เครือข่ายของชุมชนชนบทในภาคเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจหมู่บ้าน (ท้องถิ่น) ในเขตเดียวกัน ระบบการผลิตทางการเกษตรหรือเขตนิเวศวิทยาการเกษตร (เช่น ระบบการผลิตที่มีข้าวเป็นพืชหลัก ระบบการปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก ระบบการประมงในเขตน้ำจืด เขตน้ำกร่อย และการทำนาเกลือ ระบบการเกษตรแบบไร่สวนผสม) สังคมและเศรษฐกิจลุ่มน้ำที่ประกอบไปด้วยลักษณะนิเวศน์เศรษฐกิจที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ในระยะกว่า 4 ทศวรรษที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงสังคมและเศรษฐกิจทั้งในระดับประเทศและระดับหมู่บ้านเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก เมื่อเทียบกับ 100 ปีที่แล้วมา ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาทิเช่น การเพิ่มขึ้นของประชากร การขยายตัวของเครือข่ายถนนทั่วประเทศ การพัฒนาอุตสาหกรรมที่ได้เริ่มกระจายสู่ภูมิภาคมากขึ้น การลดลงของพื้นที่การเกษตร ระบบการศึกษาและสถานศึกษาที่ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว การหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตก เป็นต้น ปัจจัยดังกล่าวข้างต้นส่งผลให้ภาคอุตสาหกรรมมีความสำคัญกว่าภาคอุตสาหกรรมทั้งในแง่ผลิตภัณฑ์ภายในประเทศและรายได้จากการส่งออก สัดส่วนของรายได้จากกิจกรรมนอกภาคเกษตรมีสัดส่วนมากกว่าในภาคเกษตรกรรม สัดส่วนของประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ช่องว่างระหว่างผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองกับชนบท และหรือภาคอุตสาหกรรม/ภาคเกษตรกรรมได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และแม้แต่ในภาคเกษตรกรรมเองก็มีการเปลี่ยนแปลงในเทคโนโลยีการเกษตรอย่างรวดเร็ว มีการใช้สายพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง (HYV) และใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตร ตลอดจนปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้น ลักษณะของการผลิตในฟาร์มก็เริ่มเป็น “ฟาร์มการค้า” ที่เน้นทักษะในการจัดการและการดูแลรักษามากยิ่งขึ้น (highly skilled and care intensive) เช่น ในกรณีของการทำฟาร์มกุ้ง

และสวนผลไม้ ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้หมู่บ้านเป็นจำนวนมากกลายเป็นพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท กิจกรรมทางเศรษฐกิจในหมู่บ้านมีความหลากหลายมากขึ้น ชาวบ้านคนหนึ่งอาจจะประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากกว่า 1 อย่าง เช่น เป็นทั้งชาวนา แรงงานรับจ้างในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรกรรม และเป็นผู้ประกอบการและนายทุน เป็นต้น ลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างหมู่บ้านกับเมืองจึงเพิ่มขึ้นและหลากหลายมากยิ่งขึ้น หมู่บ้านจึงไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งได้อีกต่อไป และในทางตรงกันข้าม หมู่บ้านนับวันยิ่งจะพึ่งภาคเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรกรรมหรือภาคเศรษฐกิจเมือง ทั้งในด้านรายได้ และปัจจัยการผลิตเพื่อใช้ในผลิตในการเกษตรมากขึ้น ในหลาย ๆ พื้นที่รายได้ของหมู่บ้านที่มาจากนอกภาคเกษตรกรรมมีส่วนสูงกว่ารายได้จากในภาคเกษตรกรรม ตลอดจนเวลาของชาวบ้านที่ใช้ในภาคเกษตรกรรมมีต่ำกว่าในภาคอุตสาหกรรม

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาหมู่บ้านในลักษณะการยึดติดกับ “พื้นที่” ที่ใดที่หนึ่งในฐานะหน่วยทางเศรษฐกิจและสังคมที่ “พึ่งตนเอง” ได้ โดยมิได้เชื่อมโยงกับ “พื้นที่” หมู่บ้านอื่น ๆ หรือพื้นที่เมืองอื่น ๆ จึงมีข้ออ่อนในการศึกษาและผิดข้อเท็จจริง และนับวัน ความเป็น “เศรษฐกิจชุมชน” ได้ก่อตั้งขึ้นใหม่ภายใต้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ ๆ ที่ไม่ได้จำกัดตัวอยู่ภายใต้พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง หากแต่ได้เชื่อมโยงไปหลาย “พื้นที่” ภายใต้ความขัดแย้งใหม่ ๆ ในด้านปัญหาการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรระหว่างเมืองกับชนบท หรือการก่อตัวเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสมัชชาคนจน เครือข่ายเกษตรกร กลุ่มเกษตรกรรายย่อย กลุ่มเครือข่ายกลุ่มสตรีในชนบท ฯลฯ จริงอยู่แม้ว่าปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชน จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในด้านต่าง ๆ แต่การศึกษา “หมู่บ้าน” ก็มีได้ละเอียดต่อ พลวัตและการปรับตัวของชุมชนภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงที่มาจากข้างนอก ชุมชนหมู่บ้านก็มีองค์ประกอบภายในที่เคลื่อนไหวและมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อันเป็นพลังสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ เพราะในแต่ละชุมชนย่อมมีสถาบันทางสังคม อันได้แก่ สถาบันทางสังคม เช่น ระบบเครือญาติ วัฒนธรรม ผู้นำและบริวาร เครือข่ายทางสังคมและองค์กร ความเชื่อ ตลอดจน รูปแบบของการใช้ทรัพยากรแบบต่าง ๆ ที่มีผลให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อไปได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง หากเราจะศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านย่อมต้องพิจารณาปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบกับชุมชนและปัจจัยภายในอันได้แก่ พัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชนเองที่มีประวัติความเป็นมาเป็นของตนเอง มีกลไกในการจัดสรรทรัพยากรเป็นของตนเอง หรือเรียกง่าย ๆ เป็น “เศรษฐกิจบ้าน” ที่เป็นเศรษฐกิจที่แท้จริงของชาวบ้าน ระบบเศรษฐกิจบ้านในลักษณะนี้ ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้อธิบายว่า “ระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านมีความต้องการจำกัด ผลิตเพื่อยังชีพ ครอบครัวยังเป็นหน่วยการผลิต การแลกเปลี่ยนมีจำกัดไม่มีจิตใจค้ากำไรหรืออยากแข่งขันหรือทำธุรกิจ หรือสะสมทุนหรือทำอุตสาหกรรมด้วยเครื่องจักร วัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจถูกควบคุมปรับเปลี่ยนด้วยศาสนา จริยธรรม และประเพณี เป็นวงเขตเศรษฐกิจที่เป็นโลกของตัวเองที่ระบบทุนไม่อาจทำหน้าที่ให้เกิดการพัฒนา

เทคโนโลยีและการพัฒนาเศรษฐกิจได้” (ฉัตรทิพย์ 2545 : 11) ด้วยเหตุนี้ หมู่บ้านสามารถจัดการกับชีวิตของตนเองแบบที่ไม่คิดถึงหรือพึ่งระบบทุนนิยมไม่หยิ่งเหวกับระบบทุน ตลอดจนความเชื่อและวัฒนธรรมในการจัดการและบริหารเศรษฐกิจของชุมชนเอง ด้วยเหตุนี้การศึกษา “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน” จึงต้องศึกษาควบคู่กันไปทั้ง 2 ระบบ คือ เศรษฐกิจทุนนิยมและการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก และเศรษฐกิจ “บ้าน” ควบคู่กันไป และระบบเศรษฐกิจทั้ง 2 ระบบข้างต้นมีการปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร? รวมทั้งโยงกลับไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน อันเกิดจากระบบทุนนิยม หรือเศรษฐกิจเมืองว่ามีผลต่อการลงทุนและการผลิตซ้ำของระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านแค่ไหน?

2. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคกลาง : ภูมิหลัง วัตถุประสงค์ โจทย์หลักของงานวิจัย และกรอบความคิด ภูมิหลัง

ในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโลก ความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ (economic development) และการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านสามารถเกิดขึ้นได้อย่างน้อย 2 แนวทาง

แนวทางที่หนึ่ง การพัฒนาเศรษฐกิจมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของสังคม และนำมาสู่การล่มสลายของภาคเศรษฐกิจการเกษตรแบบดั้งเดิม และเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านที่พึ่งพาผลิตของภาคเกษตร เส้นทางการพัฒนาดังกล่าวได้ คือ เส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในยุโรปในช่วงของการปฏิวัติอุตสาหกรรม (ในตอนต้นทศวรรษที่ 18) แรงงานในชนบทได้ลดลงอย่างรวดเร็ว ในปี ค.ศ.1900 ประมาณว่าน้อยกว่า 1 ใน 10 ของประชากรทั้งหมดของอังกฤษเท่านั้นที่ทำมาหากินอยู่ในหมู่บ้านและส่วนใหญ่ของประชากรเหล่านี้คือ แรงงานรับจ้างในฟาร์มที่อาศัยทุนและเครื่องเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต (highly capital intensive farming)

แนวทางที่สอง จากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมอย่างช้า ๆ หมู่บ้านยังคงเป็นฐานเศรษฐกิจที่สำคัญของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ และทำหน้าที่ผลิตสินค้าเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงดูในประเทศและส่งออกไปขายเพื่อนำเงินตราจากต่างประเทศเข้ามาพัฒนาเศรษฐกิจ และสนับสนุนการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและบริการ ในแง่ของการผลิตวัตถุดิบและอาหาร ตลอดจนเป็นแหล่งป้อนแรงงานให้แก่ภาคเศรษฐกิจเมือง

ในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยที่ยาวนาน เศรษฐกิจหมู่บ้านได้เลือกเดินตามแนวทางที่สองเป็นสำคัญ เช่น เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยที่เน้นการปลูกข้าวในภาคกลางมีส่วนสำคัญต่อการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจนอกภาคเกษตร เช่น โรงสีข้าว และการเติบโตของกิจการโรงสีข้าวก็มีส่วนสำคัญต่อการขยายตัวของการปลูกข้าวเป็นอันมาก เศรษฐกิจหมู่บ้านจึงเป็นที่อยู่อาศัยของประชากรส่วนใหญ่ ในปี ค.ศ.1980 ร้อยละ 60 ของประชากรในภาคกลางอาศัยอยู่ในเขตชนบท หากนับรวมกรุงเทพฯ แล้วสัดส่วนของประชากรที่อาศัยในภาคกลางจะสูงถึงร้อยละ 90 ของประชากรในภาค

กลางทั้งหมด และประชากรส่วนใหญ่ถึงร้อยละ 80-90 อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ร้อยละ 70-80 มีอาชีพเป็นเกษตรกรและในจำนวนนี้ร้อยละ 60-70 มีอาชีพเป็นชาวนา

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศจากภาคเกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น นับแต่กลางทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา (โดยเฉพาะในช่วงปี ค.ศ.1987-1997) มีผลกระทบต่อการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในภาคกลางเป็นอันมาก โรงงานอุตสาหกรรมได้ขยายตัวจาก “กรุงเทพฯ” เข้าสู่เขตเมืองอื่น ๆ ในภาคกลางเป็นอันมาก คนหนุ่มสาวได้อพยพจากหมู่บ้านเข้าสู่เมืองเพื่อทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และงานในภาคบริการ สัดส่วนของประชากรอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเมื่อเทียบกับเมืองได้ลดลงอย่างรวดเร็ว ประมาณว่าร้อยละ 40-50 ของประชากรในภาคกลางอาศัยอยู่ในหมู่บ้านในปี ค.ศ.1999 ประชากรที่อาศัยอยู่หมู่บ้านในเขตที่ราบลุ่มเจ้าพระยา (Chao-phraya Delta) เช่น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สระบุรี ชัยนาท ชลบุรี ฉะเชิงเทรา มีเพียงร้อยละ 33 ของประชากรทั้งหมดเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านที่สำคัญนับแต่กลางทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา อาทิเช่น การเจริญเติบโตของตลาด การผลิต การใช้เทคโนโลยีการเกษตร การใช้แรงงานในครัวเรือนและแรงงานรับจ้าง การบริโภค การย้ายถิ่นออกของคนหนุ่มสาว ตลาดแรงงาน รายได้และหนี้สิน และความเสื่อมถอยของวัฒนธรรมความร่วมมือและแลกเปลี่ยนแรงงาน

แม้ว่า “หมู่บ้าน” จะถูกดึงเข้าสู่ระบบทุนนิยมและส่งผลให้ที่ดินในบางพื้นที่จะกระจุกตัวอยู่ในมือเจ้าที่ดินรายใหญ่ อัตราการถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยลดลง การผลิตในชนบทเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้นอย่างชัดเจน ภาคเกษตรมีความเชื่อมโยงใกล้ชิดกับภาคอุตสาหกรรม ในชนบทชาวนารายหนึ่งอาจมีสถานภาพเป็นเจ้าของที่ดิน ผู้เช่าที่ดิน แรงงานรับจ้าง ทั้งในชนบทและเมือง พ่อค้ารายย่อย ฯลฯ แต่ทว่า “ชาวนารายย่อย” ยังมีได้สูญหายไปแต่อย่างใด รูปแบบการผลิตทั้งในแง่การใช้ “เวลา” และ “การปรับตัวทางด้านการผลิต” โดยมีการกระจายผลผลิตทางการเกษตร (diversification) และการใช้เวลาส่วนหนึ่งนอกภาคเกษตรกรรมมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การรุกรานของทุนนิยมก็ได้เปลี่ยนแปลงความแตกต่าง (differentiation) ทางชนชั้นในแง่แบ่งขั้วที่ดินแบบเบ็ดเสร็จระหว่างเจ้าที่ดินรายใหญ่กับชาวนา/กรรมกรไร้ที่ดิน แต่มีการแตกตัวในแง่ของ ชาวนารายย่อย ชาวนาขนาดกลาง มากกว่า ชาวนารายย่อย (และเกษตรกรพืชไร่รายย่อยบางพื้นที่) ยังคงเป็นลักษณะเด่นของเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคกลาง แม้ว่าเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมและบริการจะเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปี ค.ศ.1999 ประมาณร้อยละ 71 ของหมู่บ้านในภาคกลางยังคงปลูกข้าว และประมาณว่ามากกว่า 1 ใน 5 ของครัวเรือนดำรงชีพเป็น “ชาวนา” เป็นอาชีพหลัก

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์หลักที่จะศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของ “ชุมชนหมู่บ้านในภาคกลาง” (โดยเน้นศึกษาหมู่บ้านในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา) นับแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยศึกษาถึง

(1) ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งและความต่อเนื่องของเศรษฐกิจชนบทและเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน โดยเฉพาะเศรษฐกิจที่เน้นการเพาะปลูกข้าวในที่ราบภาคกลาง (the continued strength of rural sector, the continued strength of traditional rice agriculture) ในช่วงระยะเวลาที่เศรษฐกิจของประเทศได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านและชุมชน

(2) ศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านตลาด การบริโภค ความหลากหลายของการผลิตและอาชีพ เทคโนโลยีทางการเกษตร การใช้แรงงานในครัวเรือนและแรงงานรับจ้าง การย้ายถิ่น การปรับตัวของตลาดแรงงาน แหล่งที่มาของรายได้ ฯลฯ และศึกษาถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวต่อเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน

(3) ศึกษาถึงอิทธิพลของภาคเศรษฐกิจเมืองโดยเฉพาะ “กรุงเทพฯ” มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจหมู่บ้านอย่างไร

(4) ศึกษาถึงลักษณะพิเศษของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในการดำรงอยู่ ปรับตัว และต่อสู้กับระบบทุนนิยมในด้านต่าง ๆ

โจทย์หลักของงานวิจัย

- โจทย์หลัก :
- (1) เหตุใดเศรษฐกิจการปลูกข้าวของหมู่บ้านในภาคกลาง จึงเป็น “เศรษฐกิจการผลิตของเกษตรกรรายย่อย”
 - (2) เหตุใดการแตกตัวของชนชั้นในชนบท (ชาวนารวย ชาวนาจน ชาวนาไร้ที่ดิน) เป็นไปอย่างเชื่องช้า
 - (3) เหตุใด “เศรษฐกิจหมู่บ้านเพื่อการเพาะปลูกข้าว” จึงดำรงอยู่นาน และการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจหมู่บ้านจึงเป็นอย่างเชื่องช้ามาก ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงก่อนกลางทศวรรษ 1980 และเปลี่ยนรวดเร็วหลังกลางทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา
 - (4) เศรษฐกิจหมู่บ้านมีเส้นทางเดินเป็นของตนเองหรือไม่ กลไกทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นเช่นไร

กรอบความคิด

ในการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง ผู้วิจัยขอเสนอกรอบความคิด เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาไว้ดังนี้

1. แม้ว่าในระยะ 40 – 50 ปี ของการพัฒนาเศรษฐกิจไทย การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่มีภาคอุตสาหกรรมมีบทบาทนำ และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประเทศ โดยที่ผลผลิตของภาคอุตสาหกรรมมีสัดส่วนที่สูงกว่าภาคเกษตรกรรม แรงงานในภาคเกษตรกรรม ตลอดจนพื้นที่ป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติในชนบทได้ลดลง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว (เครือข่ายของถนนเชื่อมโยงเมืองและหมู่บ้านได้เพิ่มขึ้นและขยายตัว การหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมการบริโภคแบบตะวันตก การเพิ่มประชากร ฯลฯ) ได้มีผลต่อชุมชนหมู่บ้านมากมาย แต่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านก็มิได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ การสลายตัวของชาวนารายย่อยการแบ่งขั้วระหว่างชาวนารวยและชาวนาจน ตลอดจนการเจริญเติบโตของแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมในเมืองก็เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ (โดยเฉพาะก่อนปี ค.ศ.1985) สาเหตุสำคัญบางประการที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านคือ ลักษณะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรรายย่อยที่มีลักษณะทางเศรษฐกิจ “ของครัวเรือน” ที่ยึดหยุ่น ปรับตัว และมีเสถียรภาพในการผลิต และการบริโภคและการแบ่งปันผลผลิต

2. แม้ว่าโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านจะเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะหลังปี ค.ศ.1985 ในด้านการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของสัดส่วนของรายได้จากนอกภาคเกษตรกรรมต่อรายได้ทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงการใช้แรงงานจาก “แรงงานครัวเรือน” มาเป็น “แรงงานรับจ้าง” การเพิ่มขึ้นของการใช้ทุนและเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ การเพิ่มขึ้นของการผลิตเชิงพาณิชย์ การลดลงของแรงงานหนุ่มสาวในชนบทเพราะการอพยพย้ายถิ่นออกไปสู่โรงงานอุตสาหกรรม การเสื่อมถอยลงของวัฒนธรรมแลกเปลี่ยนแรงงาน การเพิ่มขึ้นของการพึ่งพาภาคเศรษฐกิจเมือง เช่น การใช้ปัจจัยการผลิตในการผลิตในภาคเกษตร ฯลฯ แต่ทว่าลักษณะของความเป็น “ชุมชน” ทางเศรษฐกิจของเกษตรกรรายย่อยยังคงดำรงอยู่ เกษตรกรรายย่อยได้ให้ปรับตัวทางเศรษฐกิจในหลาย ๆ รูปแบบ อาทิเช่น คนหนุ่มสาวมีเพียงแต่ส่งรายได้มาจนเจือรอบครัวเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดและรักษาที่ดินเอาไว้ แต่ทว่ารายได้ที่ส่งมากลับมีส่วนให้เกิดการผลิตและกิจกรรมการผลิตของภาคเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรที่ไม่เป็นทางการในชนบทที่ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นสำคัญ ในบางพื้นที่ครัวเรือนพยายามรักษาการผลิตเพื่อความอยู่รอด และมีได้แสวงหากำไร เช่น การทำไร่นาสวนผสม ใช้แรงงานรอบครัวให้เข้มข้นขึ้นในไร่นาสวนผักและผลไม้แทนการผลิตพืชเชิงเดี่ยว บางแห่งทำหัตถกรรมพื้นบ้าน จุดหมายปลายทางของการอพยพแรงงานออกจากหมู่บ้านก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอพยพมุ่งหางานทำในกรุงเทพฯ เป็นทำงานภายในอำเภอเดียวกัน หรือจังหวัดเดียวกัน เพื่อสมาชิกในครัวเรือนจะได้อยู่ใกล้ชิดกัน เป็นต้น

3. ปฏิสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมกับระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน โดยจะศึกษาว่าผลของการปฏิสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ เช่น การสร้างถนน เชื่อมหมู่บ้านกับเมือง การเข้ามาของไฟฟ้า การเปลี่ยนแปลงของอัตราการเกิด และการศึกษา มีผลกระทบต่อชุมชนอย่างไรบ้าง ผลกระทบที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อบริโภคเลี้ยงตัวเอง เป็นผลิตเพื่อขาย จากการผลิตที่ใช้ทรัพยากรที่ครอบครัวและชุมชนมีอยู่ เป็นการซื้อปัจจัยการผลิตจากการใช้แรงงานคนใน “ครัวเรือน” เป็นการใช้ “ทุนและเครื่องจักร” และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการกระจายรายได้และความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในหมู่บ้าน การเปลี่ยนรูปแบบของแรงงาน “แลกเปลี่ยน” ในรูปแบบต่าง ๆ กันอย่างไรบ้าง?

4. ระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน ประกอบไปด้วย เศรษฐกิจ 2 ระบบ และเป็นเศรษฐกิจอยู่ขนาน คือ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มุ่งแสวงหากำไรสูงสุด โดยใช้แรงงานรับจ้าง ทุนและเครื่องจักร เพื่อมุ่งเน้นการผลิตเพื่อขาย ส่วนอีกระบบหนึ่งคือ ระบบเศรษฐกิจแบบ “ชาวบ้าน” ที่เป็นระบบเศรษฐกิจไม่เน้นการผลิตเพื่อกำไรสูงสุด มีความต้องการจำกัด ความต้องการแลกเปลี่ยน มีอยู่จำกัด ไม่มีจิตใจค้ากำไร หรืออยากแข่งขัน หรือทำธุรกิจ หรือสะสมทุน หรือทำอุตสาหกรรมด้วยเครื่องจักร ระบบเศรษฐกิจแบบ “ชาวบ้าน” ยังคงดำรงอยู่ในหมู่บ้านและเป็น “พลัง” ขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจที่สำคัญของเศรษฐกิจชุมชน

3. การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง (Review of Related Literature)

หลังจากกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย รวมทั้งวัตถุประสงค์ ตลอดจนโจทย์หลักและโจทย์ย่อยของการวิจัยแล้ว ภารกิจหลักที่จะต้องทำอย่างต่อเนื่องของการทำวิจัย คือ การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง จริง ๆ แล้วการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องควรจะเริ่มกระทำตั้งแต่การเสนอหัวข้อวิจัย และ/หรือในขั้นตอนการเขียน กรอบแนวคิด วัตถุประสงค์ และโจทย์หลักของงานวิจัย ประโยชน์ของการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมีอยู่หลายประการด้วยกัน อาทิเช่น กำหนดขอบเขตของปัญหาที่ต้องการจะทำวิจัย ทบทวนเกี่ยวกับแนวคิดหรือทฤษฎีอันเป็นความรู้พื้นฐานในปัญหาที่ต้องการทำวิจัย เพื่อแสวงหาแนวความคิดหรือแนวทางใหม่ ๆ ในการทำวิจัย เพื่อหลีกเลี่ยงการทำวิจัยซ้ำในปัญหาเดิม ๆ หรือมีนักวิจัยท่านอื่นได้วิจัยไว้แล้ว เพื่อทำวิจัยต่อเนื่องจากงานวิจัยของผู้อื่นที่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ แต่เป็นโจทย์หรือประเด็นที่น่าสนใจที่ควรจะศึกษาต่อ เป็นต้น งานทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะจะช่วยให้งานวิจัยได้แสวงหาองค์ความรู้ใหม่ โดยการประยุกต์ใช้แนวคิด/หรือทฤษฎีใหม่ ๆ ที่มีลักษณะเป็นผู้บุกเบิกใหม่ (originality) ตลอดใช้ระเบียบวิธีการศึกษา (research methodology) และแหล่งข้อมูลที่น่าสนใจและเชื่อถือได้ ตลอดจนทั้งนี้เพื่อให้งานวิจัยมีพลังในการอธิบายพลวัตของเศรษฐกิจชุมชนในด้านต่าง ๆ ได้ดี เป็นที่น่าสังเกตว่า งานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนที่ผ่านมามีหลายชิ้นไม่ได้มีการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

อย่างเข้มงวด จึงมีผลให้ผลของการวิจัยเชิงขาดการแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ เพราะเป็นการวิจัยซ้ำกับผู้วิจัยท่านอื่น ๆ และเป็นการตอบปัญหาแบบโจทยเดิม ๆ นั้นเอง

ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่า การทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน” ไม่ควรแต่จำกัดแต่งานศึกษาที่นักวิชาการไทยหรือต่างประเทศที่ศึกษาเรื่อง หมู่บ้านไทย แต่ควรขยายขอบเขตไปถึงงานศึกษาเรื่อง “หมู่บ้าน” ในต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศในเอเชียด้วยกัน เพราะจะทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับ “หมู่บ้าน” ทั้งในแง่แนวคิด ทฤษฎี ระเบียบวิธีการศึกษา และข้อมูลเชิงประจักษ์กว้างขวางขึ้นและก่อให้เกิดความรู้ในเชิงเปรียบเทียบของพัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านในแต่ละประเทศอีกด้วย

4. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง จะใช้วิธีวิจัย 3 วิธี และจะพยายามประกอบวิธีทั้ง 3 เข้าด้วยกัน โดยที่เรียกว่า วิธีการศึกษาแบบประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ (economic history approach) โดยที่ระยะเวลาครอบคลุมตั้งแต่ประมาณ ค.ศ.1820 จนถึงปัจจุบัน (ค.ศ.2002) โดยที่จุดเน้นของงานวิจัยจะอยู่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง เป็นต้นมา วิธีการทั้ง 3 ที่ผู้วิจัยใช้ คือ

1. ศึกษาจากเอกสารจากกองจดหมายเหตุและเอกสารจากทางราชการ เอกสารจากกองจดหมายเหตุถือว่าเป็น “ชุมทรัพย์” ที่สำคัญในการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในอดีต โดยเฉพาะในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะในอดีตยังไม่มีหน่วยงานที่บันทึกสถิติอย่างเป็นทางการมากนัก และแหล่งข้อมูลทางสถิติในทางประวัติศาสตร์ได้ถูกจัดเก็บในหลาย ๆ กระทรวง รวมทั้งหนังสือตอบโต้ระหว่างกษัตริย์รัชกาลต่าง ๆ กับเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ โดยเฉพาะเอกสารของกระทรวงมหาดไทย เกษตร คลัง พาณิชย และต่างประเทศ เอกสารขึ้นต้นจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติที่ได้นำบันทึกสถิติทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน/หรือของภาค อาทิเช่น สถิติของจำนวนประชากร ภาษี บทบาทของคนจีน ผลผลิตข้าว การคมนาคมและการขนส่ง อัตราค่าจ้างของแรงงานในไร่นา และกิจกรรมโยธา การใช้แรงงานและที่มาของการใช้แรงงาน เป็นต้น ผู้วิจัยยังได้ศึกษาเอกสารและข้อมูลสถิติต่าง ๆ จากหน่วยราชการต่าง ๆ ข้อมูล กชช.2.ค สำมะโนการเกษตร สถิติจังหวัด รายงานการสำรวจแรงงานรอบต่าง ๆ สถิติการเพาะปลูกทางการเกษตร ข้อมูลสำมะโนหมู่บ้าน ข้อมูลการสำรวจเศรษฐกิจและสังคม ข้อมูลการสำรวจประชากรและการเคหะ ฯลฯ นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลจากการสำรวจเศรษฐกิจและสังคมของนักวิจัยและสถาบันวิจัยต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัย ตลอดจนวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาในระดับปริญญาโทและปริญญาเอกที่ศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจชนบทและชุมชนหมู่บ้านในภาคกลางอีกด้วย (รายละเอียดของข้อมูลและแหล่งที่มาตลอดจนวิธีวิเคราะห์ข้อมูลจะได้กล่าวต่อไปในบทหน้า)

2. ศึกษาจากการสัมภาษณ์ โดยใช้วิธีการของ “ประวัติศาสตร์บอกเล่า” (oral history) โดยจะสัมภาษณ์ข้อมูลด้านต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร หรือสถิติต่าง ๆ โดยคำ

ถามที่สำคัญ อาทิเช่น ประวัติการตั้งชุมชน บรรพบุรุษของคนในบ้านอพยพมาจากไหน การทำมาหากินในอดีต การบริโภค การผลิตและเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต การแลกเปลี่ยน รูปแบบของการใช้ทรัพยากรของหมู่บ้าน ความสัมพันธ์กับโลกภายนอก (เช่น กับพ่อค้าและนายทุน) โลกทัศน์และความเชื่อ การใช้แรงงานในการผลิต ความแตกต่างทางชนชั้น ความสัมพันธ์ทางการผลิต (เช่น จากการแลกเปลี่ยนแรงงานไปสู่การจ้างงาน หรือกลายเป็นแรงงานที่รับเหมาการผลิตตามข้อตกลง) การสูญเสียที่ดิน การอพยพออกไปขายแรงงานที่อื่นหรือกลายเป็นแรงงานในโรงงานหรือไม่ การเข้ามาของพืช และการผลิตเชิงพาณิชย์อื่น ๆ การเข้ามาของถนนหนทางและไฟฟ้า รายได้และรายจ่าย ตลอดจนหนี้สิน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับวัด ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทางราชการและเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นต้น นอกจากนี้จะใช้วิธีการสังเกตการณ์ ซึ่งเป็นวิธีการของนักมานุษยวิทยา เช่น การเฝ้าดูและสังเกตพฤติกรรมของชาวบ้านในการเชื้อผู้นำชาวบ้าน พระ ตลอดจนพิธีกรรม ที่ชาวบ้านยังให้ความสำคัญและปฏิบัติกันจนเป็นแบบแผนประเพณีปฏิบัติ เป็นต้น การสำรวจดังกล่าวข้างต้นจะต้องมีผู้นำที่ดีเข้าสู่หมู่บ้านและแนะนำแก่ผู้ที่จะให้สัมภาษณ์ โดยจะใช้หมู่บ้านจำนวน 5 หมู่บ้าน ซึ่งหมู่บ้านที่ทำการสำรวจในโครงการนี้คือ (1) บ้านหนองพังกา ต.เสื่อโฮก อ.เมือง จ.ชัยนาท (2) บ้านกุดจอก ต.กุดจอก กิ่งหนองมะโมง จ.ชัยนาท (3) บ้านหนองชุมพร ต.ปากน้ำ อ.บางคล้า จ.ฉะเชิงเทรา (4) บ้านเขาเขียว ต.ระบำ อ.ลานสัก จ.อุทัยธานี (5) บ้านใหม่ ต.ประดู่เย็น อ.ลานสัก จ.อุทัยธานี

3. สำรวจเศรษฐกิจ นอกจากจะสำรวจหมู่บ้านข้างต้น โดยใช้วิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่าแล้ว ยังได้สำรวจเศรษฐกิจ โดยการใช้แบบสอบถามในการสำรวจครัวเรือนของหมู่บ้านดังกล่าวข้างต้น โดยจะใช้แบบสอบถามหมู่บ้านละ 100 ชุด รวมทั้งสิ้น 600 ชุด การสำรวจเศรษฐกิจข้างต้นจะครอบคลุมไปถึงเรื่อง ขนาดของครัวเรือน อายุ ระดับการศึกษา แหล่งที่มาของรายได้จากไร่นาและนอกไร่นา การใช้จ่ายและการลงทุนในการผลิต ขนาดของฟาร์ม รายจ่าย หนี้สิน การบริโภค การใช้แรงงานของครัวเรือนและแรงงานรับจ้าง เทคโนโลยีการผลิตในการเกษตร ความเข้มข้นของการใช้เวลาในการผลิตในไร่นา เป็นต้น

5. ขอบเขตของงานวิจัยและการนำเสนอผลของการวิจัย

งานวิจัยเรื่องเศรษฐกิจชุมชนชนบทภาคกลาง ผู้วิจัยได้แบ่งยุคศึกษาหมู่บ้านออกเป็น 3 ยุคใหญ่ ๆ คือ ยุคที่หนึ่ง ประมาณ ค.ศ.1820 จนถึงสงครามโลกครั้งที่สองยุติลงในปี ค.ศ.1945 ยุคที่สอง ช่วงปี ค.ศ.1945 – 1985 ยุคที่สาม ช่วงปี ค.ศ.1985 – ถึงปัจจุบัน (ค.ศ.2002)

หลังจากบทความด้วยความเบื้องต้นแล้ว บทที่ 1 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านจนถึง ค.ศ.1945 จะกล่าวถึง ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังปี ค.ศ.1855 กับหมู่บ้านภาคกลาง ประเภทของชุมชนในภาคกลาง ลักษณะทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในภาคกลาง ขาวนารายย่อยกับพัฒนาการของทุนนิยมไทย

บทที่ 2 การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจตลาด จะกล่าวถึง การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจกรุงเทพฯ กับเศรษฐกิจหมู่บ้าน เกษตรกรรายย่อยกับการคงอยู่ของเศรษฐกิจหมู่บ้าน การเจริญเติบโตของ “ตลาด” กับเศรษฐกิจหมู่บ้าน หลังปี ค.ศ.1985 อันประกอบไปด้วยความหลากหลายของระบบเกษตร การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมและบริการในชนบท การเจริญเติบโตของรายได้นอกภาคเกษตรและปฏิสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับเมือง และกล่าวถึงเศรษฐกิจตลาดกับคุณภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้าน

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีทางการเกษตร จะกล่าวถึง การปฏิบัติเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีทางการเกษตรของหมู่บ้าน การปฏิบัติเขียวและผลกระทบของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีทางการเกษตร หลังปี ค.ศ.1985 โดยจะกล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีการเกษตร ผลของการปฏิบัติเขียว และการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการเกษตรกับเศรษฐกิจชุมชน

บทที่ 4 การเปลี่ยนแปลงการใช้แรงงานและตลาดแรงงาน จะกล่าวถึงสภาพของการใช้แรงงานในครัวเรือน ผลิตภาพการผลิตของแรงงาน ตลอดจนความแตกต่างของรายได้และค่าจ้างระหว่างหมู่บ้านและเมือง การเปลี่ยนแปลงของการใช้แรงงานและตลาดแรงงาน หลังปี ค.ศ.1985 กับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน (โครงสร้างอายุของประชากร การย้ายถิ่นของแรงงาน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพ การลดน้อยถอยลงของวัฒนธรรม การแลกเปลี่ยนแรงงาน)

บทที่ 5 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง : 5 หมู่บ้าน จะได้กล่าวถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน โดยแสดงถึงการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในหมู่บ้าน หรือเศรษฐกิจคู่ขนานระหว่างเศรษฐกิจส่วนที่เป็น “ทุนนิยม” ที่เน้นการแสวงหากำไรสูงสุดกับเศรษฐกิจส่วนที่เป็นส่วน “ชาวบ้าน” ที่ไม่เน้นการแสวงหากำไรอยู่กับธรรมชาติ ผลิตเพื่อเลี้ยงชีพ และไม่เน้นผลิตเพื่อขายและกำไร เป็นต้น

บทที่ 6 บทสรุป

6. แหล่งข้อมูล

ข้อมูล กชช. 2 ค.

แหล่งข้อมูลหลักที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้คือ ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านหรือที่เรียกว่า ข้อมูล กชช. 2 ค. ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้จัดเก็บมาตั้งแต่ปี ค.ศ.1984 และถัดมาทุก ๆ 2 ปี ข้อมูลนี้ดำเนินการจัดเก็บโดยกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ข้อมูลนี้จัดเป็นข้อมูลที่แสดงสถานภาพหมู่บ้านในชนบทได้ดีที่สุดในปัจจุบัน ข้อมูล กชช. 2 ค. เป็นข้อมูลที่แสดงถึงสภาพทั่ว ๆ ไปของหมู่บ้าน รวมทั้งสถานภาพทางเศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย ระดับความรู้ การศึกษาของคนในหมู่บ้าน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น วิธีการจัดเก็บของข้อมูล กชช. 2. ค เป็นข้อมูลจากการ

สัมภาษณ์ของผู้นำในแต่ละหมู่บ้าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการวางแผนพัฒนาตำบล 5 ปี แผนพัฒนาอำเภอ และพัฒนาจังหวัด ข้อมูล กชช. 2. ค ทางด้านเศรษฐกิจที่ใช้เป็นประโยชน์ในการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

1. **ข้อมูลด้านประชากรและแรงงาน** ประกอบไปด้วย (1) จำนวนครัวเรือน (2) จำนวนราษฎรที่อาศัยอยู่จริงจำแนกตามเพศ และอายุ (3) จำนวนครัวเรือนที่ไปทำงานนอกตำบล จำแนกตามอายุและเพศ และประเภทของงานที่ทำ (เช่น งานอุตสาหกรรมในโรงงาน งานเกษตรกรรม งานประมง งานบริการ ช่างฝีมือ เป็นต้น) (4) สถานที่ทำงานนอกตำบล (เช่น ภายในอำเภอ ภายในจังหวัด ภายนอกจังหวัด ภายนอกจังหวัดแต่ภายในภาค ภาคอื่น ๆ กรุงเทพฯ ต่างประเทศ) (5) จำนวนคนว่างงานในหมู่บ้าน การใช้แรงงานต่างชาติ (6) การประกอบอาชีพ โดยจำแนกเป็นจำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพ 1 อย่าง (และจำแนกเป็นอาชีพต่าง ๆ เช่น ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ประมง เกษตรกรรม ค้าขาย อุตสาหกรรม รับจ้าง) จำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพอุตสาหกรรมในท้องถิ่น ตลอดจนจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมในหมู่บ้านและขนาดของการจ้างงาน และอัตราค่าจ้างที่แรงงานส่วนใหญ่ได้รับ เป็นต้น

2. **ข้อมูลด้านการผลิต** เช่น พื้นที่ทำนา จำนวนครัวเรือนที่ทำนา (ทำนาปีละ 1 ครั้ง ทำนาปีละ 2 ครั้ง ทำนามากกว่าปีละ 2 ครั้ง) จำนวนครัวเรือนและพื้นที่ ๆ ทำพืชไร่อายุสั้น อายุยาว ผลไม้สวนผัก สวนยาง ทำสวนไม้ประดับ เลี้ยงสัตว์เพื่อขาย การประมง จำนวนครัวเรือนที่ใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริม ค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยวิทยาศาสตร์และสารเคมี เป็นต้น แหล่งที่มาของเงินลงทุนเพื่อการดำเนินงานทางการเกษตร โดยจำแนกเป็นจำนวนหมู่บ้าน/ครัวเรือน ที่เป็นสมาชิกกลุ่มอาชีพเกษตร กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ ธกส. ธนาคารพาณิชย์ บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรม เป็นต้น

3. **การตลาด** จำนวนหมู่บ้านที่มีแหล่งรวบรวมผลผลิตทางการเกษตร อันประกอบไปด้วย ตลาดกลาง ตลาดนัด ร้านค้าสหกรณ์ ร้านค้ากลุ่มเกษตรกร ร้านค้ารับซื้อพืชไร่ จำนวนหมู่บ้านที่มีร้านขายของชำ ร้านขายปัจจัยการผลิต ร้านซ่อมรถยนต์ ร้านซ่อมวิทยุ, โทรทัศน์ ร้านซ่อมเครื่องไฟฟ้า ร้านซ่อมโลหะ-กลึง ร้านซ่อมสร้างอาคาร จำนวนหมู่บ้านที่จำหน่ายผลผลิตข้าวเปลือก โดยขายให้แก่กลุ่มสหกรณ์ ให้แก่โรงสีในตำบล ขายล่วงหน้าหรือตกเขียว นำไปขายเองที่อื่น ๆ

4. **เทคโนโลยีทางการเกษตร** จำนวนครัวเรือน ที่มีวัว ควาย ใช้งาน มีรถไถเอาไว้ใช้งานเป็นของตนเองหรือเช่า (รถไถใหญ่และรถไถเล็ก)

5. **การคมนาคม** จำนวนครัวเรือนที่มียานพาหนะ อาทิเช่น รถปิคอัพ รถมอเตอร์ไซด์ จักรยานสองล้อ รถอีแต่น เป็นต้น

6. **สิทธิในที่ดินทำกิน** จำแนกเป็นครัวเรือนมีที่ดินเป็นของตนเองหรือต้องเช่าเพิ่มบางส่วน หรือครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินต้องเช่าทั้งหมด เช่าที่ดินจาก พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เช่าที่ดินจากคนในหมู่บ้าน เช่าที่ดินจากคนนอกหมู่บ้าน ขนาดของพื้นที่ในหมู่บ้าน จำแนกเป็น นส. 3. นส.3.ก. นส.3.ข. โป

จอง สกก.1.ก. สปก. 4-01 ไม่มีเอกสารสิทธิ์ พื้นที่ที่ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวน พื้นที่ที่ปลูกป่าหรือไม่
ยืนต้น เป็นต้น

7. ระดับการศึกษา (ไม่ได้เรียนต่อแล้ว) ซึ่งจำแนกเป็นจำนวนครัวเรือนที่จบภาคบังคับ จบ
มัธยมศึกษาตอนต้น จบมัธยมศึกษาตอนปลาย/เทียบเท่า จบอนุปริญญา/เทียบเท่า จบปริญญาตรี/
สูงกว่า

รายงานการสำรวจเขตพัฒนาตำบล

นอกจากข้อมูล กชช. 2.ค. ยังมีข้อมูลที่มีการสำรวจคล้าย ๆ กับข้อมูล กชช. 2.ค. แต่เป็นข้อมูล
ที่สำรวจในระดับตำบล และได้ดำเนินการสำรวจและจัดเก็บโดยกรมการพัฒนาชุมชน หรือที่
เรียกว่า รายงานการสำรวจเขตพัฒนาตำบล ในปัจจุบันเอกสารชิ้นนี้สามารถอ่านและถ่ายเอกสาร
ได้ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ภายใต้หมวดค้นคว้า คือ กชช. (8) มท. 5.4.1.31/เลขที่ของแฟ้มฉบับ
ต่าง ๆ ข้อมูลนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงปี ค.ศ.1977-1981 วิธีการจัดเก็บข้อมูลชุดนี้มาจากการ
สัมภาษณ์ผู้นำในแต่ละหมู่บ้าน เช่นเดียวกับการจัดเก็บข้อมูล กชช. 2. ค. นั่นเอง แต่ให้ข้อมูลเป็น
รายตำบล ข้อมูลจากรายงานการสำรวจเขตพัฒนาตำบล เป็นข้อมูลการสำรวจในเรื่องที่เกี่ยวข้อง
กับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลทั่วไป ประกอบด้วย ลักษณะทางภูมิศาสตร์และกายภาพของชุมชน จำนวนประชากร
จำแนกตามอายุ ระดับการศึกษา การเคลื่อนย้ายของประชากร จำนวนคนเกิด/คนตาย

2. ข้อมูลลักษณะทางเศรษฐกิจของชุมชน อันประกอบไปด้วย อาชีพของหัวหน้าครัว
เรือน อาชีพและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน การถือครองและกรรมสิทธิ์ที่ดิน แหล่งที่มา
ของน้ำที่ใช้เพื่อการเกษตร ประเภทของเทคโนโลยีทางการเกษตร ลักษณะของการใช้แรงงาน ใช้
แรงงานของตนเองหรือแรงงานรับจ้าง จำนวนประชากรที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ ผลผลิตจากพืช
และสัตว์ ชนิดของสายพันธุ์ข้าวที่ปลูก อุตสาหกรรมในครัวเรือน การใช้ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืช
แหล่งที่มาของรายได้ของครัวเรือน เครดิตสินเชื่อจำแนกตามแหล่งเงินกู้ ผลผลิตที่ชาวบ้านส่วน
ใหญ่จำหน่าย/เก็บไว้ใช้เอง ลักษณะการจำหน่ายของผลผลิต ปริมาณยานพาหนะในตำบล อุตสาห
กรรมและบริการในตำบล (เช่น ร้านจำหน่ายวัสดุอุปกรณ์ในการเกษตร รถแทรกเตอร์ให้เช่า ร้าน
ขายของชำขนาดเล็ก โรงสีข้าวขนาดกลาง เป็นต้น) นอกจากนี้ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจชุมชนแล้ว
รายงานการสำรวจตำบลเขตพัฒนาตำบลยังได้ครอบคลุมการสำรวจในเรื่องอื่น ๆ ซึ่งอยู่นอกเหนือ
ขอบเขตของงานวิจัยคือ แหล่งบริการการแพทย์และอนามัย การนับถือศาสนาและประเพณีในท้อง
ถิ่น แหล่งที่มาของน้ำดื่มที่ใช้ในครัวเรือน การเข้าไปเยี่ยมเยียนในตำบลของเจ้าหน้าที่ทางราชการ
และหน่วยงานที่เข้าไปให้บริการในตำบล การฝึกอบรมที่จัดขึ้นในตำบล ลักษณะของโรคที่ส่วน
ใหญ่ชาวบ้านเป็น การวางแผนครอบครัว จำนวนครัวเรือนที่มีส้วม ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค
และความต้องการของชุมชน เป็นต้น

รายงานผลการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้าน

ลักษณะของการจัดเก็บข้อมูลระดับหมู่บ้าน (กชช. 2.ค) และข้อมูลรายงาน รายงานการสำรวจเขตพัฒนาตำบล มีความน่าเชื่อถือได้เพียงใด? ความถูกต้องแม่นยำและความน่าเชื่อถือของข้อมูลขึ้นอยู่กับ ผู้ให้สัมภาษณ์ ซึ่งก็คือ ผู้นำหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านที่ให้ข้อมูลตอบแบบสอบถามเป็นสำคัญ หากผู้นำหมู่บ้านหรือท้องถิ่นให้ข้อมูลของสภาพของชุมชนถูกต้องกับความเป็นจริงย่อมเป็นข้อมูลที่น่าเชื่อถือ และเป็นข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านทั้งในภาพรวม คือ ระดับตำบล ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และระดับภาค และข้อมูลในระดับจุลภาค ซึ่งก็คือ เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านในระดับหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม เพื่อป้องกันปัญหาเกี่ยวกับความไม่น่าเชื่อถือของข้อมูล กชช. 2.ค ควรจะใช้ข้อมูลอื่น ๆ ควบคู่กันไปด้วย อาทิเช่น รายงานผลการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้าน ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ รายงานผลการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้าน ข้อมูลหลักที่ใช้ในการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลางอีกแหล่งหนึ่ง คือ รายงานผลการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้าน โครงการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้านเป็นโครงการที่สำนักงานสถิติแห่งชาติได้จัดทำทุกปี ตั้งแต่ปี ค.ศ.1965 ยกเว้นปีที่สำนักงานสถิติแห่งชาติมีการจัดทำสำมะโน เช่น สำมะโนประชากรและเคหะ สำมะโนเกษตรฯ เป็นต้น วิธีการสำรวจก็คล้ายคลึงกับการจัดทำข้อมูล กชช. 2.ค โดยที่สำนักงานสถิติแห่งชาติได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากทุกหมู่บ้านทั่วประเทศ โดยได้ขอความร่วมมือจากกระทรวงมหาดไทยในการให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้บันทึกข้อมูลในแบบสอบถามที่สำนักงานสถิติแห่งชาติจัดส่งไปให้ โดยนายอำเภอ ปลัดอำเภอ และเจ้าหน้าที่ของสำนักงานสถิติแห่งชาติจะร่วมกันชี้แจง วิธีการบันทึกแบบสอบถามให้กับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในการประชุมประจำเดือน และหลังจากดำเนินการตอบแบบสอบถามแล้ว ข้อมูลจะถูกตรวจสอบแก้ไขและประมวลผลในรูปของตาราง ซึ่งประกอบไปด้วย ตารางสรุปผล เป็นรายหมู่บ้านพร้อมทั้งยอดรวมของตำบล ตารางสรุปผลเป็นรายตำบลพร้อมทั้งยอดรวมของจังหวัด ตารางสรุปผลเป็นรายอำเภอพร้อมทั้งยอดรวมของจังหวัด ตาราง Cross Tab ซึ่งจะมีระดับจังหวัด และระดับภาค เนื่องจากสำนักงานสถิติแห่งชาติได้เสนอผลการสรุปเฉพาะข้อมูลที่สำคัญ ๆ ในระดับภาค และจังหวัดเท่านั้น หากผู้ต้องการใช้ข้อมูลในระดับย่อย คือ ระดับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ สามารถขอได้ทั้งงานเตรียมข้อมูลพื้นฐาน ฝ่ายระเบียบวิธีสถิติ กองวิชาการสถิติ และสำนักงานสถิติจังหวัดทุกจังหวัด

การสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้านดังกล่าวข้างต้นได้จำแนกข้อมูลของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน โดยผู้วิจัยได้เลือกใช้ข้อมูลดังต่อไปนี้ จำนวนประชากร ครัวเรือนหมู่บ้าน อาชีพหลัก รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปีและอัตราค่าจ้างแรงงานต่อวัน สิ่งอำนวยความสะดวก (วิทยุ โทรศัพท์ โทรทัศน์ ไฟฟ้า) จำนวนโรงงานอุตสาหกรรมและขนาดของการจ้างงาน อุตสาหกรรมในครัวเรือน กิจกรรมทางการเกษตรที่ครัวเรือนประกอบอาชีพ เช่น การเพาะปลูกข้าว ปลูกไร่ เลี้ยงสัตว์ การประมง

ข้อมูลที่กำลังกล่าวมาแล้วข้างต้น คือ ข้อมูล กชช. 2.ค รายงานการสำรวจเขตพัฒนาตำบล และ รายงานผลการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้าน นับว่าเป็นข้อมูลที่ให้รายละเอียดและรอบด้านในการ ศึกษาพัฒนาการและแนวโน้มของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน ทั้งในระดับมหภาค คือ ระดับภาค ระดับ จังหวัด ระดับอำเภอ ระดับตำบล และข้อมูลในระดับจุลภาค เช่น ระดับหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะ ทำให้เราเข้าใจโครงสร้างและการแปรรูปของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ คือ พลังการ ผลิต : เทคโนโลยีการเกษตร แบบแผนการผลิต การใช้แรงงาน ระบบกรรมสิทธิ์และสิทธิการใช้ที่ ดินในชุมชน การลงทุนเพื่อการผลิตซ้ำ กระบวนการแบ่งแยกชนชั้นในชุมชน ตลาดภายในชุมชน และภายนอกชุมชน แหล่งที่มาของรายได้ของครัวเรือน การอพยพย้ายถิ่นของแรงงาน ความ สัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน และโลกภายนอก เป็นต้น

เอกสารและสิ่งตีพิมพ์ของทางราชการ

ข้อมูลชั้นสองที่งานวิจัยฉบับนี้ใช้ค่อนข้างมากคือ เอกสารและสิ่งตีพิมพ์ของทางราชการ โดยข้อมูลที่ใ้ใช้มักจะเป็นข้อมูลที่ใช้เสริมหรือข้อมูลที่ขาดหายไปจากข้อมูล กชช. 2. ค รายงานการ สำรวจเขตพัฒนาตำบล รายงานผลการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้าน ข้อมูลที่เสริมเพิ่มเติมใช้ในการ วิจัยฉบับนี้ อาทิเช่น อัตราการเพิ่มของประชากรในชนบท ขนาดของครัวเรือน การใช้เทคโนโลยี ทางการเกษตร (บางประเภท) สถิติของประชากรและกำลังแรงงานในเขตเมืองหรือเขตเทศบาล การ จ้างงานในเขตชนบทจำแนกตามสาขาการผลิตและฤดูกาล รายได้นอกและในภาคเกษตร แบบแผน การใช้จ่ายและรายได้ของครัวเรือน รายได้และอัตราค่าจ้างจำแนกตามเขตเทศบาลและนอกเขตเทศ บาล ผลิตภัณฑ์ภาคและรายจังหวัด ข้อมูลเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากเอกสารและสิ่งตีพิมพ์ของทางราช การ ได้แก่ (1) สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักทะเบียนราษฎรและเคหะ ฉบับต่าง ๆ ซึ่งให้ข้อมูลในเรื่อง ของจำนวนประชากรที่สำคัญในเรื่องจำนวนของประชากรจำแนกตามเขตเทศบาลและนอกเขตเทศ บาล ผู้ที่ทำงานในเชิงเศรษฐกิจจำแนกตามอุตสาหกรรมและอาชีพ การย้ายถิ่น ขนาดของครัวเรือน การสำรวจสำมะโนประชากรและเคหะให้กระทำการสำรวจใน ค.ศ.1960 1970 1980 1990 และ 2000 (2) สำนักงานสถิติแห่งชาติ รายงานผลการสำรวจแรงงาน ฉบับต่าง ๆ ข้อมูลที่ผู้วิจัยใช้เป็น เรื่อง ผู้มีงานทำจำแนกตามสาขาการผลิต และฤดูกาล อัตราค่าจ้างและเงินเดือน สำนักงานสถิติแห่ง ชาติ ได้เริ่มจัดทำโครงการสำรวจแรงงานตั้งแต่ ค.ศ.1963 และได้ทำการสำรวจปีละ 2 รอบ ตั้งแต่ปี ค.ศ.1971 โดยรอบแรกเป็นการสำรวจนอกฤดูกาลเกษตรระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม รอบ ที่ 2 เป็นการสำรวจในฤดูกาลเกษตร ระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนกันยายน และตั้งแต่ปี ค.ศ.1984 เป็นต้นมา ได้ทำงานสำรวจเป็นปีละ 3 รอบ รอบที่ 1 จะทำการสำรวจในเดือนกุมภาพันธ์ รอบที่ 2 ในเดือนพฤษภาคม และรอบที่ 3 ในเดือนสิงหาคม (3) สำนักงานสถิติแห่งชาติ, รายงาน การสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ฉบับต่าง ๆ ผู้วิจัยได้เลือกใช้ข้อมูลจากรายงาน ฉบับดังกล่าว คือ แหล่งที่มาของรายได้ของครัวเรือน และค่าใช้จ่ายของครัวเรือน สำนักงานสถิติ

แห่งชาติ ได้จัดทำโครงการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 เดิมใช้ชื่อว่า การสำรวจรายการใช้จ่ายของครอบครัว ต่อมาในปี ค.ศ.1968-1969 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคม การสำรวจนี้เดิมจัดทำทุกระยะ 5 ปี นับแต่ปี ค.ศ.1987 เป็นต้นมา สำนักงานสถิติแห่งชาติทำการสำรวจทุก ๆ 2 ปี (4) สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ **สถิติการเกษตรของประเทศไทย** ฉบับต่าง ๆ ข้อมูลที่ใช้ในงานวิจัยคือข้อมูลเรื่อง รายได้และรายจ่ายของครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งใช้ข้อมูลที่สำคัญ อาทิเช่น รายได้และรายจ่ายเงินสดทางการเกษตร (ทางพืช ทางสัตว์) รายได้เงินสดสุทธิทางการเกษตร รายได้เงินสดนอกการเกษตร รายได้เงินสดในครัวเรือน รายจ่ายเงินสดในครัวเรือน รายจ่ายเงินสดทางการเกษตร (ทางพืช) หรือทางด้านต้นทุนการผลิต เครื่องมือที่ใช้ในการเกษตรที่สำคัญคือ จำนวนรถไถเดินตาม รถแทรกเตอร์ และเครื่องสูบน้ำที่เกษตรกรมีอยู่ เครื่องพ่นยาปราบศัตรูพืช เครื่องนวด ข้อมูลจากหนังสือสถิติการเกษตรของประเทศไทย ที่สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรได้เริ่มจัดทำมาตั้งแต่ ค.ศ.1957 จนถึงปัจจุบัน (5) กองเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตร 2498. **รายงานผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจที่ถือครองทำการเกษตร พ.ศ.2496.** กรุงเทพฯ ข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ใช้ในงานวิจัยคือข้อมูลเปรียบเทียบมูลค่าของผลผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนกับรายได้จากการขายข้าวเปลือกของภาคกลาง จำแนกตามขนาดถือครองที่ดิน (6) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ **ผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด** เป็นข้อมูลที่แสดงถึงสถิติผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด โดยจำแนกมูลค่าการผลิตตามรายสาขาการผลิต คือ เกษตรกรรม เหมืองแร่ หัตถอุตสาหกรรม ก่อสร้าง ประปาและไฟฟ้า การขนส่ง การค้าส่งและค้าปลีก ธนาคารประกันภัยและอสังหาริมทรัพย์ ที่อยู่อาศัย บริราชการ และบริการ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวข้างต้นแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตในระดับจังหวัดและระดับภาค การคำนวณผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัดเป็นการคำนวณหามูลค่าสินค้าและบริการขั้นสุดท้ายขึ้นจากมูลค่าเพิ่ม (value added) สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้จัดทำและปรับปรุงสถิติผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัดนี้เป็นระยะ ๆ โดยสม่ำเสมอ โดยมีการปรับเปลี่ยนปีฐาน เพื่อสะดวกในการเปรียบเทียบย้อนหลังหรือเปรียบเทียบข้อมูลแบบอนุกรมเวลาด้วย

งานวิจัยและวิทยานิพนธ์

ข้อมูลจากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยได้เลือกใช้เป็นข้อมูลเสริมจากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สถิติและข้อมูลที่ผู้วิจัยได้เลือกใช้มาจางานวิจัยและวิทยานิพนธ์ของทั้งนักวิจัยชาวไทยและต่างประเทศ James M. Andrews 1935. Siam : 2nd Rural Economic Survey, 1934-35. Bangkok : Bangkok Times Press. Carle.C.Zimmerman 1934. **Siam Rural Economic Survey 1930-31.** Bangkok : Bangkok Time Press. David P. Gisselquist 1976. "A History of Contractual Relations in a Thai Rice Growing Village" Ph.D. dissertation, Yale University. Seksan Prasertkul 1989. "The Formation of the Thai State and Economic Change 1855-1945". Ph.D. dissertation, Cornell University. D. Shields 1983. "The Impact of Agricultural Mechanization on

Agricultural Production in Selected Irrigated Villages of Suphanburi Province, Thailand.” และ “Labor Use in Selected Villages of Suphanburi Province : An Analysis of Survey Results” Papers presented in **The Consequences of Small Rice Farm Mechanization in Thailand**, November 10-11, 1983 Bangkok, Thailand. Renu Pathnopas 1980 “The Economics of Rice Threshing Machines in Thailand : A Case Study of Chachoeng sao and Suphanburi provinces”. Master of Economics, Thammasat University. Francois Molle and Thippawal Srijantr 1999. **Agrarian Change and Land System in the Chaophraya Delta**. DORAS Center, Bangkok : Kasetsart University. Kasetsart University 1996. **Agricultural and Irrigation Patterns of the Central Plain of Thailand**. Bangkok : Kasetsart University. Porphant Ouyyanont 1997. “Bangkok’s Population and the Ministry of the Capital in Early 20th Century Thai History” **Southeast Asian Studies** Vol. 35, No.2. pp.240-250. Porphant Ouyyanont 1998. “Bangkok as a Magnet for Rural Labour : Changing Conditions, 1900-1970”, **Southeast Asian Studies** Vol.36, No.1 pp.78-108. Porphant Ouyyanont 2001. “The Vietnam War and Tourism in Bangkok’s Development”, **Southeast Asian Studies** Vol.39, no.2, pp.157-187. Sompop Manarungsan 1989. **Economic Development of Thailand, 1850-1950 : Response to the Challenge of the World Economy**. Bangkok : Chulalongkorn University. T.H. Siclock 1967, “The Rice Premium and Agricultural Diversification” in T.H. Silcock (ed) **Thailand : Social and Economic Studies in Development**. Canberra : Australian National University Press pp.231-257. World Bank 1983. **Thailand : Rural Growth and Employment**. Washington D.C. : the World Bank. Dan Usher 1965. “Wage, Land Rents and Land Prices and Interest Rates”. Documents from Thailand Information Center, Bangkok : Chulalongkorn University. Ammar Sirmwalla 1987. **Productivity and Competitiveness in Thai Agriculture**. The TDRI Year-end Conference. Vol ker Grabowsky 1996. “The Thai Census of 1904 : Translation and Analysis”, **Journal of the Siam Society** Vol 84, part 1, pp. 49-85. Prasarn Trairatvorakul 1984. **The Effects on Income Distribution and Nutrition of Alternative Rice Price Policies in Thailand**. Research Report no.46, Washington D.C. : Internation Food Policy Research Institive. Somporn Isvilanonda and Muhamad Hossain, 2000. Dynamics of Rice Farming in Chao Phraya Delta : A Case Study of Three Villages in Suphan Buri Province”. Proceedings of the International Conference **The Chao Phraya Delta : Historical Development, Dynamics and Challenges of Thailand’s Rice Bowl**. 12-15 December 2000. Bangkok : Kasetsart University pp. 137-150.

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลสถิติจากงานวิจัยภาษาไทยมาใช้ในการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลางที่สำคัญได้แก่ พอพันธ์ อูยานนท์ 2539. “ค่าจ้างแรงงานในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์. ปีที่ 14 ฉบับที่ 1 มีนาคม หน้า 48-86. พอพันธ์ อูยานนท์ และศิริพร สัจจามันท์ 2544. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของค่าจ้างและตลาดแรงงานในประเทศไทย. รายงานวิจัยเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ณรงค์ชัย อัครเศรณี และคณะ 2526. การจ้างงานของกิจการนอกฟาร์มในชนบทไทย กรุงเทพฯ : บริษัทจัดการอุตสาหกรรม อุทิศ นาคสวัสดิ์ 2501. ภาวะหนี้สินของชาวนาและการค้าข้าวในภาคกลาง พ.ศ.2500-2501. กรุงเทพฯ : กระทรวงเกษตร เทรนด์ เจ. เบอร์ทรานด์ 2525. “แรงงานในชนบทไทย” ใน ตีรณ ไ้วศิริมณี (บ.ก.) เศรษฐกิจไทย : การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2525, หน้า 227-266. มิ่งสรรพ ขาวสอาด และคณะ 2543. ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจต่อชนบทไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย สมจินต์ สันถวรภัย 2543. สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมครัวเรือนที่ยากจนดัดดานในภาคกลาง กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย. อัมมาร สยามวาลา และวิโรจน์ ณ. ระนอง 2533. ประมวลความรู้เรื่องข้าว กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย อำพรธม เสาธงใหญ่ 2543. “ผลิตภาพการผลิตทางการเกษตร : กรณีศึกษา การปลูกพืชบนร่องสวนในหมู่บ้านโคกกกลาง ตำบลดอนคลัง อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เอกสารขั้นต้นจากกองจดหมายแห่งชาติ

เอกสารจากกองจดหมายแห่งชาติ ที่ผู้วิจัยเลือกใช้ประกอบไปด้วย (1) เอกสารที่บันทึกสถิติเศรษฐกิจหมู่บ้านที่สำคัญคือ เอกสารการสำรวจเศรษฐกิจชนบทในปี พ.ศ.2473 (กช. 15.2/25 คำถามของคณะกรรมการสภาพแผ่พณิชย์ พิจารณาสินค้าภายในกับคำตอบจากมณฑลต่าง ๆ ซึ่งย่อมาจากฉบับเดิมซึ่งเกี่ยวกับในเรื่องเข้า (2474) เอกสารนี้รายงานผลการสำรวจเศรษฐกิจชนบทโดยคณะกรรมการสภาพแผ่พณิชย์ กระทรวงพาณิชย์ ซึ่งได้สำรวจเศรษฐกิจชนบทในปี พ.ศ.2473 โดยให้ข้อมูลเกี่ยวกับชนบทที่สำคัญคือ การใช้แรงงาน เชื้อชาติของชาวนา ค่าแรง ระยะเวลาที่ใช้ในการทำนา วิธีจ่ายค่าแรง การแลกเปลี่ยนแรงงาน (2) เอกสารที่พรรณนาถึงสภาพเศรษฐกิจชนบทโดยทั่วไป หรือบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนกับชาวนา ซึ่งมักจะอยู่ในรูปแบบบันทึกหรือจดหมายตอบโต้ระหว่างเสนาบดีกับกษัตริย์ เป็นต้น ซึ่งให้ภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปมากกว่าจะเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือเจาะจงในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เช่น เอกสารจากกระทรวงต่างประเทศ กช.ต่างประเทศ 96.1.8.4/3(54)/(2462) กช.คลัง 1.3.3.2/1 (2497) เป็นต้น

ข้อมูลจากการสำรวจเศรษฐกิจในพื้นที่

ในการศึกษาเรื่องเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในภาคกลางได้ใช้ข้อมูลการสำรวจเศรษฐกิจในพื้นที่หมู่บ้านโดยใช้แบบสอบถามเพื่อให้ได้ข้อมูลในระดับครัวเรือน เพื่อชี้ให้เห็นภาพของสถานภาพทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านต้องการศึกษาในระดับครัวเรือน แม้ว่าข้อมูลการสำรวจหมู่บ้านคือข้อมูล กชช. 2. ก. ของกรมการพัฒนาชุมชน และข้อมูลรายงานผลการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้านของสำนักงานสถิติแห่งชาติ จะให้ข้อมูลในระดับหมู่บ้านที่มีลักษณะเป็นอนุกรมเวลาและให้ข้อมูลของเศรษฐกิจหมู่บ้านครอบคลุมทั้งด้านการผลิต แรงงาน เทคโนโลยี ภูมิสิทธิ์ที่ดิน และอื่น ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็ยังมีข้อมูลในระดับครัวเรือนที่สำคัญในบางด้าน ด้วยเหตุนี้ข้อมูลการสำรวจเศรษฐกิจโดยใช้แบบสอบถามในระดับครัวเรือน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่รอบด้านมากขึ้น การสำรวจเศรษฐกิจได้สำรวจในพื้นที่ 6 หมู่บ้าน อันประกอบไปด้วย (1) หมู่บ้านหนองพังนาค ตำบลเสือโฮก อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท (2) หมู่บ้านกุดจอก ตำบลกุดจอก กิ่งหนองมะโมง จังหวัดชัยนาท (3) หมู่บ้านเขาเขียว ตำบลระบำ อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี (4) หมู่บ้านใหม่ ตำบลประดู่ยืน อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี (5) หมู่บ้านหนองชุมพร ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา (6) หมู่บ้านในตำบลคอนคัง อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ข้อมูลจากการสำรวจเศรษฐกิจในระดับครัวเรือน แบ่งเป็น

ข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือน ประกอบไปด้วยข้อมูลของหัวหน้าและสมาชิกในครัวเรือน อาทิเช่น เพศ อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส การถือครองที่ดิน อาชีพ เครื่องทุนแรงทางการเกษตร เป็นต้น

สภาพเศรษฐกิจ ประกอบไปด้วยจำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่มีส่วนทำงานผลิต ระยะเวลาที่สมาชิกในครัวเรือนที่ใช้ในการผลิต ปัจจัยการผลิตที่ได้ภายในหมู่บ้านและซื้อจากนอกหมู่บ้าน กิจกรรมการผลิตอันประกอบไปด้วย พืชนา พืชไร่ พืชสวน แหล่งที่เก็บหาอาหารโดยไม่ต้องซื้อ เช่น เก็บหาจากได้จากไร่ จากสวน จากป่า จากแม่น้ำ ลำคลอง เป็นต้น ชนิดของสายพันธุ์ข้าว ข้าวโพด อ้อย ถั่ว พริก เป็นต้น แหล่งที่มาของรายได้ของครัวเรือนประกอบไปด้วย รายได้จากภาคเกษตร อาทิเช่น การทำนา ทำไร่ ทำสวนผลไม้ ประมง ฯลฯ รายได้จากนอกภาคเกษตรกรรม เช่น หัตถกรรม รับจ้าง ทำงานโรงงาน ค่าเช่า ดอกเบี้ย ฯลฯ สภาพของสมาชิกในครัวเรือนที่ไปทำงานต่างถิ่น รายได้เสริม ค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในด้านการบริโภคและการผลิต สภาพหนี้สิน การออม แหล่งเงินทุน ข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมอื่น ๆ (ตัวอย่างของแบบสอบถามการสำรวจเศรษฐกิจในระดับครัวเรือนได้แสดงไว้ในภาคผนวกข้างท้าย)

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน

ข้อมูล “เชิงปริมาณ” ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นส่วนใหญ่จะเป็นการแสดงถึงข้อมูลทางด้านสถิติทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะทำให้ภาพของข้อมูลที่แสดงถึงปัจจัยภายนอก

ที่มากระทบกับชุมชน และเกิดการเปลี่ยนแปลงกับชุมชนในด้านต่าง ๆ แต่การศึกษาปัจจัยภายนอกด้านเดียว ก็ไม่ถูกต้องมากนักและขาดพลังในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและการแปรรูปของเศรษฐกิจชุมชน เราจำเป็นต้องศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกเข้ามากระทบกับชุมชน โดยที่ตัวชุมชนมีองค์ประกอบภายในที่เคลื่อนไหวและปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีพลังภายในอะไรที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชน หรือการดำรงอยู่ของชุมชนนั้นปรับตัวอย่างไรภายใต้ปฏิสัมพันธ์เหล่านั้น การปรับตัวในการใช้ทรัพยากร การรวมกลุ่ม การต่อสู้เพื่อสร้างเครือข่าย การเป็นผู้นำเอาความคิดใหม่ ๆ หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน นอกจากนี้อาจได้ศึกษาถึงลักษณะหรือเส้นทางเดินทางเศรษฐกิจของชุมชนอันเป็นการมองจากภายในตัวของชุมชนเอง เช่น การมองวิธีการจัดการและบริหารเศรษฐกิจในระดับครัวเรือนจากชาวบ้านเองโดยไม่คิดจะพึ่งระบบทุนและระบบราชการหรือรัฐ ระบบเศรษฐกิจที่ไม่คิดถึงกำไรสูงสุดแต่เป็นระบบเศรษฐกิจที่คำนึงถึงชุมชนและครัวเรือนเป็นตัวตั้ง เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือการพึ่งพากันซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจบ้านกับเศรษฐกิจวัด การใช้แรงงานภายในครัวเรือน การใช้แรงงานเครือข่ายและในชุมชนที่ไม่คิดถึงกำไร เศรษฐกิจพอเพียงหรือผลิตเพื่อบริโภคเอง การผลิตการเกษตรแบบผสมผสาน รายได้นอกภาคเกษตรกับการลงทุนผลิตซ้ำในชุมชน เครือข่ายของครัวเรือน/หรือชุมชนเพื่อการปรับตัวของชุมชน สายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองกับเศรษฐกิจชุมชน วัฒนธรรมและความเชื่อกับการจัดการเศรษฐกิจ ฯลฯ อย่างไรก็ตามเป็นเรื่องยากที่จะแยกการทำงานหรือกลไกภายในและแรงขับเคลื่อนของระบบเศรษฐกิจชุมชนแยกออกจากเศรษฐกิจทุนนิยมตลอดจนปัจจัยที่กำหนดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากภายนอก เราจึงต้องสอบถามข้อมูลจากชาวบ้านในหมู่บ้าน โดยการสัมภาษณ์ในประเด็นเกี่ยวกับ กลไกภายในและแรงขับเคลื่อนของระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน และการปฏิสัมพันธ์หรือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในหมู่บ้าน/ครัวเรือน เนื่องมาจากการติดต่อและปะทะของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม รวมถึงปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชน คำถามสำคัญที่ใช้ในการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลางได้ครอบคลุมในประเด็นที่สำคัญคือ (1) การผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค ซึ่งเป็นการสอบถามจากชาวบ้านจากข้อมูลในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยครอบคลุมคำถามที่สำคัญเกี่ยวกับ การเปลี่ยนแปลงอาชีพหลักและรองของคนในหมู่บ้าน วิธีการผลิต เทคโนโลยีการผลิต สายพันธุ์ข้าวที่ใช้ในการผลิต พืชเศรษฐกิจ การถือครองที่ดิน อัตราค่าเช่าที่ดิน การใช้แรงงานในครัวเรือน แรงงานรับจ้าง แรงงานแลกเปลี่ยน อาหารการกินของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน การผลิตเพื่อบริโภค การแบ่งผลผลิตเพื่อใช้ในการบริโภค ขาย ทำบุญทำทาน รวยจ่ายและหนี้สิน อิทธิพลของเพื่อนบ้าน การโฆษณาทางสื่อต่าง ๆ ต่อการบริโภค การใช้ผลผลิตส่วนเกิน (เหลือจากการบริโภคเป็นอย่างไร) (2) การตั้งหมู่บ้านและประชากร โดยครอบคลุมถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน (ตั้งขึ้นมาเมื่อไหร่ ชาวบ้านมาจากไหน และสาเหตุการอพยพ) การแยกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ เช่น การอพยพโยกย้ายของคนในหมู่บ้านไปทำงานนอกหมู่บ้าน โครงสร้างของอายุของคนในหมู่บ้าน (3) ความสัมพันธ์ของชนชั้นในหมู่บ้าน

โดยครอบคลุมถึง โครงสร้างของชนชั้นในหมู่บ้าน (คนจน/คนรวย) รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของแต่ละชนชั้น ความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนในหมู่บ้านกับชาวบ้าน ความสัมพันธ์แบบเครือญาติในหมู่บ้าน ฯลฯ (4) **วิวัฒนาการการปกครอง ความเชื่อ** โดยครอบคลุมถึงคำถามเกี่ยวกับใครคือผู้นำของหมู่บ้าน ผู้นำแบบทางการได้มาอย่างไร คนที่ชาวบ้านนับถือมากคือใคร มีฐานะทางเศรษฐกิจอย่างไร การยอมรับของชาวบ้านต่อผู้นำ ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนาหมู่บ้าน/ชุมชน/วัด เป็นต้น (5) **ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก** เช่น ผลผลิตที่ได้นำออกขายหรือไม่ เพราะเหตุใด เริ่มนำผลผลิตออกขายครั้งแรกเมื่อไหร่ ใครเป็นผู้มารับซื้อ หมู่บ้านพึ่งตนเองได้ในเรื่องอะไรบ้าง ต้องการสินค้าจากโลกภายนอกอะไรบ้าง การเข้ามาของถนน ไฟฟ้า รถยนต์ ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับเมืองในด้านต่าง ๆ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากโลกภายนอกมากระทบหมู่บ้านอย่างไรบ้าง เป็นต้น (โปรดดูแนวคำถามในการสัมภาษณ์ชาวบ้านในภาคผนวกท้ายบท) นอกจากการจัดเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน (ผู้เฒ่า ้วยหนุ่มสาว พระสงฆ์ ผู้นำในหมู่บ้าน) แล้ว งานวิจัยชิ้นนี้ยังได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบ “นักมานุษยวิทยา” คือ ในบางกรณีได้เข้าไปฝังตัวอยู่ในหมู่บ้านเพื่อเฝ้าสังเกตพฤติกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในเรื่องการใช้เวลาในการผลิตในไร่นา ตลอดจนการเข้าร่วมในพิธีกรรมและความเชื่อของชาวบ้าน เพื่อที่จะได้สังเกตเห็นทัศนคติเกี่ยวกับความเชื่อ ความรู้สึกนึกคิด หรือการเป็นศูนย์รวมของผู้คนในชุมชนในหมู่บ้าน และเครือข่ายของชุมชนหมู่บ้าน อันเป็นภาพสะท้อนของ “ความเป็นชุมชน” นั้นเอง

7. วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีวิเคราะห์ข้อมูลก็คือ การนำเอาข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าวิจัย (ทั้งจากการค้นคว้าเอกสารขั้นต้น เอกสารชั้นรอง ข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพ จากการสำรวจหมู่บ้าน) มาจัดให้เป็นระบบ ตีความ เชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูล ตลอดจนตัวแปรที่ใช้ในการศึกษาเพื่อสามารถอธิบายและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนในด้านต่าง ๆ ตลอดจนชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อการเข้ามาของทุนนิยม หรือปัจจัยภายนอกอื่น ๆ อาทิเช่น การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร สภาพภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ การคมนาคมและขนส่ง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ ว่ามีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ การปรับตัวของชุมชน และเส้นทางเศรษฐกิจของชุมชนอย่างไร? (ประเด็นที่ต้องการศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนได้กล่าวมาแล้วในส่วนที่สองของบทความนี้ ในเรื่อง ภูมิหลัง วัตถุประสงค์ และโจทย์หลักของงานวิจัยและกรอบความคิด) ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพยายามที่จะใช้แนวคิดหรือเครื่องมือทางทฤษฎีมาช่วยในการอธิบายและวิเคราะห์ เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายและความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แนวคิดหรือทฤษฎีที่ผู้วิจัยใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์บางส่วนคือ ทฤษฎีสำนึกองค์การการผลิตของชานานอฟ A.V. Chananov (188-1937) ทฤษฎีสองระบบของ J.H. Boeke (1994-1956) หรือทฤษฎี Dualistic Economics นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดอื่น ๆ ผสมผสานไปด้วยกัน คือ แนวคิดทฤษฎี

เศรษฐศาสตร์สำนักนีโอคลาสสิกประกอบด้วย เช่น แนวคิดเรื่องผลิตภาพการผลิตและต้นทุนค่าเสียโอกาสของแรงงาน เป็นต้น

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพควบคู่ไปด้วยกัน แต่นำหนักจะอยู่ข้อมูลเชิงปริมาณมากกว่า ทั้งนี้ได้หมายความว่า ข้อมูลเชิงปริมาณจะมีความสำคัญมากกว่าข้อมูลเชิงคุณภาพ แต่ผู้วิจัยมีความถนัดในการใช้ข้อมูลเชิงปริมาณมากกว่า นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่าจริง ๆ แล้ว การวิเคราะห์ในเชิงคุณภาพก็ไม่ได้แตกต่างการวิเคราะห์ในเชิงปริมาณเท่าใดนัก เพราะข้อมูลทั้งสองประเภทต่างต้องการวิเคราะห์และอธิบายการเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยการจำแนกและแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งนำไปสู่ปรากฏการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ข้อดีของการใช้ข้อมูลเชิงปริมาณก็คือ มีการจัดเก็บเป็นระบบ และสามารถแยกแยะข้อมูลโดยมีการแจกแจงความถี่ของข้อมูลที่เกิดขึ้นรวบรวมมาประกอบกับอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่ต้องการศึกษา ซึ่งอาจจะใช้กระบวนการทางสถิติเพื่อทดสอบว่าข้อมูลหรือตัวแปรที่ใช้ในการศึกษามีความสัมพันธ์อย่างไร หรือเป็นตัวแปรที่เลือกขึ้นมาศึกษาเป็นไปตามสมมติฐานหรือที่ใช้ในการศึกษา ส่วนข้อมูลของการวิจัยเชิงคุณภาพก็มีข้อเด่น คือ ต้องการที่จะอธิบายมติดของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะที่มีความหลากหลาย โดยเฉพาะมติดของชุมชนในด้านวิวัฒนาการประวัติศาสตร์ในรูปแบบของการพรรณาเหตุการณ์ บทบาทขององค์กรและผู้นำตลอดจนสถาบันและประเพณีต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ข้อมูลเชิงคุณภาพยังมีข้อเด่นอีกประการหนึ่งคือ ข้อมูลสถิติของชุมชน (หรือข้อมูลอื่น ๆ) ไม่ได้มีการจัดเก็บบันทึกไว้ในรูปของสิ่งตีพิมพ์ หรือรูปแบบอื่น ๆ โดยเฉพาะข้อมูลย้อนหลังนับเป็นหลาย ๆ ปีปี ดังนั้นข้อมูลในเชิงคุณภาพ เช่น การสัมภาษณ์ชาวบ้านหรือพระ (oral history) เพื่อได้ข้อมูลของประวัติศาสตร์หมู่บ้าน จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถใช้ทดแทนข้อมูลเชิงปริมาณได้ นอกจากนี้ข้อเด่นของการใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพในการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนคือ การวิเคราะห์ข้อมูลมักจะไม่ได้แยกออกจากกระบวนการเก็บข้อมูล แต่เป็นสิ่งที่ดำเนินไประหว่างทำการเก็บข้อมูล หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นกระบวนการที่ทำซ้ำ กลับไปกลับมาระหว่างการเก็บข้อมูลกับการวิเคราะห์ ทั้งนี้เพื่อการตรวจสอบข้อมูลและทำความเข้าใจแบบแผนของปรากฏการณ์ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น แต่การวิจัยเชิงปริมาณ การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นขั้นตอนที่ทำเมื่อเก็บข้อมูลเรียบร้อยแล้ว เป็นขั้นตอนที่แยกออกจากการเก็บข้อมูลอย่างเด็ดขาด เพื่อประสิทธิภาพการจัดเก็บข้อมูล (ชยันต์ 2536 : 146-147)

ภาคผนวก
แบบสอบถาม
ข้อมูลครัวเรือน

1. ข้อมูลพื้นฐาน

สำรวจจากครัวเรือนเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....

อำเภอ.....จังหวัด.....

1.1 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....อายุ.....ปี

มีสถานภาพเป็น..... ☐ (1) หัวหน้าครัวเรือน ☐ (2) สมาชิกครัวเรือน

สถานภาพสมรส ☐ (1) โสด ☐ (2) สมรสแล้ว ☐ (3) สมรสแล้วแยกกันอยู่

☐ (4) หย่า ☐ (5) คู่สมรสถึงแก่กรรม

จำนวนสมาชิกในครัวเรือน.....คน ชาย.....คน หญิง.....คน

รายละเอียดของสมาชิกที่อาศัยในครัวเรือนเดียวกัน

ลำดับ \ ข้อมูล	เพศ	อายุ	การศึกษา		ความสัมพันธ์กับ หัวหน้าครัวเรือน	สถานภาพ สมรส
			จบชั้น	กำลังศึกษา		

1.2 ขนาดที่ดินมีกรรมสิทธิ์.....ไร่ เช่า.....ไร่ จ้างจอง.....ไร่

ลักษณะของกรรมสิทธิ์เป็นโฉนด.....ไร่ น.ส.3ไร่ น.ส. 3ก.....ไร่

ส.ค. 1.....ไร่ ภ.บ.ท. 5.....ไร่ และอื่น ๆ.....ไร่

- 1.3 บ้านที่อยู่อาศัยเป็น ☐ (1) บ้านไม้ ☐ (2) บ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ ☐ (3) ตึก
☐ (4) กระต่อม ☐ (5) อื่น ๆ

1.4 เครื่องใช้อำนวยความสะดวกที่มี ได้แก่

- ☐ (1) ตู้เย็น ☐ (2) พัดลม ☐ (3) วิทยุ ☐ (4) โทรทัศน์
☐ (5) หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ☐ (6) เตารีดไฟฟ้า ☐ (7) เตาแก๊ส ☐ (8) เตาไฟฟ้า
☐ (9) โทรศัพท ☐ (10) จักรยาน ☐ (11) จักรยานยนต์ ☐ (12) รถยนต์
☐ ก. ธรรมดา
☐ ข. มือถือ

- ☐ (13) อื่น ๆ

เชื้อเพลิงที่ใช้ในการหุงต้ม ได้แก่

- ☐ (1) ฟืน ☐ (2) ถ่าน ☐ (3) แก๊ส ☐ (4) ไฟฟ้า
☐ (5) อื่น ๆ

1.5 เครื่องมือเครื่องจักรที่มีใช้ ได้แก่

- ☐ (1) รถอีแต๋น ☐ (2) เครื่องสูบน้ำ ☐ (3) รถไถ
☐ (4) เครื่องนวดข้าว ☐ (5) อื่น ๆ

1.6 มียุ่งฉงกับข้าวหรือพืชผลหรือไม่ ☐ (1) ไม่มี ☐ (2) มี เก็บได้ประมาณ.....เกวียนตัน

1.7 หัวหน้าครัวเรือน ประกอบอาชีพอย่างไร

- ☐ (1) ไม่ได้ประกอบอาชีพ ☐ (2) อาชีพเดี่ยว
☐ (3) หลายอาชีพ ได้แก่ ก. ข. ค. ง.

1.8 ทำการเพาะปลูกแบบไร่นาสวนผสมหรือไม่

- ☐ (1) ไม่ ☐ (2) ใช่ โดยทำนา.....ไร่ ทำไร่.....ไร่ ทำสวน.....ไร่

จำนวนสัตว์ที่เลี้ยง

ประเภท \ เลี้ยงเพื่อ	บริโภค	ขาย	ให้เช่า	ใช้งาน
ไก่				
เป็ด				
แพะ				
หมู				
โค				
กระบือ				
ปลา (บ่อ)				

1.9 การพึ่งพาอาศัยแหล่งน้ำ

☐ (1) แหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่

☐ (2) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น ได้แก่

2. สภาพเศรษฐกิจ

การผลิตและการมีงานทำ

2.1 จำนวนคนในครัวเรือนที่มีส่วนทำงานผลิต.....คน

2.2 ระยะเวลาที่สมาชิกในครัวเรือนใช้ในการผลิตในปี 2544 (ระบุเพศด้วย)

ลำดับสมาชิก / ๑๒๓๔๕๖๗๘	ชนิดงาน	เกษตรกรรม (ระบุด้วยว่าทำอะไรบ้าง)	มิใช่เกษตรกรรม (ระบุด้วยว่าทำอะไรบ้าง)
คนที่ 1			
คนที่ 2			
คนที่ 3			
คนที่ 4			
คนที่ 5			
คนที่ 6			
คนที่ 7			
คนที่ 8			

2.3 เดือนที่มีกิจกรรมการผลิตมากที่สุด 3 อันดับแรก คือ เดือน.....

เดือนที่มีการผลิตน้อยที่สุด คือ เดือน.....และเดือนที่ไม่มีกิจกรรมการผลิต
เลย

คือ.....

2.4 การผลิตเกษตรของครัวเรือนอาศัยปัจจัยอะไรบ้าง

☐ (1) พันธุ์พืช, สัตว์ ☐ (2) แรงงานคน ☐ (3) แรงงานสัตว์

☐ (4) เครื่องมือเครื่องจักร ☐ (5) ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ☐ (6) ปุ๋ยคอก

☐ (7) น้ำฝน ☐ (8) แหล่งน้ำของตนเอง ☐ (9) น้ำชลประทาน

☐ (10) อื่น ๆ.....

2.5 การผลิตที่มีใช้เกษตรของครัวเรือนอาศัยปัจจัยอะไรบ้าง

☐ (1) แรงงานคน ☐ (2) แรงงานสัตว์ ☐ (3) เครื่องมือเครื่องจักร

☐ (4) วัตถุดิบ ได้แก่..... ☐ (5) น้ำจาก
แหล่ง.....

☐ (6) เทคโนโลยี ได้แก่..... ☐ (7) อื่น

2.6 ปัจจัยการผลิตที่หาได้ภายในหมู่บ้าน มีอะไรบ้าง

☐ (1) ☐ (2)
☐ (3) ☐ (4)
☐ (5)

2.7 ปัจจัยการผลิตที่ต้องซื้อจากภายนอกหมู่บ้าน ได้แก่อะไรบ้าง

☐ (1) ☐ (2)
☐ (3) ☐ (4)
☐ (5)

2.8 เมื่อปีที่ผ่านมา มีการจ้างแรงงานมาทำงานเกษตรหรือไม่

☐ (1) ไม่มี ☐ (2) มี จำนวน.....คน และเป็นคนหมู่บ้านเดียวกัน หรือ
ต่างหมู่บ้าน.....

2.9 ปฏิทินการผลิตของครัวเรือนปี พ.ศ.2544

ปฏิทินการผลิตของครัวเรือนปี 2544

เดือน กิจกรรม การผลิต	ภาคเกษตร						นอกภาคเกษตร			
	ปลูกข้าว	พืชไร่	พืชสวน	เลี้ยงสัตว์	รับจ้าง ในไร่ นา	เก็บ ของ ป่า	หัตถกรรม ในครัวเรือน	รับจ้าง ทั่วไป	ค้าขาย	ทำงาน โรงงาน
ม.ค.										
ก.พ.										
มี.ค.										
เม.ย.										
พ.ค.										
มิ.ย.										
ก.ค.										
ส.ค.										
ก.ย.										
ต.ค.										
พ.ย.										
ธ.ค.										

หมายเหตุ

เดือน เริ่มต้น	ทำเครื่องหมาย	↓
เดือน สิ้นสุด	ทำเครื่องหมาย	X
ตลอดปี	ทำเครื่องหมาย	✓

- 2.10 พืชนาที่ครัวเรือนปลูกมี.....ชนิด ได้แก่.....

2.11 พืชนาที่สำคัญมาก 3 อันดับแรก ได้แก่

 - 1)ใช้เวลาปลูกราว.....เดือน หารายได้.....บาท ต่อฤดู
 - 2)ใช้เวลาปลูกราว.....เดือน หารายได้.....บาท ต่อฤดู
 - 3)ใช้เวลาปลูกราว.....เดือน หารายได้.....บาท ต่อฤดู

2.12 พืชไร่ที่ครัวเรือนปลูกมี.....ชนิด ได้แก่.....

2.13 พืชไร่ที่สำคัญมาก 3 อันดับแรก ได้แก่

 - 1)ใช้เวลาปลูกราว.....เดือน หารายได้.....บาท ต่อฤดู
 - 2)ใช้เวลาปลูกราว.....เดือน หารายได้.....บาท ต่อฤดู
 - 3)ใช้เวลาปลูกราว.....เดือน หารายได้.....บาท ต่อฤดู

2.14 พืชสวนที่ครัวเรือนปลูกมี.....ชนิด ได้แก่.....

2.15 พืชสวนที่สำคัญมาก 3 อันดับแรก ได้แก่

 - 1)เก็บผลได้.....ครั้ง/ปี หารายได้.....บาท ต่อฤดู
 - 2)เก็บผลได้.....ครั้ง/ปี หารายได้.....บาท ต่อฤดู
 - 3)เก็บผลได้.....ครั้ง/ปี หารายได้.....บาท ต่อฤดู

2.16 พืชหรือของป่าที่เก็บหาได้ใช้เป็นอาหาร ได้แก่

1).....2).....3).....

2.17 พืชหรือของป่าที่เก็บหาได้ใช้เป็นยารักษาโรค ได้แก่

1).....2).....3).....

2.18 แหล่งที่เก็บหาอาหารได้โดยไม่ต้องซื้อ ได้แก่

 - 1) นา
 - 2) ไร่
 - 3) สวน
 - 4) ป่า
 - 5) แม่น้ำ ลำคลอง ห้วย
 - 6) อื่น ๆ.....

2.19 อาหารที่เก็บหาได้จากนา ได้แก่.....

2.20 อาหารที่เก็บหาได้ไร่ ได้แก่.....

2.21 อาหารที่เก็บหาได้จากสวน ได้แก่.....

2.22 อาหารที่เก็บหาได้จากป่า ได้แก่.....

2.23 อาหารที่เก็บหาได้จากแม่น้ำ ลำคลอง ห้วย ได้แก่.....

2.24 ชนิดสายพันธุ์พืช นา ไร่ และสวนที่ครัวเรือนใช้ในการเพาะปลูก

ประเภท	ชนิดสายพันธุ์	ได้มาจากแหล่งใด
ข้าว		
ข้าวโพด		
ถั่ว.....		
ถั่ว.....		
ฟัก		
พริก		
แตง		
หอม		
กระเทียม		
มะเขือเทศ		

หมายเหตุ

- 1) ถ้ามีนอกเหนือจากประเภทที่ระบุให้เติมลงไป
- 2) แหล่งที่ได้พันธุ์พืช เช่น พื้นเมืองดั้งเดิม, กระทรวงเกษตร, ผสมขึ้นเอง ฯลฯ

รายได้ครัวเรือน

2.25 รายได้หลักของครัวเรือนมาจาก

- ☐ (1) ทำนา ☐ (2) ทำไร่ ☐ (3) ทำสวนผลไม้
☐ (4) สวนยาง ☐ (5) สวนผัก ☐ (6) สวนผลไม้
☐ (7) นาถั่ว ☐ (8) ประมง ☐ (9) รับจ้างในภาคเกษตร
☐ (10) งานนอกภาคเกษตร ☐ (11) อื่น ๆ.....

2.26 รายได้นอกภาคเกษตรที่เป็นรายได้หลักมาจาก

- ☐ (1) หัตถกรรม ☐ (2) รับจ้าง ☐ (3) ทำงานโรงงาน
☐ (4) ☐ (5) ค่าเช่า ☐ (6) ดอกเบี้ย
☐ (7) อื่น ๆ.....

2.27 รายได้ตัวเงินของครัวเรือนประมาณเดือนละ

- ☐ (1) ต่ำกว่า 500 บาท ☐ (2) 500-1,000 บาท ☐ (3) 1,001-3,000 บาท
☐ (4) 3,001-5,000 บาท ☐ (5) 5,001-10,000 บาท ☐ (6) สูงกว่า 10,000 บาท

2.28 รายได้ที่มีใช้ตัวเงินในปี 2544 (ที่ใช้บริโภคเอง) ในปี 2544 มาจาก

- ☐ (1) ข้าว.....ถึง ☐ (2) พืชผักสวนครัว ได้
 แก่.....
☐ (3) เลี้ยงสัตว์ เพื่อบริโภค ได้แก่ ก. ไก่.....ตัว ข. เป็ด.....ตัว
 ค. อื่น ๆ ได้แก่.....

2.29 (1) รายได้นอกภาคเกษตรและการใช้แรงงานของครัวเรือน

	แหล่ง รายได้	รับจ้าง ทั่วไป	รับจ้างใน โรงงาน	รับจ้าง โรงงานใน กทม.	หัตถกรรม ในครัวเรือน	ค่าเช่า	ค่าขาย	อื่น ๆ เช่น จากรัฐ
รายได้ (บาท)/เดือน								
แรงงาน (คน)								

2.29 (2) รายได้จากภาคเกษตรของครัวเรือน

- 1) จากการเพาะปลูก.....บาท/เดือน ใช้แรงงาน.....คน
 2) จากการเลี้ยงสัตว์.....บาท/เดือน ใช้แรงงาน.....คน
 3) จากการประมง.....บาท/เดือน ใช้แรงงาน.....คน
 4) จากการเก็บของป่า.....บาท/เดือน ใช้แรงงาน.....คน

5) อื่น ๆ ระบุ.....บาท/เดือน ใช้แรงงาน.....คน

2.30 ในระหว่างปี 2540 – 2544 มีสมาชิกในครัวเรือนย้ายออกไปทำงานที่อื่นหรือไม่

1) ไม่มี

2) มี.....คน ดังรายละเอียด

ผู้ที่ย้ายไปทำงานต่างถิ่น

ลำดับที่	เพศ	อายุ	ย้ายไปที่ใด	เมื่อไร	ถาวรหรือชั่วคราว	รายได้ที่ส่งกลับต่อเดือน
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.						

หมายเหตุ : “ถาวร” หมายถึง ย้ายออกไปตลอดช่วงระยะเวลาทำการผลิตปกติของครัวเรือน
 “ชั่วคราว” หมายถึง ย้ายออกไปทำงานเฉพาะนอกฤดูทำการผลิตของครัวเรือน

2.31 รายได้ที่ครัวเรือนได้รับในปี 2544 เป็นอย่างไร

☐ (1) ไม่พอใช้ ☐ (2) พอดี ๆ ☐ (3) มีเหลือเก็บ

2.32 การหารายได้เสริมของครัวเรือน นอกจากรายได้ประจำ มาจากแหล่งใด

☐ (1) งานฝีมือ เช่น จักสาน ☐ (2) เก็บผัก จับปลา ☐ (3) ค้าขายเล็กน้อย

☐ (4) รับจ้างทั่วไป ☐ (5) ดอกเบี้ย ☐ (6) อื่น ๆ

2.33 รายได้เสริมของครัวเรือนประมาณเดือนละ.....บาท

2.34 รายได้ครัวเรือนปี 2544 เปรียบเทียบกับก่อนปี 2540 เป็นอย่างไร

☐ (1) ไม่เปลี่ยนแปลง ☐ (2) ลดลง ☐ (3) เพิ่มขึ้น

ค่าใช้จ่ายครัวเรือน

2.44 รายจ่ายครัวเรือนปี 2544 ประมาณเท่าไร.....บาท

2.45 ค่าใช้จ่ายบริโภคของครัวเรือนในปี 2544 (บาท)

อาหาร	เสื้อผ้า	ยารักษาโรค	ที่อยู่อาศัย	ค่าพาหนะ	ค่าเล่าเรียน	ของใช้ในบ้าน	ชำระหนี้ ผ่อนส่ง	ค่าภาษีสังคม	ค่าทำบุญและบริจาค	อื่น ๆ

2.46 ค่าใช้จ่ายในการผลิตของครัวเรือนปี 2544 (บาท)

ค่าเช่าที่ดิน	เมล็ดพันธุ์ พันธุ์สัตว์	ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง	ค่าเครื่องมือ, เครื่องจักร		ดอกเบี้ยเงินกู้	ค่าซ่อมแซม เครื่องมือ เครื่องจักร	ค่าเชื้อเพลิง เครื่องจักร	ค่าจ้าง แรงงาน
			ซื้อใหม่	เช่า				

2.47 ในปี 2544 มีหนี้สินจากการกู้ยืมเงินหรือไม่

☐ (1) ไม่มี

☐ (2) มี กู้เพื่อ

☐ ก. ใช้จ่ายบริโภค

☐ ข. เพื่อการผลิต

☐ ค. อื่น ๆ.....

โดยเป็นการกู้ยืมจาก ☐ (1) พ่อค้า, นายทุน.....บาท ☐ (2) ญาติ.....

☐ (3) ธนาคารเอกชน.....บาท ☐ (4) สหกรณ์.....

☐ (5) ธนาคารรัฐ, ธกส.....บาท

☐ (6) กลุ่มออมทรัพย์.....บาท

☐ (7) อื่น ๆ.....

การออม (การสะสมทุน) ของครัวเรือน

2.48 การออมของครัวเรือนปี 2544

ลักษณะการออม	มูลค่าการออม (บาท)
ฝากธนาคารพาณิชย์	
ฝากธนาคารรัฐ (ออมสิน, ธกส.)	
พันธบัตร	
กลุ่มออมทรัพย์	
สหกรณ์ออมทรัพย์	
ซื้อที่ดิน	
ซื้อทองคำ	
ผลิตในชุมชน	
ให้บุคคลกู้ยืม	
สหกรณ์การเกษตร	
อื่น ๆ	

2.49 วัตถุประสงค์ของการเก็บออมเพื่อ

- ☐ (1) ซื้อที่ดิน ☐ (2) ปลูกบ้าน ☐ (3) ทุนการศึกษา
☐ (4) ค่ารักษาพยาบาล ☐ (5) ซื้อรถ และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ
☐ (6) ใช้เป็นทุนในการผลิต ☐ (7) ซื้อทองคำ ☐ (8) อื่นๆ.....

แหล่งเงินทุน

2.50 แหล่งเงินทุนที่กู้ยืมเพื่อการผลิต ได้แก่

- ☐ (1) เพื่อนบ้าน ☐ (2) กลุ่มออมทรัพย์ ☐ (3) สหกรณ์
☐ (4) ธกส. ☐ (5) ธนาคารพาณิชย์อื่น ☐ (6) นายทุนเงินกู้
☐ (7) พ่อค้าคนกลาง ☐ (8) อื่น ๆ.....

2.51 แหล่งเงินทุนที่กู้ยืมมากที่สุด 3 อันดับ คือ

- ☐ (1)..... ☐ (2)..... ☐ (3).....

2.52 ท่านเลือกแหล่งเงินทุนโดยพิจารณาจากด้านใดมากที่สุด 2 อันดับ

- ☐ (1) ดอกเบี้ยต่ำ ☐ (2) วงเงินกู้สูง ☐ (3) หลักทรัพย์ค้ำประกัน
 ต่ำ
☐ (4) ระยะเวลาผ่อนนาน ☐ (5) ไม่ต้องมีผู้ค้ำประกัน ☐ (6) อื่น ๆ.....

3. ข้อมูลสังคมและวัฒนธรรม

- 3.1 มีการถือผีหรือไม่ ☐ (1) ไม่มี ☐ (2) มี เป็นการถือผีทางไหน.....
- 3.2 ความรู้ความชำนาญที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ มีอะไรบ้าง
☐ (1) งานช่างไม้ ☐ (2) หอม คือ ☐ ก. หอมยาสมุนไพร ☐ ข. หอมนวด
☐ ค. หอมผี ☐ ง. หอมดู
☐ จ. อื่น ๆ.....
- ☐ (3) ทอผ้า ☐ (4) จักสาน ☐ (5) แกะสลัก ☐ (6) ปั่น
☐ (7) ก่ออิฐถือปูน ☐ (8) ประมง ☐ (9) พราน ☐ (10) อื่นๆ.....
- 3.3 นอกจากความรู้ความชำนาญที่ครัวเรือนได้มาจากบรรพบุรุษแล้ว ยังได้จากที่ใดอีก
☐ (1) หนังสือ, ตำรา ☐ (2) วิทยุ ☐ (3) โทรทัศน์
☐ (4) เจ้าหน้าที่รัฐ ☐ (5) อื่น ๆ.....
- 3.4 ในปี 2544 มีการเดินทางเข้าตัวจังหวัดหรือไม่
☐ (1) ไม่ ☐ (2) มี.....ครั้ง ไปเพื่อ.....
- 3.5 ไปซื้อสินค้าที่ห่างไกลใหญ่ เช่น แม็คโคร, โลตัส, บิ๊กซี, คาร์ฟูร์ หรือไม่
☐ (1) ไม่เคย ☐ (2) เคย
 เคยไปซื้อสินค้าจากห้างใดบ้าง ☐ (1) ☐ (2)
☐ (3).....
 ประมาณ.....ครั้ง/ปี
- 3.6 ไปวัด, โบสถ์, สุเหร่า เดือนละกี่ครั้ง.....ครั้ง
- 3.7 มีการสูบบุหรี่ และดื่มสุราหรือไม่
☐ (1) ไม่มี ☐ (2) มี ได้แก่ ☐ ก. บุหรี่ซอง ☐ ข. ยาเส้น
☐ ค. สุราซื้อ ☐ ง. สุราทำเอง
☐ จ. เบียร์, ไวน์ ☐ ฉ. อื่นๆ...
- 3.8 รายการวิทยุที่สมาชิกครัวเรือนฟัง ได้แก่
☐ (1) ข่าว ☐ (2) เพลง ☐ (3) สารคดีเกษตร ☐ (4) อื่น ๆ.....
- 3.9 สมาชิกครัวเรือนรับรู้ข่าวสารจากสื่อชนิดใด
☐ (1) วิทยุ ☐ (2) โทรทัศน์ ☐ (3) หนังสือพิมพ์
☐ (4) บุคคล ☐ (5) อื่น ๆ.....
- 3.10 ในปีที่ผ่านมา มีการเดินทางไปติดต่อกับเจ้าหน้าที่รัฐตามหน่วยราชการหรือไม่
☐ (1) ไม่มี ☐ (2) มี ติดต่อกับ ☐ ก.เรื่อง.....
☐ ข.เรื่อง.....
☐ ค.เรื่อง.....

3.11 มีเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) เข้ามาติดต่อหรือไม่

☐ (1) ไม่มี ☐ (2) มี เรื่อง.....

3.12 สิ่งที่ครัวเรือนต้องการให้รัฐเข้ามาช่วยเหลือชุมชนมากที่สุด ได้แก่

☐ (1)..... ☐ (2).....

3.13 ที่ผ่านมารัฐส่งเสริมในด้านการประกอบอาชีพด้านใดบ้างหรือไม่

☐ (1) ไม่ ☐ (2) มี ได้แก่

☐ ก. การฝึกอาชีพ ☐ ข. การสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์

☐ ค. ด้านเงินทุน ☐ ง. อื่น ๆ.....

3.14 เคยมีกรณีพิพาทขัดแย้งกับรัฐหรือหน่วยงานรัฐในเรื่องใดบ้าง หรือไม่

☐ (1) ไม่มี ☐ (2) มี ได้แก่

☐ ก. ที่ดินสาธารณะประโยชน์ ☐ ข. ที่ดินทำกิน

☐ ค. เชื้อเพลิง ☐ ง. โรงไฟฟ้า

☐ จ. เจ้าหน้าที่ไม่เป็นธรรม ☐ ฉ. อื่น ๆ.....

3.15 เมื่อมีปัญหาเดือดร้อนเกี่ยวกับเรื่องทำมาหากิน ท่านอยากขอความช่วยเหลือจากใครมากที่สุด 3 อันดับแรก

☐ (1) ☐ (2)..... ☐ (3).....

3.16 เมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ท่านอยากแก้ปัญหาโดยวิธีใด

☐ (1) ร้องเรียนระดับสูง ☐ (2) พึ่งพาองค์กรเอกชนอิสระ เช่น สภานายความ

☐ (3) รวมตัวเรียกร้อง, คัดค้าน ☐ (4) อื่น ๆ.....

3.17 ท่านคิดว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะช่วยแก้ปัญหาให้ชาวบ้านได้หรือไม่

☐ (1) ไม่แน่ใจ ☐ (2) ได้ และควรทำทุกหมู่บ้านหรือไม่

☐ (1) ควร ☐ (2) ไม่จำเป็น

3.18 ท่านคิดว่ารัฐบาลเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้เพียงใด

☐ (1) ไม่ได้เลย ☐ (2) เล็กน้อย ☐ (3) ปานกลาง ☐ (4) มาก

☐ (5) ได้ทุกเรื่อง

3.19 ถ้าท่านเป็นหัวหน้าครัวเรือน ท่านอยากให้ลูกหลานท่านประกอบอาชีพใด ในอนาคต

(ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

☐ เกษตรกรรม ☐ อื่น ๆ ระบุ.....เพราะ.....

ผู้สัมภาษณ์.....

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้รู้ผู้เฒ่าในหมู่บ้าน*
โครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

คำถามเหล่านี้เป็นแนวทางเท่านั้น เพราะในการถามจริง ๆ คำถามจะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ตามภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้ให้สัมภาษณ์ ทั้งคำถามจริง ๆ จะมีลักษณะไม่เป็นทางการ แต่จะเป็นการพูดคุยและอธิบายให้ง่ายจนผู้ให้สัมภาษณ์เข้าใจได้ เพราะมีปัญหาด้านวัฒนธรรมและภาษาอยู่มาก ถึงแม้คำถามบางข้อจะไม่ปรากฏว่าต้องการรู้ข้อเท็จจริงสมัยใด ในการถามจะเน้นให้ได้ข้อมูลตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

หมวดที่ 1 คำถามเกี่ยวกับตัวผู้ให้สัมภาษณ์โดยเฉพาะ

1. ให้ออกชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....
2. ให้ออกอายุ ให้ออกปีเกิด อายุ.....ปี เกิดปีพ.ศ.....
3. ที่อยู่ บ้านเลขที่.....หมู่.....ชื่อบ้าน.....
ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....
4. ให้เล่าประวัติชีวิต ทวด ปู่-ย่า-ตา-ยาย พ่อ-แม่ พี่น้องทุกคน และตัวเอง

หมวดที่ 2 คำถามเกี่ยวกับการผลิต

- 2.1 ให้อธิบายอาชีพหลักของหมู่บ้านคืออะไร เพราะเหตุใดจึงยึดอาชีพนั้น
- 2.2 ให้เล่าถึงวิธีการผลิต ปัจจัยการผลิตที่ใช้ เทคโนโลยีที่ใช้ตั้งแต่อดีต วัฒนาการจนถึงปัจจุบัน เช่น ใครเป็นคนแรกที่ไถรถไถ เครื่องสูบน้ำ เครื่องนวดข้าว เครื่องเกี่ยวข้าว ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ฯลฯ แต่ละชนิดเริ่มนำมาใช้เมื่อไร และให้อธิบายถึงสาเหตุที่ต้องปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีไปเป็นเช่นนั้น เล่าถึงผลผลิตแต่ละช่วงที่ห่างกัน 10 ปี (2512, 2522, 2532, 2542) หากเพิ่มขึ้นหรือลดลงเป็นเพราะอะไร
- 2.3 บอกชื่อพันธุ์ข้าวในแต่ละช่วง 40, 30, 20, 10 ปี และปัจจุบัน เพราะอะไรจึงเลิกใช้พันธุ์เก่ามาใช้พันธุ์ใหม่
- 2.4 พืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ ข้าวโพด มันสำปะหลัง เข้ามาตั้งแต่เมื่อไร พื้นที่ปลูก วิธีการผลิต การขาย ผู้ซื้อ/ตลาด ราคาเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร การปลูกพืชเหล่านี้มีผลต่อชาวบ้านอย่างไร
- 2.5 ให้เล่าถึงพืชรองหรือชนิดของอาชีพรองนอกเหนือจากการทำกิจกรรมหลักในข้อ 2.2 ให้เล่าถึง

* ปรับปรุงจาก ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. (2527), สุวิทย์ ชีรัสสวัตต์ และคณะ. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำชี ตั้งแต่ พ.ศ.2475-2525. (2528) และสมคิด พรหมจักษ์ และคณะ. เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้. (2542).

วิธีการผลิต วิศวกรรมการของกรรมวิธีการผลิตและผลผลิตจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

2.6 นอกเหนือจากอาชีพหรือกิจกรรมการผลิตดังกล่าวในข้อ 2.5 แล้ว ยังมีกิจกรรมเสริม

หรือ อาชีพเสริมอื่น ๆ อีกหรือไม่ เช่น การจักสาน ทอผ้า ปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ตีเหล็ก ปั่นหม้อ
หาของป่า หาปลา ต้มเกลือ ให้เล่าโดยละเอียดจากอดีตถึงปัจจุบัน กรณีใช้ปัจจัยการผลิตได้ ปัจจัย
มาจากไหน มีกรรมวิธีการทำอย่างไร แต่ละกิจกรรมผลิต/หาเพื่อบริโภคในครัวเรือน หรือขาย หรือ
ทั้ง 2 อย่าง

2.7 ให้เล่าถึงทุนที่ลงไปในรูปแบบตัวเงิน (นอกเหนือจากการลงแรง) สำหรับกิจกรรมการผลิตในข้อ 2.2,

2.4-2.6 และเงินที่นำมาลงทุนได้มาจากไหน ขนาดของเงินที่ลงมีแนวโน้มอย่างไรจากอดีตถึง
ปัจจุบัน เหตุผลทำไมเป็นเช่นนั้น และในกรณีต้องกู้ กู้มาจากใคร เสียดอกเบี้ยเท่าไร

2.8 ให้เล่าถึงการได้มาซึ่งที่ดินในอดีต สภาพการใช้แต่ละประเภทเริ่มมีเมื่อไร ในปัจจุบันเพียงพอ

หรือไม่ สภาพการถือครอง (เป็นโฉนด นส.3 ก. สปก. หรืออื่น ๆ) ใครมีที่ดินมากที่สุด และได้
มาอย่างไร ใครมีน้อยที่สุด หรือไม่มี และถามเหตุผลว่าทำไมเป็นเช่นนั้น

2.9 การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินมีการเปลี่ยนแปลง (หรือซื้อขายเปลี่ยนมือ) อย่างไรหรือไม่

ทำไมต้องขายที่ดิน ขายให้ใคร ราคาที่ขายเป็นอย่างไร เป็นธรรมหรือไม่ คนที่ขายที่ดินแล้วส่วน
ใหญ่ไปทำอาชีพอะไร

2.10 ค่าเช่ามีอัตราอย่างไร และการเปลี่ยนแปลงค่าเช่าจากอดีตถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร

2.11 ที่ดินส่วนกลางในหมู่บ้านมีหรือไม่ ถ้ามีขนาดและการใช้ประโยชน์ในอดีตมาถึงปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร เพราะอะไร ถ้าเคยมีแต่ปัจจุบันหมดไปแล้ว เพราะอะไร สมบัติส่วนกลางอื่น ๆ
มี อะไรบ้าง เกิดขึ้นได้อย่างไร การใช้ประโยชน์จากอดีตถึงปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร มีอะไรที่
เป็นสมบัติส่วนกลางบ้าง

2.12 ถามเรื่องการใช้แรงงานในการผลิต และการช่วยเหลือกันในการผลิตระหว่างครัวเรือนในหมู่บ้าน
เกี่ยวข้องกันหรือไม่ หรือระหว่างหมู่บ้านมีหรือไม่ (การลงแขก) มีการแบ่งปันกันใช้ปัจจัยการ
ผลิตให้เกื้อกันหรือไม่ (เช่น ให้ยืมใช้วัว ควาย หรือเครื่องมือการผลิตแบบไม่คิดเงิน) ในอดีต**
กับ ปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร ถ้าเลิกไปแล้วเลิกเมื่อไร เพราะอะไร

2.13 ให้เล่าสภาพปัญหาของการผลิตในอดีตถึงปัจจุบันที่สำคัญ ๆ เช่น ปัญหาเรื่องน้ำ เรื่องเหมือง
ฝาย การขุดบ่อและคลองส่งน้ำ ทำไมจึงเกิดปัญหาเช่นนั้น ชาวบ้านแก้ปัญหาอย่างไร อยากจะเห็น
สภาพเป็นอย่างไร และอยากให้ทางราชการช่วยเหลืออะไร

2.14 มีอาชีพหรือกิจกรรมการผลิตอะไรที่สูญหายไปแล้ว (อาจเป็นกิจกรรมที่ครอบครัวยุคน้อย
ในหมู่บ้านทำกินทำใช้เองในครัวเรือน) ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น และอยากจะเห็นสิ่งเหล่านั้นกลับมาอีก
หรือไม่

** คำว่าอดีตทุกแห่งควรระบุด้วยว่าเมื่อไร เป็น 10, 20, 30 ปี หรือ พ.ศ.ใด

หมวดที่ 3 คำถามเกี่ยวกับการบริโภค

- 3.1 อาหารการกินของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านประจำวันนี้ได้มาจากไหน (ซื้อจากพ่อค้าหรือหาอาหารกินเอง) แตกต่างจากอดีตอย่างไร
- 3.2 ในกรณีของผู้ที่ถูกสัมภาษณ์เป็นอย่างไรสำหรับคำถามข้อ 3.1 ผลผลิตที่ทำได้แต่ละประเภทในแต่ละปีแบ่งไว้บริโภคเองกี่ส่วน ขายกี่ส่วน ทำบุญทำทานกี่ส่วน
- 3.3 จากอดีตถึงปัจจุบันคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ล้าหลังประกอบอาชีพในหมู่บ้านเขาพอกินหรือไม่ ถ้าพวกเขาไม่พอกินเพราะอะไรจึงไม่พอกิน แล้วหาทางออกอย่างไร
- 3.4 ประมาณรายได้ต่อเดือนจากอดีตถึงปัจจุบัน
- 3.5 ในกรณีของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นอย่างไรสำหรับคำถามข้อ 3.3 ให้ลองประเมินตัวเลขรายจ่ายครัว ๆ ในครัวเรือน (เฉพาะในส่วนที่จำเป็นสำหรับซื้อปัจจัยสี่) ต่อเดือน จากอดีตถึงปัจจุบันว่าเท่าไร อยากจะซื้ออะไรแต่ไม่สามารถซื้อได้ และทำไมถึงอยากซื้อ
- 3.6 ให้ถามหนี้สินจากการบริโภคจากอดีตถึงปัจจุบันมีหรือไม่ (กรณีรายจ่ายไม่เพียงพอ) มากน้อยเพียงใด ทำไมต้องไปกู้เขามา กู้ใครมา เสียดอกเบี้ยเท่าไร
- 3.7 ถามเรื่องอิทธิพลของเพื่อนบ้านและอิทธิพลของการโฆษณาทางสื่อต่าง ๆ ต่อการบริโภคว่ามีมากน้อยเพียงใด เช่น เห็นเพื่อนบ้านมีเครื่องใช้ไฟฟ้าต่าง ๆ อยากมีไหม หรืออาจจะมีอะไรหรืออยากซื้ออะไรจากที่เห็นเขาโฆษณาบ้าง

หมวดที่ 4 คำถามเกี่ยวกับการจำแนกแจกจ่ายผลผลิต

- 4.1 ผลผลิตที่ผลิตได้ในแต่ละปีส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านถ้าแบ่งไว้กินเองหรือขาย ถ้าขายขายให้ใคร ขายทันทีที่เก็บเกี่ยวได้หรือรอไว้เมื่อราคาคือ ทำไมเป็นเช่นนี้ ในอดีตกับปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร
- 4.2 กรณีของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นอย่างไรกับคำถามข้อ 4.1
- 4.3 ถามเรื่องส่วนเกิน (เหลือจากการบริโภค) เป็นอย่างไรจากอดีตถึงปัจจุบัน และมีปัจจัยใดที่ทำให้เป็นเช่นนั้น
- 4.4 คิดว่าราคาผลผลิตที่ขายได้จากอดีตถึงปัจจุบันคุ้มกับการลงทุนที่ลงไปหรือไม่ อยากให้ทางราชการเข้าไปช่วยเหลือด้านราคาผลผลิตหรือไม่ อย่างไร
- 4.5 คิดจะกลับไปทำหัตถกรรมพื้นบ้านอื่น ๆ ที่หมู่บ้านเคยทำมาในอดีตหรือไม่ หรือคิดจะผลิตเพื่อขายหรือไม่ เพราะเหตุใด
- 4.6 จากอดีตถึงปัจจุบันมีตัวอย่างใครบ้างในหมู่บ้านที่ผลิตได้เหลือจากการบริโภคเองมาก ๆ แล้วนำไปขายจนได้รายได้มาก ๆ และมีฐานะดีขึ้นหรือร่ำรวยกว่าใครในหมู่บ้าน และจึงบอกเหตุผลว่าเขาทำเช่นนั้นได้เพราะอะไร

หมวดที่ 5 คำถามเกี่ยวกับการตั้งหมู่บ้านและประชากร

- 5.1 ให้เล่าประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านนี้ (ตั้งขึ้นเมื่อไร ชาวบ้านมาจากไหน จำนวนกี่ครัวเรือน เพราะอะไรจึงอพยพ ใครเป็นผู้นำมา ฯลฯ)
- 5.2 ในกาลต่อมามีการแยกหมู่บ้านออกไปหรือไม่ เมื่อไร ทำไม
- 5.3 จำนวนประชากรในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง (ระบุ พ.ศ. หรือเกิดขึ้นในช่วงอายุเท่าใดของผู้เล่า)
- 5.4 ครอบครัวส่วนใหญ่ของหมู่บ้านมีสมาชิกกี่คน ใครบ้าง อดีตแต่ละช่วงกับปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร
- 5.5 ให้เล่าการอพยพโยกย้ายของคนในหมู่บ้านในอดีตถึงปัจจุบันเกิดขึ้นเมื่อใด (โยกย้ายออก โยกย้ายเข้า โยกย้ายชั่วคราว โยกย้ายถาวร เหตุผลของการโยกย้าย ให้ประมาณจำนวนคนโยกย้ายด้วย)
- 5.6 อาชีพ จำนวนคนแต่ละอาชีพ และรายได้ของคนในหมู่บ้านที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านนอกภาค หรือนอกประเทศ แต่ละสมัยแตกต่างกันอย่างไร

หมวดที่ 6 คำถามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชนชั้นในหมู่บ้าน

- 6.1 ให้อธิบายโครงสร้างของชนชั้นในหมู่บ้าน (คนจน/คนรวย) รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของแต่ละชนชั้น
- 6.2 ความสัมพันธ์ระหว่างนายทุน (เช่น นายทุนเงินกู้ พ่อค้า) ในหมู่บ้านกับชาวบ้านในอดีตกับปัจจุบันแตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไร
- 6.3 ให้อธิบายความสัมพันธ์แบบเครือญาติในหมู่บ้าน วิวัฒนาการของความสัมพันธ์ดังกล่าว ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอิทธิพลต่อระบบกรรมสิทธิ์/ความเป็นเจ้าของในหมู่บ้านอย่างไร
- 6.4 ให้อธิบายความสัมพันธ์ บทบาทหน้าที่ของบุคคลวัยต่าง ๆ ภายในครอบครัว
- 6.5 ให้อธิบายอำนาจและกระบวนการตัดสินใจในครอบครัว เช่น ด้านการผลิต

หมวดที่ 7 คำถามเกี่ยวกับการปกครอง วิชาการ และความเชื่อ

- 7.1 ใครคือผู้นำในหมู่บ้าน ผู้นำแบบทางการได้มาอย่างไร คนที่ชาวบ้านนับถือมากคือใคร มีฐานะทางเศรษฐกิจอย่างไร ชาวบ้านให้การยอมรับเพียงใด ในอดีตและปัจจุบันต่างกันอย่างไร เพราะอะไร
- 7.2 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนาหมู่บ้าน/ชุมชน/วัด การปกครองหมู่บ้านหรือไม่ อย่างไร เพียงใด ในอดีตและปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร เพราะอะไร
- 7.3 ทำไมบางคนเป็นนายจ้าง บางคนเป็นลูกจ้าง ถ้าหากได้มีโอกาสเป็นผู้นำจะทำอะไร หรือเปลี่ยนแปลงอะไรให้กับหมู่บ้านบ้าง

- 7.4 ให้อธิบายกำเนิดและบทบาทของวัดในหมู่บ้านในอดีตถึงปัจจุบัน วัดมีพระกี่รูป ชาวบ้าน เลื่อมใสวัดเพียงใด วัดมีที่ดินมากน้อยเพียงใด ได้มาอย่างไร บทบาทของวัดในปัจจุบันเป็น อย่างไร
- 7.5 พระสอนว่าอย่างไรบ้าง อดีตและปัจจุบันสอนแตกต่างกันอย่างไร ไปฟังเทศน์ที่วัดบ่อยไหม จำนวนคนไปวัดสมัยนี้และสมัยพ่อสมัยปู่ต่างกันอย่างไร
- 7.6 เคยได้ยินเรื่องพระศรีอาริย์ไหม คิดว่าน่าจะเป็นจริงหรือไม่ ปู่และพ่อเชื่อหรือไม่
- 7.7 ให้อธิบายระบบความเชื่อของชาวบ้าน ต้นกำเนิดและวิวัฒนาการการนับถือผีและพุทธศาสนา
- 7.8 ให้อธิบายระบบความเชื่อดังกล่าวในอดีตและปัจจุบันที่มีผลต่อการดำรงชีวิตประจำวันของ ชาวบ้านแตกต่างหรือเหมือนกัน เพราะอะไร
- 7.9 เชื่อกฎแห่งกรรมหรือไม่ ทำบุญเพื่ออะไร
- 7.10 ตายแล้วเกิดหรือไม่ กรรมชาตินี้จะส่งผลถึงชาติหน้าหรือไม่
- 7.11 ชาวบ้านนับถือวิญญาณบรรพบุรุษหรือไม่ มีพิธีกรรมหรือวันสำคัญที่แสดงออกซึ่งความ เคารพหรือความระลึกถึงพระคุณของบรรพบุรุษหรือไม่ อดีตกับปัจจุบันแตกต่างหรือ เหมือนกัน เพราะอะไร
- 7.12 มีศาลเจ้าที่ศักดิ์สิทธิ์ไหม ถ้ามีใครสร้าง ตั้งแต่เมื่อไร
- 7.13 มีการทรงเจ้าหรือไม่ ถ้ามีชาวบ้านมักจะถามอะไรกับคนทรง หมู่บ้านใกล้เคียงมีการทรงเจ้า หรือไม่
- 7.14 ฝนตก ฟ้าร้อง น้ำท่วม ภูเขา แม่น้ำ ลำธาร สัตว์ต่าง ๆ เกิดขึ้นได้อย่างไร
- 7.15 เคยได้ยินคนรุ่นทวด ปู่ พ่อ พูดถึงความยากลำบากของคนในหมู่บ้านไหม อะไรคือสาเหตุของ ความยากลำบาก
- 7.16 หมู่บ้านที่ดีที่สุด (หมู่บ้านในอุดมคติ) ควรจะเป็นเช่นใด ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านมีความเห็นว่า หมู่บ้านควรจะเป็นเช่นใด
- 7.17 มีความรู้สึกอย่างไรเกี่ยวกับนายทุน กรรมกร ข้าราชการ นักการเมือง พระ
- 7.18 หมู่บ้านนี้เจริญขึ้นไหม เจริญด้านใดบ้าง ผลของความเจริญทำให้อะไรเสียไปบ้าง สรุปแล้ว การ เจริญแบบที่เป็นอยู่ดีหรือไม่ ถ้าหากไม่ดีควรจะเจริญแบบไหน

หมวดที่ 8 คำถามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก

- 8.1 ผลผลิตที่ได้นำออกขายหรือไม่ เพราะเหตุใด เริ่มนำออกขายครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ.ใด ที่เอาออก ขาย ประมาณกี่เปอร์เซ็นต์ของผลผลิต
- 8.2 ใครเป็นผู้มารับซื้อ เราไปขายเองหรือมีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อ ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
- 8.3 มีการขายผลผลิตหัตถกรรมออกสู่ตลาดบ้างหรือไม่ เพราะเหตุใด ตั้งแต่เมื่อใด

- 8.4 หมู่บ้านกับหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ เช่น การแลกเปลี่ยนเล่ารายละเอียด
- 8.5 หมู่บ้านพึ่งตนเองได้ในเรื่องใดบ้าง ต้องการสินค้าอะไรจากโลกภายนอกบ้าง แล้วได้สินค้าเหล่านั้นมาได้อย่างไร สินค้าภายนอกเริ่มเข้ามาตั้งแต่เมื่อใด
- 8.6 ให้อธิบายลักษณะการคมนาคมติดต่อกับโลกภายนอก เช่น ถนนมาถึงหมู่บ้านตั้งแต่เมื่อใด รถยนต์ สภาพถนนในแต่ละสมัย ความถี่ของการเดินทางของชาวบ้านเข้าเมืองแตกต่างกันอย่างไร ถนนและรถมีผลต่อชาวบ้านอย่างไร
- 8.7 ให้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตลาดในเมืองกับหมู่บ้าน เช่น ชาวบ้านขายอะไรให้เมือง และซื้ออะไรจากเมือง อดีตถึงปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร
- 8.8 ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกภายนอกมากระทบหมู่บ้านอย่างไรบ้าง การค้ากระทบโครงสร้างการผลิต และชนชั้นในหมู่บ้านอย่างไร ผู้ให้สัมภาษณ์คิดว่าผลกระทบเป็นไปในทางที่ดีหรือไม่ดีอย่างไร หมู่บ้านได้ปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างไร และผลกระทบต่อชาวบ้าน
- 8.10 ให้อธิบายเรื่องระบบความเชื่อหรือศาสนาที่เข้ามาสู่หมู่บ้านจากโลกภายนอก ระบบความเชื่อใหม่ กระทบระบบความเชื่อเก่าหรือไม่ อย่างไร

หมวดที่ 9 คำถามเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญในหมู่บ้าน

- 9.1 ให้อธิบายว่ามีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงสำคัญใดเกิดขึ้นในหมู่บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์เองบ้างหรือไม่ เช่น การพบวิธีการผลิตใหม่ การใช้เทคโนโลยีใหม่ ฝนแล้ง อุทกภัย ไฟไหม้ โรคระบาด การเกิดผู้มีบุญและขบถผู้มีบุญ ฯลฯ เหตุการณ์เหล่านี้แต่ละเหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อไร เหตุการณ์ดำเนินไปอย่างไร หมู่บ้านได้รับตัวต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างไร ทำไมจึงปรับได้หรือปรับไม่ได้ เหตุการณ์เหล่านี้มีผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงถาวรหรือการคงอยู่อย่างใดในหมู่บ้านหรือไม่

สัมภาษณ์เมื่อ.....ผู้สัมภาษณ์.....

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ไกรยุทธ ชีรตยาภินันท์ 2532. **แก่นสารของเศรษฐศาสตร์** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2527. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2544. **แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางฤษฎีในบริบทต่างสังคม.**

กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ 2539. **เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. รายงานวิจัยศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ 2541. **ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจ เศรษฐกิจชุมชนชาวนา.**

กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

ชยันต์ วรรณะภูดี 2536. **การกำหนดกรอบความคิดในการวิจัย ใน อุทัย ดุลยเกษม (บ.ก.) การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น**

ชยันต์ วรรณะภูดี 2536. **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น**

ชูสิทธิ์ ชูชาติ 2524. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**

วิทยากร เชิงกุล 2525. **การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทภาคกลาง : ผลจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม 2503-2523 เอกสารประกอบการสัมมนา สONGTOWRATTON GOLOSINTH : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย สถาบันไทยคดีศึกษา วันที่ 3-5 กุมภาพันธ์.**

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ 2523. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคกลาง กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.**

อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2544. **หมู่บ้านในสังคมไทย : ข้อโต้แย้งทางความคิด ในสันติสุข โสภณศิริ (บ.ก.) วิถีสังคมไทย สรรนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ 4 ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.**

ภาษาอังกฤษ

Amyot, J. 1976. **Village Ayutthaya : Social and Economic Conditions of A Rural Population in Central Thailand.** Bangkok : Chulalongkorn University Social Research Institute.

- Ingram J.C. 1971. **Economic Change in Thailand, 1850-1970.** Standford : Stand ford University Press.
- Johnston D.B. 1975. Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880-1930. Ph.D. Dissertation, Yale University. (ฉบับแปล พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม บ.ก. 2530. **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทยพ.ศ.2423-2473** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)
- Kamol odd Janlekha 1955. **A Study of the Economy of a Rice Growing Village in Central Thailand.** Bangkok : Division of Agricultural Economics, Ministry of Agriculture.
- Koizumi, J. 1992. The Commutation of Suai from the Northeast Thailand in the Middle of the Wineteenth Century. **Journal of Southeast Asian Studies.** 23(2) (September), pp.276-307.
- Sharp, L, L. M. Hanks, R.B. Text or and Kamol Janlekha 1953. Siamese Rice Village : A Prelinary Study of Bangchan Bangkok : Connell Research Center.
- Terwiel, B.J. 1989. **Through Travellers' Eyes : An Approach to Early Nineteeth Century Thai History.** Bangkok : Editors Duang Kamol.
- Tomosugi, T 1980. **A Structural Analysis of Thai Economic History : Case Study of a Northern Chaophraya Delta Village.** Tokyo : Institute of Developing Economies.
- Tomosugi, T 1995. **Changing Features of a Rice Growing Village in Central Thailand : A Fixed – Point Study from 1967 to 1993.** Tokyo : the Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco.

บทที่ 2

วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน

สุวิทย์ ชีรสอวัต

ในบทที่ 2 “วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน” นี้ จะประกอบด้วยเนื้อหา 2 ส่วน คือ ส่วนแรก จะกล่าวถึงประเด็นเนื้อหาอะไรในเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านที่ควรศึกษา และทำไมจึงควรศึกษา ส่วนที่สอง จะกล่าวถึงวิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานว่าศึกษาอย่างไร ซึ่งส่วนที่สองนี้ถือเป็นประเด็นหลัก

1. เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ศึกษาอะไร ทำไมจึงควรศึกษา

ประเด็นที่ควรศึกษามี 2 ประเด็นหลัก คือ การผลิต และความสัมพันธ์ในการผลิต

1.1 การผลิตของชาวบ้าน อันได้แก่ (1) แบบแผนการผลิตและเทคโนโลยีการผลิต ที่สำคัญก็คือ การผลิตปัจจัยสี่ ซึ่งมีอาหาร (ข้าว พืชผักสวนครัว ไม้ผล สัตว์เลี้ยง อาหารจากธรรมชาติ) เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค (2) การใช้แรงงาน

เหตุที่ต้องศึกษาในเรื่องแบบแผนการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตและการใช้แรงงาน ก็เพราะการจะเข้าใจวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชาวบ้านอย่างแท้จริง ก็ต้องศึกษากิจกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ซึ่งหนีไม่พ้นการใช้แรงงานเพื่อผลิตปัจจัยสี่ โดยเฉพาะการผลิตอาหารจะใช้เวลามากที่สุด ไม่ว่าจะนับเวลาในแต่ละวัน หรือนับเป็นเดือนในแต่ละปี ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างปฏิทินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวชนบทอีสานในยุคก่อนพืชพาณิชย์ในตาราง 2.1 จะเห็นว่ากิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นกลุ่มๆ ได้ 5 กลุ่ม ปรากฏว่ากิจกรรมกลุ่มที่ 1 (การทำไร่และข้าวไร่) กลุ่มที่ 2 (การทำนา) กลุ่มที่ 4 (หาอาหารจากธรรมชาติ) และกลุ่มที่ 5 (ดำข้าว หาน้ำ เลี้ยงวัว ควาย ไก่) เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการผลิตและหาอาหารทั้งสิ้น มีกิจกรรมกลุ่มที่ 3 (การทอผ้า / จักสาน) ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเครื่องนุ่งห่ม ส่วนกิจกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างที่อยู่อาศัยและผลิตยารักษาโรค ใช้เวลาน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับกิจกรรมที่เกี่ยวกับการผลิตอาหารและการผลิตเครื่องนุ่งห่ม

ตาราง 2.1 ปฏิทินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวชนบทอีสานยุคก่อนพืชพาณิชย์ (ต่อ)

กิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจ	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
3.7 สานตะกร้า กระบุง กระด้ง กระต๊อบ ฯลฯ	←		→									
4. อาหารจากธรรมชาติ												
4.1 หาเห็ด หน่อไม้			←	→					→			
4.2 หาผักป่า ฯลฯ			←	→						→		
4.3 หาไข่มดแดง รังผึ้ง แมลง ต่างๆ	←									→		
4.4 ล่าสัตว์	←			→						←	→	
4.5 หาปลาและสัตว์น้ำ สัตว์ ครึ่งบกครึ่งน้ำ				←	→						→	
5. ดำข้าว หาน้ำ เลี้ยงวัวควาย ไก่	←											→

ที่มา : สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (2545): 114

1.2 ความสัมพันธ์ในการผลิต ซึ่งได้แก่

- (1) เป้าหมายการผลิต การใช้ แบ่งปันผลผลิต
- (2) การแลกเปลี่ยนผลผลิต
- (3) การค้าขาย
- (4) การได้มาซึ่งที่ดินและระบบกรรมสิทธิ์
- (5) การใช้ที่ดินและขนาดถือครอง
- (6) กระบวนการเกิดขึ้นชั้นในบางชุมชน
- (7) รัฐบาลการดึงผลประโยชน์จากชุมชน

การศึกษาประเด็นเหล่านี้จะทำให้เราเข้าใจว่า แต่ละครัวเรือนซึ่งเป็นหน่วยการผลิตที่เล็กที่สุดไม่ได้อยู่โดดๆ แต่ต้องมีความสัมพันธ์กับครัวเรือนอื่นๆ ในชุมชน และในบางครั้งต้องสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ด้วย เนื่องจากการขาดแคลนสิ่งของที่ต้องใช้หรือบริโภค เช่น เวลา เกิดฝนแล้งผลผลิตข้าวที่เคยพอก็ไม่พอเพียง กินปลาไร่ ของป่า ได้ ฯลฯ ที่ดินมีเอาไปแลกข้าวเป็นต้น หรือหลายชุมชนอาจจะไม่มีบ่อเกลือ ไม่มีช่างปั้นหม้อ ไม่มีช่างตีเหล็ก ก็อาจต้องนำสิ่งของที่ดินมีมากไปแลกหรือนำเงินไปซื้อ การค้าขายแลกเปลี่ยนก็เกิดขึ้น ตัวอย่างของสิ่งของที่ชาวอีสานใช้แลกเปลี่ยนกันในยุคก่อนพืชพาณิชย์ ปรากฏในตาราง 2.2 ระบบการแลกเปลี่ยนดังกล่าวจะให้เห็นถึงความเอื้ออารีของคนอีสานที่มีต่อคนที่เดือดร้อน และเห็นความสำคัญของระบบเครือญาติ ตลอดจนความสำคัญของคำว่า “เสี้ยว” เศรษฐกิจกับวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และมีความสำคัญต่อกันมาก ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์ส่วนมากเวลาศึกษาเศรษฐกิจชุมชนก็มักจะมองข้ามความสำคัญของวัฒนธรรมไปอย่างน่าเสียดาย

ในประเด็นของที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุด การได้มาซึ่งที่ดิน ระบบกรรมสิทธิ์ การใช้ที่ดิน ขนาดถือครอง เป็นประเด็นที่สำคัญมาก ถ้าไม่ศึกษาจะไม่เข้าใจว่าทำไมบางครัวเรือนจึงยากจน การศึกษาประเด็นเหล่านี้จะทำให้เข้าใจที่มาของความยากจนและการเกิดขึ้นชั้น เข้าใจการเอารัดเอาเปรียบของคนรวยจากคนจน ไม่ว่าจะเป็นรูปของการขูดรีดค่าเช่า ตั้งแต่ 1 ใน 3 ของผลผลิต ถึงร้อยละ 70 ของผลผลิต ดอกเบี้ยเงินกู้ หรือดอกเบี้ยข้าวที่กู้คนรวยร้อยละ 50 ถึง 180 ของเงินต้นหรือข้าวที่กู้ไป การสะสมทุนของนายทุนในชุมชนส่วนใหญ่ล้วนแต่มาจากการได้เปรียบในเรื่องการถือครองที่ดิน จากดอกเบี้ยเงินกู้ค่าเช่า กำไรจากการค้าขาย

ตาราง 2.2 ชนิดสิ่งของที่ชาวอีสานเอามาแลกเปลี่ยนกัน และปริมาณที่ใช้แลกเปลี่ยนยุคก่อนพืชพาณิชย์

ชนิดสิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยน	อีสานเหนือ	อีสานกลาง	อีสานใต้
1. ใต้ (กะบอง) : ข้าวเปลือก	แล้วแต่เจ้าของข้าวจะให้	10 เล่ม : 12 กก.	
2. เกลือ : ข้าวเปลือก	1 กก. : 1 กก.	1 กก. : 1-2 กก.	
3. พริกแห้ง : ข้าวเปลือก	แล้วแต่เจ้าของพริกจะให้	1 กะต๋า : 1 กะต๋า	
4. แยม : ข้าวเปลือก		30-40 ตัว : 12 กก.	
5. หน่อใจด : ข้าวเปลือก		1 มัด : 10 กก.	
6. ส้มกวาง : ข้าวเปลือก		3-4 ห่อ : 12 กก.	
7. หม้อดินเผา : ข้าวเปลือก	1 หม้อ : 1 หม้อ	1 หม้อ : 1 หม้อ	1 หม้อ : 1 หม้อ
8. เกลือ : แฝก		5 กก. : 10 ตัว	
9. ปลาสด : ข้าวเปลือก	แล้วแต่เจ้าของปลาจะให้	1 : 2 ถึง 1 : 4 กก.	แล้วแต่เจ้าของข้าวจะให้
10. ปลาร้า : ข้าวเปลือก	1 ไห : 10 กก.	1 : 9 กก. 1 ไห : 6-20 ถึง	1 กก. : 6-12 กก.
11. ปลาอย่าง : ข้าวเปลือก		2-3 กก. : 1-2 ถึง	2 ตัวใหญ่ : 8 กก.
12. ถั่วลิสง : ข้าวเปลือก		1 กก. : 2.5-3.5 กก.	
13. ไก่ : ข้าวเปลือก		2 ตัว : 1 หาบ	
14. ปลาสด : เกลือ		4-5 กก. : 1 กะทอ (5 กก.)	1 คุ : 2-3 คุ
15. ปลาร้า : เกลือ		1 ไห : 6-7 กะทอ (30-35 กก.)	3 ถ้วย : 7-8 ถ้วย
16. ไก่ : เกลือ		1 ตัว : 1 ปีก	
17. ปลาร้า : ฝ้าย		4 ถ้วย : กะเปาะ	2 ถ้วย : 1 กก.- 1 : 2 กก.
18. ปลาร้า : ใต้		10 ถ้วย : 12 อัน	
19-21. มัน หมาก พลุ : ฝ้าย		แล้วแต่จะตกลงกัน	
22-26. หมาก ผัก มะพร้าว พลุ พริก : ข้าว		แล้วแต่เจ้าของข้าวจะให้	
27. ปลาร้า : มะม่วง		แล้วแต่จะตกลงกัน	
28. แดง : หม้อดิน		แล้วแต่จะตกลงกัน	
29. น้ำอ้อย : เศษเหล็ก		แล้วแต่จะตกลงกัน	
30. ยาสูบ : ข้าวเปลือก			1 กก. : 20 กก.

ตาราง 2.2 ชนิดสิ่งของที่ชาวอีสานเอามาแลกเปลี่ยนกัน และปริมาณที่ใช้แลกเปลี่ยนยุคก่อนพืชพาณิชย์ (ต่อ)

ชนิดสิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยน	อีสานเหนือ	อีสานกลาง	อีสานใต้
31. ยาสูบ : ข้าวสาร			1 กก. : 10 กก.
32. หน่อไม้ : ปลาร้า	1 มัด : 1 หมื่น		
33. หน่อไม้ : โอง	แล้วแต่เจ้าของโองจะให้		
34. หน่อไม้ : เกลือ	แล้วแต่เจ้าของเกลือจะให้		
35. นกเขา : เกลือ	3-4 ตัว : 12 กก.		
รวม 35 คู่, 30 ชนิด			
ที่มา :	สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ชอบ ดีสวน โศก, 2536: 44	สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ, 2528: 179, 181, 183	ชอบ ดีสวน โศก และ คณะ, 2532: 177, 184, 194

ในประเด็นของความสัมพันธ์กับรัฐ ซึ่งทำให้เห็นถึงความทุกข์ยากของชาวบ้านในอดีตที่เกิดจากการทุจริตของรัฐที่พัฒนาจากส่วย มาเป็นเงินรัชชูปการ การเกณฑ์แรงงานต่างๆ ทำให้เกิดความเข้าใจว่าชาวบ้านที่ลำบากยากจนในอดีต ส่วนใหญ่ล้วนแต่มีสาเหตุมาจากการครอบครองปัจจัยการผลิตที่ไม่เป็นธรรม การถูกเอารัดเอาเปรียบจากคนรวย นายทุน การทุจริตจากรัฐ

เพื่อให้เข้าใจเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในปัจจุบัน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทราบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในอดีต เพราะสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันล้วนแต่มีวิวัฒนาการที่เกี่ยวข้องกันมาตั้งแต่อดีต 2 ประเด็นที่ควรศึกษาที่กล่าวมาแล้ว จึงต้องศึกษาสภาพที่เคยเป็นมาในอดีต แล้วคลี่คลายแปรเปลี่ยนจนมาถึงปัจจุบัน เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านจึงมีลักษณะเป็นพลวัตร (dynamic) มาโดยตลอด

การที่เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในอดีตเปลี่ยนมาเป็นอย่างที่เป็นในปัจจุบัน ล้วนแต่มีสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง การศึกษาสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงก็เป็นประเด็นที่ควรต้องศึกษาด้วย สาเหตุหลักๆ ของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมักจะไม่พ้น 4 ประเด็นต่อไปนี้

(1) การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร

การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร มีผลกระทบโดยตรงต่อการใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะที่ดิน ดังจะเห็นได้จากตาราง 2.3 ว่า ในปี พ.ศ. 2495 หรือเมื่อ 50 ปี ภาคอีสานมีประชากรเพียง 6.7 ล้านคนเศษ ใช้พื้นที่ทำนาเพียง 12.6 ล้านไร่เศษ อัตราส่วน 1 คนต่อ 1.88 ไร่ ในปี 2540 ประชากรอีสานเพิ่มเป็น 21 ล้านคนเศษ เพิ่มขึ้นเป็น 3.12 เท่า ในขณะที่เดียวกันการใช้พื้นที่ทำนาก็เพิ่มขึ้นเป็น 32.1 ล้านไร่เศษ หรือเพิ่มขึ้นเป็น 2.53 เท่า อัตราส่วน 1 คนต่อ 1.52 ไร่ หากสมมุติให้ดัชนีประชากรปี 2503 = 100 ปี 2540 จะเป็น 235 เพิ่มขึ้น 135 ดัชนีพื้นที่ทำนาปี 2503 = 100 ปี 2540 จะเป็น 222 เพิ่มขึ้น 122

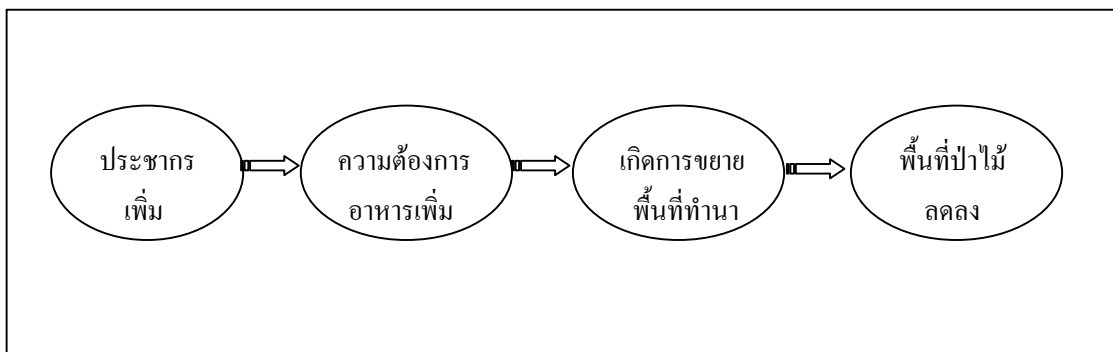
เมื่อประชากรเพิ่ม ความต้องการอาหารเพิ่มขึ้น ชาวอีสานก็ต้องขยายพื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้น ที่ดินซึ่งเอามาทำนาก็ไม่พ้นพื้นที่ป่า ผลที่ตามมาอย่างเห็นได้ชัดก็คือ พื้นที่ป่าลดลงอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏในรูป 2.1

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าตัวแปรต้น คือ ประชากรที่เพิ่มขึ้น ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ คือ การขยายพื้นที่ทำนาเป็นตัวแปรตาม ขณะเดียวกันก็เป็นตัวแปรต้นที่ทำให้เกิดการลดลงของพื้นที่ป่าตามลำดับ

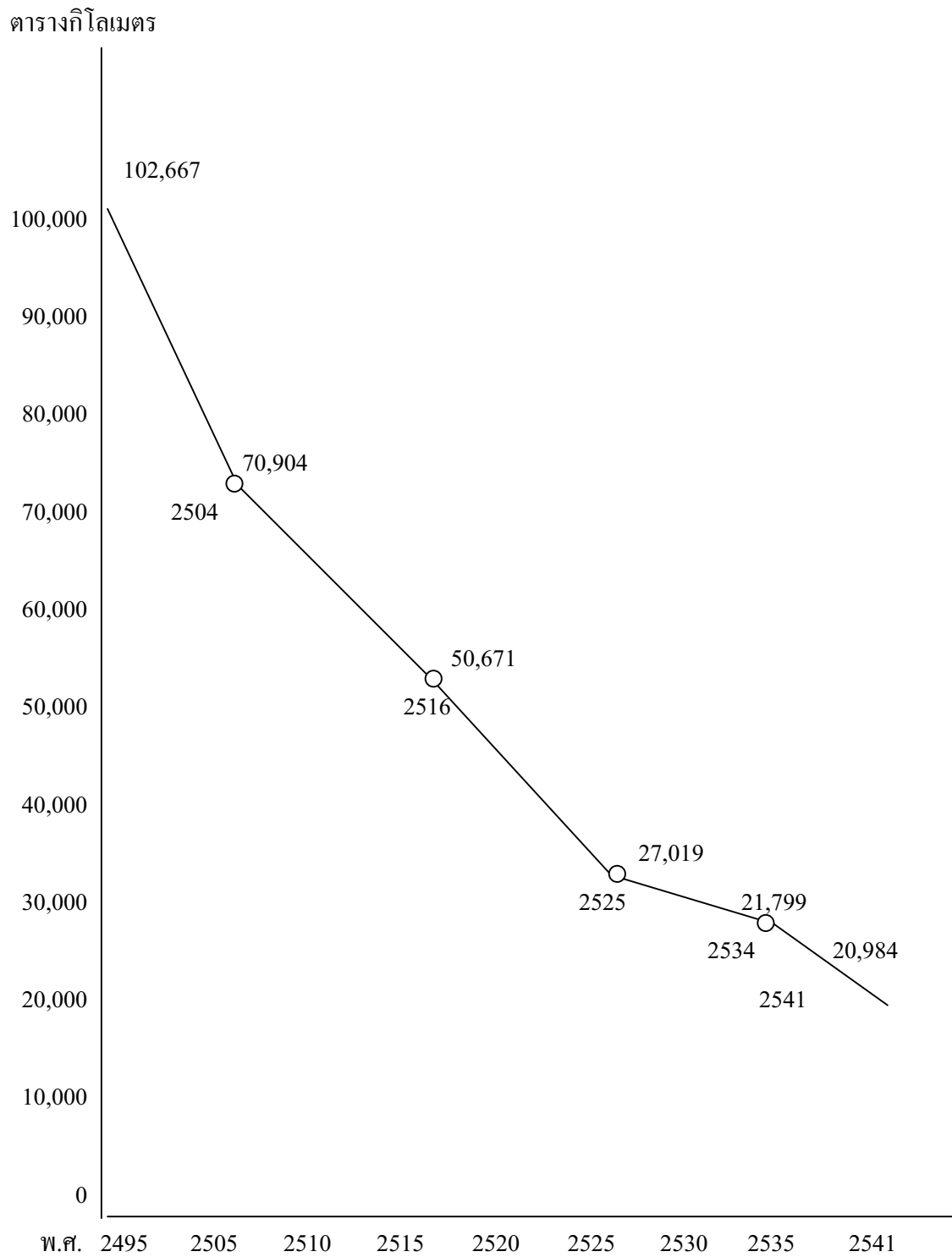
ตาราง 2.3 อัตราส่วนของประชากรอีสาน 1 คนต่อพื้นที่ทำนา

ปี	ประชากร อีสาน	ดัชนี ประชากร	พื้นที่ทำนา (ไร่)	ดัชนี พื้นที่ทำนา	อัตราส่วนประชากรอีสาน 1 คน ต่อพื้นที่ทำนา
2495	6,753,000	75	12,695,000	87	1.88
2503	8,991,543	100	14,512,000	100	1.63
2505	9,607,785	107	17,820,000	123	1.85
2513	12,025,140	134	20,460,000	141	1.74
2518	14,606,000	162	24,991,000	172	1.71
2523	15,698,874	175	28,224,000	194	1.80
2530	18,622,000	207	25,950,000	179	1.39
2531	19,056,908	212	29,186,935	201	1.53
2532	19,576,000	218	30,766,930	212	1.57
2540	21,095,841	235	32,144,320	222	1.52

ที่มา : สุวิทย์ ชีรสอวต (2545): 204

รูป 2.1 ผลกระทบจากการเพิ่มขึ้นของประชากร

รูป 2.2 การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ภาคอีสาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2495-2541

ที่มา : สุวิทย์ ชีรสอวดี และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2541: 201

(2) การคมนาคม (ถนนและยานยนต์ที่เพิ่มขึ้น)

ตัวแปรเหตุ หรือ ตัวแปรต้น ที่สำคัญทางเศรษฐกิจอีกตัวหนึ่งคือ การคมนาคมที่ดีขึ้นมาก ทำให้ค่าขนส่งถูกลง การขนส่งเร็วขึ้นกว่าแต่ก่อนในยุคก่อนพืชพาณิชย์ ค่าขนส่งข้าวเปลือกจากหมู่บ้านไปยังโรงสีในตัวเมืองที่ห่างกัน 18 กม. ซึ่งต้องใช้เกวียน ค่าจ้างบรรทุกข้าวมีมูลค่าถึง 1 ใน 3 ของข้าวที่บรรทุก (สุวิทย์ ชีรสาคัด และ ชอบ ดีสวนโคก, 2536: 45) ต่อมาเมื่อมีการสร้างถนนเพิ่มขึ้น และเปลี่ยนถนนดิน ถนนลูกรัง เป็นถนนลาดยางและคอนกรีต โดยเพิ่มขึ้นจาก 250 กม. ในปี 2503 เป็น 10,585 กม. (เพิ่มขึ้น 42.3 เท่า) ในปี 2534 (สุวิทย์ ชีรสาคัด และ ช่อ วายุภักตร์, 1995: 121) การที่ดินดีขึ้นมาก และมีเครือข่ายเชื่อมชุมชนกับเมือง เมืองกับเมือง และชุมชนกับชุมชน อย่างกว้างขวาง ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของรถยนต์ในภาคอีสานจาก 453 คัน ในปี 2480 มาเป็น 565,426 คัน ในปี 2536 หรือเพิ่มขึ้นเป็น 1,248 เท่า อัตราส่วนประชากร 10,856 คนต่อรถยนต์ 1 คัน ในปี 2480 มาเป็น 37 คนต่อ 1 คัน ในปี 2536 (สุวิทย์ ชีรสาคัด และ ช่อ วายุภักตร์, 1995: 129) ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม อย่างกว้างขวาง เช่น ค่าขนส่งถูกลง เหลือเพียงร้อยละ 1.1-4.9 ของมูลค่าสินค้าที่บรรทุก ประชากรเดินทางเข้าเมืองหรือไปนอกหมู่บ้านบ่อยขึ้น จากปีละ 1-3 ครั้งเมื่อ 50 ปีก่อน กลายเป็น 106 ครั้ง/ครัวเรือน/ปี สำหรับครัวเรือนที่ไม่มียานยนต์ 137 ครั้ง/ครัวเรือน/ปี สำหรับครัวเรือนที่มีจักรยานยนต์ และ 219 ครั้ง/ครัวเรือน/ปี สำหรับครัวเรือนที่มีรถยนต์ (สุวิทย์ ชีรสาคัด, 2545: 166) ทำให้เกิดการผลิตเพื่อขายมากขึ้น และยังทำให้เกิดการเดินทางไปหางานทำต่างถิ่นมากขึ้น เป็นต้น

(3) เทคโนโลยี (โดยเฉพาะเทคโนโลยีการเกษตร)

เทคโนโลยีการเกษตรเป็นตัวแปรต้นหรือสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของมนุษยศาสตร์ตลอดมา เช่น การค้นพบการใช้ไถในการผลิตพื้นดินและกำจัดวัชพืช ทำให้เกิดการทำนาดำ ซึ่งได้ผลผลิตสูงและสม่ำเสมอมากกว่าการทำข้าวไร่ ทำให้มนุษย์มีความมั่นคงด้านอาหารมากกว่าแต่ก่อนมาก การใช้ผลัดไถเหล็กได้เกิดขึ้นในประเทศไทยเมื่อประมาณ 1,200-1,300 ปีมาแล้ว ผลัดดังกล่าวยังเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติลพบุรี เป็นผลัดที่คล้ายใบหอกที่นิยมใช้ในประเทศอินเดียแม้กระทั่งสมัยปัจจุบัน (Toshiaki Ohji, 1905: 176-177)

รถแทรกเตอร์หรือรถไถใหญ่เพิ่งมีการนำมาใช้ในภาคอีสานเมื่อประมาณ 40 ปีมานี้เอง เพราะคนอีสานที่เดินทางไปค้าขายในภาคกลางเห็นการใช้รถแทรกเตอร์ไถไร่ข้าวโพดแถบจังหวัดลพบุรี จึงบอกให้คนเหล่านั้นมารับจ้างไถในภาคอีสานบ้าง ปีถัดมาก็มีคนนำรถแทรกเตอร์มารับจ้างไถในทุ่งกุลาร้องไห้ และในระยะใกล้ๆ กันเริ่มใช้ในพื้นที่ดอนใกล้ชายแดนไทย-เขมร ตั้งแต่ จ.นครราชสีมาถึงอุบลราชธานี การไถด้วยรถแทรกเตอร์ในทุ่งกุลาร้องไห้ช่วยแก้ปัญหาที่

ไถด้วยควายไถไม่ได้ 2 ประการ คือ ปัญหาหญ้าโง่งซึ่งมีรากลึกมากใช้ควายไถไม่ไหว แต่รถแทรกเตอร์ไถได้สบายมาก ปัญหาที่สองคือ ไถพื้นดินในทุ่งกุลารุ มีรังหนูเต็มไปหมด ผลไถของรถแทรกเตอร์ช่วยทำลายรังหนูให้หมดไป ทำให้มีการนำพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่าในทุ่งกุลารุ มาทำนาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก ส่วนในพื้นที่ดินใกล้ชายแดนก่อนหน้าที่จะนำรถแทรกเตอร์มาใช้ เริ่มมีการทำไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กันแล้ว แต่ทำได้ไม่มาก เพราะการบุกเบิกพื้นที่ต้องใช้มีด ขวาน ตัดต้นไม้ลง ทั้งไถจั่นแห้งแล้วเผา จากนั้นก็ใช้จอบขุดหลุมเพื่อหยอดเมล็ดข้าวโพด พอปีที่ 2 ก็ต้องเอาเมล็ดพันธุ์ไม้ที่แตกขึ้นมาจากไถจั่นแห้งก็เอาไปปลูก พอฝนตกก็ต้องเอาจอบพรวนดินเพราะดินเริ่มแน่น แล้วจึงขุดหลุมเพื่อหยอดเมล็ดข้าวโพด การทำไร่ข้าวโพดดังกล่าวต้องใช้แรงงานมหาศาล ครอบครัวหนึ่งทำไร่ข้าวโพดได้ประมาณ 5-10 ไร่เท่านั้น เมื่อมีการนำรถแทรกเตอร์มาใช้ รถแทรกเตอร์สามารถไถตัดรากไม้ขนาดใหญ่ แล้วคันด้วยใบมีดขนาดใหญ่ด้านหน้า วันหนึ่งไถได้ประมาณ 10-15 ไร่ ถ้าที่ดินที่เคยไถด้วยรถแทรกเตอร์มาแล้วก็สามารถไถได้ประมาณ 20 ไร่/วัน ทำให้ครัวเรือนหนึ่งทำไร่ข้าวโพดได้เป็นร้อยๆ ไร่ การนำรถแทรกเตอร์เข้ามาใช้ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ปลูกพืชไร่อย่างรวดเร็ว (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2545: 227)

การไถนาในอีสานเมื่อก่อนใช้ควายไถ ปัจจุบันครัวเรือนชนบทอีสานร้อยละ 38.6 มีรถไถเดินตาม ส่วนครัวเรือนที่ยังมีควายอยู่เหลือเพียงร้อยละ 13.30 และในจำนวนนี้บางส่วนก็ไม่ได้ใช้ควายไถนาด้วย แต่เลี้ยงควายเอาไว้ขาย หลายหมู่บ้านในแถบลุ่มแม่น้ำชีไม่มีควายแม้แต่ตัวเดียวสาเหตุที่เกษตรกรหันไปใช้รถไถเดินตาม และเลิกใช้ควายก็เพราะรถไถเดินตามไถนาได้วันละ 4-6 ไร่ ขณะที่ควายไถได้เพียง 1-2 ไร่ ในขณะที่เดียวกันยังมีการตัดแปลงรถไถเดินตามเป็นเครื่องสูบน้ำและเป็นรถบรรทุกของแทนเกวียนได้เป็นอย่างดี ไม่ต้องมีคนคอยดูแลเหมือนควาย ซึ่งถ้าดูแลไม่ดีก็ถูกขโมย ที่ดินที่ใช้เลี้ยงควายก็หายากเพราะถูกนำมาปลูกพืชไร่หมด (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2529: 74)

ยาฆ่าหญ้าก็เป็นเทคโนโลยีที่แพร่หลายในภาคอีสานอย่างรวดเร็ว ใน พ.ศ. 2506 มีครัวเรือนเพียงร้อยละ 0.7 ที่มีเครื่องพ่นยาชนิดใช้แรงคนโยก พอถึง พ.ศ. 2538 มีครัวเรือนที่มีเครื่องพ่นยาร้อยละ 114.5 (บางครัวเรือนมีเครื่องพ่นยามากกว่า 1 เครื่อง) สาเหตุที่เครื่องพ่นยาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะเกษตรกรต้องการประหยัดค่าแรงงานในการดายหญ้า ซึ่งสูงถึงร้อยละ 43 ของต้นทุนการทำไร่มันสำปะหลัง (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2529: 91)

(4) บทบาทและนโยบายของรัฐ

นโยบายของรัฐในการพัฒนาภาคอีสาน โดยเฉพาะตั้งแต่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรกเป็นต้นมา ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ สังคมอีสาน ทั้งด้านบวกและด้านลบ

การสร้างเขื่อนและระบบชลประทานทำให้พื้นที่ชลประทานในภาคอีสานเพิ่มขึ้นจาก 6 แสนไร่เศษในปี 2500 เป็น 5.1 ล้านไร่เศษในปี 2540 ทำให้เกษตรกรที่อยู่ในพื้นที่ชลประทานใช้พื้นที่เพื่อการผลิตได้เพิ่มขึ้น รายได้ต่อพื้นที่เพิ่มขึ้น (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2545: 169-170)

ใน พ.ศ. 2500 ภาคอีสานมีเพียง 6 จังหวัดเท่านั้นที่มีไฟฟ้าใช้ และมีเฉพาะบางเขตเทศบาล และบางเขตสุขาภิบาลเท่านั้น แต่พอถึง พ.ศ. 2538 ร้อยละ 99.5 ของหมู่บ้านทั้งหมดมีไฟฟ้าใช้ ทำให้เกิดความสะดวกสบาย เพราะมีการใช้พัดลม หม้อหุงข้าวไฟฟ้า เตารีดไฟฟ้า ตู้เย็น การบันเทิง และโลกทัศน์เปลี่ยนไป จากการมีโทรทัศน์อย่างกว้างขวาง (ร้อยละ 84.9 ของครัวเรือนอีสานทั้งหมดมีโทรทัศน์) แต่สิ่งเหล่านี้ก็ทำให้รายจ่ายของชาวอีสานเพิ่มขึ้นด้วย (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2545: 172-173, 270-271)

นโยบายการส่งเสริมปลูกพืชพาณิชย์เพื่อการส่งออก ทำให้เกิดการปลูกพืชพาณิชย์ เช่น ปอ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง อย่างกว้างขวาง ส่งผลให้เกิดการบุกรุกทำลายป่าอย่างมหาศาล

นโยบายของรัฐในการทำสงครามแย่งประชาชนกับฝ่าย พ.ค.ท. ทำให้เกิดการสร้างโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าวข้างต้น (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2545: 177-180)

นี่เป็นตัวอย่างของตัวแปรต้น หรือปัจจัย หรือสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ควรศึกษา ซึ่งสามารถวิจัยเฉพาะบทบาทและนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาอีสาน หรือจะศึกษาในแง่บทบาทและนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจอีสานก็ได้

2. วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน

วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนในหมู่บ้านอีสานต้องใช้ทั้งการศึกษาเอกสาร และศึกษาภาคสนามควบคู่กันไปขาดไม่ได้ การศึกษาเอกสารทำให้เราทราบว่าสถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน ณ ขณะนี้ไปถึงไหนแล้ว เราจะได้ไม่ศึกษาซ้ำซ้อนกับคนที่เขาศึกษาเอาไว้แล้ว ควรเลือกศึกษาในประเด็นอื่นหรือพื้นที่อื่นที่ยังไม่มีใครศึกษา องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจะได้เกิดประโยชน์สมกับเวลา แรงงาน และงบประมาณที่ลงไป การศึกษางานที่มีคนทำไว้แล้วจะช่วยให้เราเห็นสู่ทางการศึกษา ข้อผิดพลาดที่ควรหลีกเลี่ยงไม่ทำผิดซ้ำอีก ที่สำคัญก็คือ ข้อเสนอหรือข้อค้นพบเดิม จะเป็นแนวทางหรือกรอบในการศึกษาใหม่มิให้สะเปะสะปะไร้ทิศทาง

แต่ก็ต้องระลึกเสมอว่ากรอบดังกล่าวไม่จำเป็นต้องทำให้ผลการวิจัยออกมาเหมือนกับงานวิจัยที่มีคนทำไว้แล้วก็ได้ เน้นอนธัตผลสรุปแตกต่างกับงานวิจัยเดิม ต้องมีคำอธิบายที่สมเหตุสมผลว่าทำไมจึงได้ข้อสรุปแตกต่างกัน

ส่วนการศึกษากลศาสตร์เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้เลยในการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน เพราะการเก็บข้อมูลภาคสนามจะได้ภาพความจริงที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งอาจแตกต่างจากความจริงเมื่อ 5 ปี 10 ปีก่อน เพราะบริบทของสังคมเศรษฐกิจเปลี่ยนไป เช่น บ้านโนนเปลือย ตำบลตลาดแร่ อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งผู้เขียนเคยลงไปวิจัยในช่วงปี 2528-2529 ช่วงนั้นอาชีพหลักของชาวบ้านคือ การทำนา ทำไร่มันสำปะหลัง และไร่ปอ พอผู้เขียนกลับไปศึกษาอีกครั้งในปี 2544-2545 พบว่า อาชีพทำนายังมีอยู่ แต่ไร่มันสำปะหลังและไร่ปอหมดไปกลายเป็นไร่อ้อยแทน มีฟาร์มเลี้ยงไก่ขนาดใหญ่ ฟาร์มละ 7 พันตัวถึง 1 หมื่นตัว เกิดขึ้น 6 ฟาร์ม มีถนนลาดยางสายชัยภูมิ-นครสวรรค์ผ่านหมู่บ้าน เกิดอาชีพใหม่ๆ นอกจากเลี้ยงไก่ส่งบริษัทสหฟาร์ม ซึ่งมีโรงงานทำไก่แช่แข็งอยู่ที่อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี แล้ว มีการปลูกอ้อยส่งโรงงานที่อำเภอแก่งสนามนาง ซึ่งเป็นโรงงานน้ำตาลที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีอาชีพรับบริการสูบลูกวัวประมาณ 10 ครวี่เรือน มีอาชีพขายปลาที่กรุงเทพฯ 11 ราย ซึ่งอาชีพดังกล่าวนี้เกิดขึ้นหลังจากที่ผู้เขียนออกจากหมู่บ้านไปแล้วเมื่อ 15 ปีก่อน จึงไม่ปรากฏในรายงานวิจัยเก่า

ข้อได้เปรียบของการศึกษากลศาสตร์ก็คือ ผู้ให้ข้อมูลสามารถให้คำอธิบายหรือตอบคำถามข้อสงสัยได้ทุกอย่างว่า ทำไมชาวบ้านจึงทำหรือไม่ทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ข้อมูลเอกสารมีข้อจำกัดมาก ถ้าผู้เขียนไม่ระบุเหตุผลหรือคำอธิบายลงไป ในรายงาน ผู้อ่านก็จะไม่ทราบเหตุผลของชาวบ้าน นอกจากนั้น การศึกษาข้อมูลภาคสนามยังสามารถศึกษาเรื่องราวย้อนหลังได้ โดยสัมภาษณ์จากผู้มีชีวิตร่วมสมัยหลายๆ คน การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ หรือเศรษฐกิจในอดีต เป็นสิ่งที่มีประโยชน์อย่างมากในการเข้าใจสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นรูปของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน หรือเศรษฐกิจของปัจเจกชน ตัวอย่างเช่น คนรวยหรือนายทุนในหมู่บ้านโนนเปลือยในปัจจุบัน เมื่อศึกษาประวัติชีวิตของพวกเขาย้อนหลังไปตั้งแต่วัยรุ่น จะเห็นพัฒนาการของการสะสมทุนจากการที่พ่อแม่มีที่ดินมาก เพราะเป็นตระกูลที่มาตั้งหมู่บ้าน มีความขยัน ทำทุกอย่างที่เป็นเงิน ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงไม้เถื่อนขาย ต้มเหล้าขาย ออกเงินกู้ดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อเดือน เป็นพ่อค้าซื้อขายปอ มันสำปะหลัง ในหมู่บ้านนี้มีการแบ่งชนชั้นอย่างเห็นได้ชัด ครวี่เรือนที่ไม่มีที่ทำกินมีถึงร้อยละ 23.5 ของครวี่เรือนทั้งหมด ครวี่เรือนเหล่านี้ยากจน ต้องรับจ้างทำงานเกษตรให้คนที่มั่งคั่งมาก บางส่วนต้องไปขายแรงงานต่างถิ่น

ข้อได้เปรียบอีกประการหนึ่งของการศึกษาภาคสนามก็คือ การได้เห็นสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น แหล่งน้ำ คุณภาพดิน สภาพป่า เส้นทางคมนาคม วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เห็นชีวิตประจำวันของชาวบ้าน จะทำให้เข้าใจเศรษฐกิจชุมชนดียิ่งกว่าอ่านตำราหรืองานวิจัยเป็นลิบๆ เล่มเสียอีก

เพื่อให้เห็นถึงวิธีการศึกษาเอกสารและศึกษาภาคสนาม จะขอกล่าวเป็นลำดับ ดังนี้

2.1 การศึกษาเอกสาร

เอกสารมี 2 ประเภท คือ

2.1.1 เอกสารชั้นต้น (Primary sources) ได้แก่ เอกสารที่เขียนหรือจัดทำขึ้นโดยคนที่เห็นเหตุการณ์หรือเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ หรือมีหน้าที่จัดทำเอกสารนั้น เอกสารชั้นต้นในอดีตมีอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ชั้น 4 มากที่สุด ส่วนใหญ่เป็นเอกสารตัวเขียนตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่ 4 การใช้ไม่ค่อยสะดวก เพราะต้องขอรายชื่อเอกสารก่อน แล้วยืมมาอ่านในห้องที่จัดไว้ โดยเฉพาะได้ไม่เกิน 4 ฉบับ หากต้องการถ่ายเอกสารต้องให้เจ้าหน้าที่จัดการถ่ายให้ที่ชั้น 3 ซึ่งอาจต้องรอนานหลายวันหรือเป็นสัปดาห์ ค่าถ่ายหน้าละ 1 บาทขึ้นไป สำหรับที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติมีเอกสารชั้นต้นมากที่สุดในประเทศไทย เป็นเอกสารตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา มีบัญชีรายชื่อเอกสารแยกเป็นกระทรวง กรม แต่ไม่สะดวกเวลาถ่ายเอกสารต้องรอนานประมาณ 2 สัปดาห์ และค่าถ่ายแพง หน้าละ 1 บาท เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจภาคอีสานมีมาก โดยเฉพาะเอกสารที่เกี่ยวกับที่ดินและปัญหาที่ดิน กับเอกสารของกรมการพัฒนาชุมชน (หมายเลขหมวดเอกสาร (8) มท. 5.4.1) รายงานการสำรวจของกรมพัฒนาชุมชน ตำบลต่างๆ ทั่วประเทศ ไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2529 มีทั้งหมด 438 กล่อง 5,877 ปีก เป็นเอกสารทั้งหมด 200,159 แผ่น ในเอกสารชุดนี้จะให้ข้อมูลของตำบลที่ละเอียดมาก เป็นข้อมูลเชิงปริมาณ มีตั้งแต่พื้นที่ จำนวนครัวเรือนของแต่ละหมู่บ้าน การใช้ประโยชน์ที่ดินทั้งตำบล จำนวนของสาธารณสมบัติ สาธารณสถาน แต่ละประเภท ความยาวของถนนและสภาพของถนน ข้อมูลประชากร การศึกษา อาชีพ การถือครองที่ดิน การใช้น้ำ เครื่องมือการเกษตร สัตว์เลี้ยง พันธุ์ข้าว ผลผลิต การใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช รายได้ การกู้เงิน การตลาด เป็นต้น ข้อมูลส่วนใหญ่จะอยู่ระหว่างปี 2520-2524 แต่เสียค่าที่ข้อมูลเหล่านี้เกือบทั้งหมดเป็นตัวเลขรวมของตำบล (ยกเว้นจำนวนครัวเรือนแยกเป็นรายหมู่บ้าน) ทำให้มีปัญหามากในการนำไปใช้ ในกรณีที่ศึกษาสภาพเศรษฐกิจปัจจุบันที่ใช้หมู่บ้านเป็นหน่วยการศึกษา เพราะไม่อาจบอกได้ว่าตัวเลขค่าเฉลี่ยของเศรษฐกิจของหมู่บ้านที่เราต้องการเมื่อปี 2520-2524 มันแตกต่างจากตัวเลขค่าเฉลี่ยภาพรวมของตำบลขณะนั้นมากน้อยเพียงใด

ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น นอกจากรายงานการสำรวจของกรมพัฒนาชุมชนที่กล่าวนี้ ยังมีข้อมูลรายหมู่บ้านของกรมพัฒนาชุมชนที่เก็บจากหมู่บ้านชนบททั่วประเทศ ประมาณปี 2529 เป็นต้นมา รายละเอียดของข้อมูลมีมากกว่าข้อมูลระดับตำบล ส่วนมากเป็นข้อมูลทางเศรษฐกิจสังคม ข้อมูลที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนมี 18 หัวข้อ เช่น จำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน จำนวนประชากรแยกตามวัย จำนวนครัวเรือนและหมู่บ้านที่มีไฟฟ้าใช้ จำนวนครัวเรือนที่มีรถยนต์ รถจักรยานยนต์ รถจักรยานสองล้อ รถอีแต๋น จำนวนสมาชิกกลุ่มอาชีพทางการเกษตร จำนวนโรงสี อาชีพ แรงงาน การถือครองที่ดิน การใช้เทคโนโลยีการเกษตร ฯลฯ เป็นต้น ข้อมูลดังกล่าวรู้จักกันในชื่อ “กชช.2ค.” ซึ่งขอคูได้ หรือ print ได้จากกรมพัฒนาชุมชน สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ข้อมูลดังกล่าวมีประโยชน์มาก หากต้องการเห็นภาพรวมของเศรษฐกิจชนบท หรือต้องการเพียงบางหมู่บ้าน ถ้าต้องการภาพรวมในระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และภาค ก็สามารถทำได้ โดยนำข้อมูลของทุกหมู่บ้านในเขตที่เราต้องการมารวมกัน ถ้าคนที่รู้เรื่องคอมพิวเตอร์จะใช้เวลารวมข้อมูลทั้ง 18 หัวข้อ ประมาณ 2-3 เดือน จะได้ข้อมูลทั้ง 19 จังหวัดในภาคอีสาน แต่เนื่องจากข้อมูลเหล่านี้เป็นข้อมูลเชิงปริมาณ จึงมีแต่ตัวเลขที่แห้งแล้ง ไม่มีชีวิตชีวา ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการลงไปสัมผัสหมู่บ้านจึงจำเป็น

ข้อมูลเอกสารที่เป็นข้อมูลเชิงปริมาณที่ควรนำมาใช้ยังมีอีก 2 แหล่งที่จะขาดเสียมิได้ คือ ข้อมูลสถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติ และของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

2.1.1.1 ข้อมูลสถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (NSO)

ข้อมูลสถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติมีเป็นจำนวนมาก แต่ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจหมู่บ้านอีสานที่ควรใช้ ได้แก่

- 1) สำมะโนเกษตร พ.ศ. 2506 มีเป็นรายจังหวัดและรายภาค พ.ศ. 2521 (รายภาค) พ.ศ. 2536 รายจังหวัดและรายภาค (NSO ยังมีสำมะโนจังหวัดในภาคอีสาน เล่มละ 270 บาท ค่าส่งเล่มละ 10 บาท)
- 2) รายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2537 พ.ศ. 2541 เป็นรายภาค (NSO ยังมีสำมะโน เล่มละ 290 บาท ค่าส่งเล่มละ 19 บาท)
- 3) การสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ. 2541 รายภาค (เล่มละ 270 บาท ค่าส่งเล่มละ 10 บาท)
- 4) สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2523, 2533, 2543 รายจังหวัด (ปี 2533 เล่มละ 500 บาท ค่าส่งเล่มละ 20 บาท)

- 5) สมุดรายงานสถิติภาค 2536, 2543 (ปี 2543 เล่มละ 510 บาท ค่าส่งเล่มละ 14 บาท)
- 6) สมุดรายงานสถิติจังหวัด พ.ศ. 2539 (เล่มละ 130 บาท ค่าส่งเล่มละ 10 บาท)
- 7) รายงานผลสำมะโนหมู่บ้าน พ.ศ. 2542 เล่มเดียว มีทั้งเป็นภาคและจังหวัด

2.1.1.2 ข้อมูลสถิติของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

เดิมเป็นกองเศรษฐกิจการเกษตร เป็นหน่วยงานที่ผลิตข้อมูลสถิติการเกษตรที่ดีที่สุดของไทย ตัวอย่างข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานที่สำคัญ ได้แก่

- 1) การใช้ที่ดินของประเทศไทย ปี 2493/94 – 2520/21 เป็นข้อมูลการใช้ที่ดินที่รวบรวมไว้ต่อเนื่องกันมากที่สุดในเล่มเดียว (28 ปี) ในเล่มมีสถิติการใช้ที่ดินทั้งในระดับจังหวัด เขต ภาค และประเทศ
- 2) สถิติการเกษตรประเทศไทย เป็นสถิติที่ตีพิมพ์ใหม่ทุกปี ในห้องสมุดคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มีตั้งแต่ พ.ศ. 2507 ถึงปัจจุบัน
- 3) รายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจการถือครองที่ดินทำการเกษตร พ.ศ. 2496 เป็นสถิติรายภาค
- 4) การถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรของประเทศไทย ปี 2534
- 5) ผลการสำรวจข้อมูลจำนวนประชากรเกษตร สภาพการทำงาน และการศึกษา ปีเพาะปลูก 2523/24

2.1.2 เอกสารชั้นรอง (secondary sources) ได้แก่ เอกสารอื่นๆ ที่ไม่ใช่เอกสารชั้นต้นซึ่งมีอยู่มากมาย เฉพาะเอกสารที่ควรศึกษาเพราะจะทำให้เข้าใจพัฒนาการของเศรษฐกิจในภาพรวมทั่วไป เศรษฐกิจของชาวนาไทยและต่างประเทศ และของภาคอีสาน ดังตัวอย่างของเอกสารต่อไปนี้

2.1.2.1 เอกสารที่เกี่ยวกับพัฒนาการของเศรษฐกิจในภาพรวม ทั้งของไทยและต่างประเทศ เช่น

- 1) ความเจริญทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น โดย W.W. Rostow แปลจาก Stages of Economic Growth แปลโดย ม.ร.ว. จันทรม สิริโชค สภาวิจัยแห่งชาติจัดแปลและพิมพ์ 2508
- 2) พัฒนาการของทุนนิยมในรัสเซีย โดย ว.อ. เลนิน สำนักพิมพ์บัวทอง 2527
- 3) การก่อรูปของเศรษฐกิจก่อนทุนนิยม โดย Karl Marx แปลโดย ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2527
- 4) เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต โดย จักรทิพย์ นาถสุภา สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2527

5) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2543

6) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484 โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์ บก. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2527

2.1.2.2 เอกสารที่เกี่ยวกับทฤษฎีเศรษฐกิจชาวนา เศรษฐกิจชนบท และวิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชน ที่ควรอ่าน

1) ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และมูลนิธิภูมิปัญญา 2541

2) แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2544

3) แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย โดย ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2540

4) วิถีวิทยาและวิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชน โดย ชินศักดิ์ สุวรรณอังกริชย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2543

5) แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา โดย อภิชัย พันธเสน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิภูมิปัญญา 2539

6) การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) โดย พระธรรมปิฎก สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล คีมทอง 2541

7) เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม โดย ประเวศ วะสี สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน 2542

8) พออยู่พอกิน (บทที่ 5 เกษตรทฤษฎีใหม่ กรมการปกครอง สรุปลงจากพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง เมื่อวันที่ 4 ธ.ค. 2540) กรมการปกครอง 2542

2.1.2.3 เอกสารที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในภาคอีสาน ที่ควรอ่าน

1) วรรณกรรมเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475 วิทยานิพนธ์ของ ประนุช ทรัพย์สาร อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525

2) รายงานการวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำชี ตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2528 โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2528

3) รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน โดย สุวิทย์ ชีรสอวดี และคณะ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2530

4) รายงานการวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำชี ระหว่าง พ.ศ. 2476-2526 กรณีสามหมื่น บ้านในจังหวัดร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ และขอนแก่น โดย ชอบ ดีสวนโคก และคณะ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2529

5) รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำมูล ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน โดย ชอบ ดีสวนโคก และคณะสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2532

6) ชวนาลุ่มแม่น้ำชี โดย พรพิไล เลิศวิชา มูลนิธิหมู่บ้าน 2532

7) รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ในหมู่บ้านอีสาน กรณีบ้านโนนตะแบก โดย สุวิทย์ ชีรสอวดี และ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข สถาบันวิจัยและพัฒนา 2529

8) รายงานการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544) โดย สุวิทย์ ชีรสอวดี สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2545

9) รายงานการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ โดย สมคิด พรหมจ้อย และคณะ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2542

10) การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดย พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน ปริญาณิพนธ์ดุยภูมิจิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2543

ข้อมูลจากเอกสารเหล่านี้จะทำให้ผู้วิจัยเข้าใจภาพรวมของพัฒนาการของเศรษฐกิจ หรือประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของสังคมบางประเทศ และของประเทศไทย เข้าใจเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านของประเทศไทยและภาคอีสานในช่วงสมัยหนึ่ง ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เวลาสร้างแบบสัมภาษณ์และแบบสอบถามจะสร้างได้กระชับรัด ขณะเดียวกันก็ครอบคลุมเนื้อหาของเศรษฐกิจชุมชนอย่างรอบด้าน

2.2 การศึกษาภาคสนาม

2.2.1 การเตรียมตัวก่อนออกภาคสนาม

1) อุปกรณ์ เครื่องมือ

(1) พาหนะ ในช่วง พ.ศ. 2526-2529 ผู้เขียนเคยใช้จักรยานยนต์ในการเดินทางไปเก็บข้อมูลภาคสนามในลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำสงคราม เพราะงบประมาณที่ได้รับน้อยมาก แต่ก็ทำงานได้คล่องตัวดี จะมีปัญหาบ้างตอนฝนตกระหว่างทาง ต่อมาได้งบประมาณมากขึ้นก็มักจะใช้

รถปิคอัพ ทำให้สะดวกสบายและปลอดภัยขึ้น และสะดวกเวลานักศึกษาออกไปเก็บข้อมูล ประหยัดกว่าการจ้างรถเช่ามาก ก่อนเดินทางต้องเช็คเครื่อง ลมยาง และอุปกรณ์เปลี่ยนยาง มียางอะไหล่ให้พร้อม หากยางแบนจะได้เปลี่ยนยางได้

(2) แผนที่ทางหลวง จะช่วยได้มากไม่ให้หลงทาง โดยเฉพาะการเดินทางในตอนกลางคืน หรือพื้นที่ที่ไม่ค่อยมีผู้คนให้ถามทางได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การถามทางก็ยังจำเป็นในพื้นที่ซึ่งไม่มีถนนปรากฏในแผนที่ เพราะเป็นถนนที่เพิ่งสร้าง หรือเดินทางไปหมู่บ้าน ตำบลที่ไม่เคยไป การถามทางควรถามก่อนที่จะเข้าเขตอำเภอที่จะไป เพราะหากไปถามเมื่อถึงตัวอำเภอเป้าหมายอาจจะเลยหมู่บ้านที่เป็นเป้าหมายหลายสิบกิโลเมตรก็ได้ เหมือนเมื่อเร็วๆ นี้ผู้เขียนเดินทางจากอำเภอพลจะไปเก็บข้อมูลที่บ้านโนนรัง ตำบลวังไม้แดง อำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา ดูจากแผนที่ทางเข้าสู่อำเภอประทายมี 4 ทาง แต่จากอำเภอพลจะมีทางเดียว คือ เข้าที่สี่แยกถึงอำเภอสีดา ปรากฏว่าเมื่อเดินทางเข้าไปจริง เส้นทางที่คิดว่าใกล้ที่สุดกว่าจะถึงหมู่บ้านโนนรังต้องขับรถอ้อมไกลถึง 73 กม. หากกลับจึงได้ทราบว่าเส้นทางลัดสภาพดีมาก ลาดยางตลอด จากเมืองพลถึงหมู่บ้านโนนรังเพียง 17 กม.เท่านั้น แต่เส้นทางลัดไม่ปรากฏในแผนที่ของกรมทางหลวง อนึ่ง การศึกษาเส้นทางล่วงหน้าเป็นสิ่งที่ควรทำอย่างยิ่ง เพื่อจะได้กำหนดเวลาเดินทางคร่าวๆ ได้ ยิ่งถ้ามีการนัดหมายกับชาวบ้านไว้ล่วงหน้า ต้องกะเวลาเดินทางให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงให้มากที่สุด และควรเผื่อเวลาไว้ด้วย เพราะบางทีไปเจอฝนกลางทาง หรือหลงทาง จะได้ไม่ล่าช้าเวลานัดมาก

แผนที่ทหารมีประโยชน์มากในการศึกษาภูมิประเทศของพื้นที่วิจัย เพราะแผนที่ทหารจะบอกความสูงต่ำของภูมิประเทศ แหล่งน้ำ จะทำให้เข้าใจการทำมาหากินของชาวบ้านดีขึ้น

(3) กล้องถ่ายรูป ควรเป็นกล้องที่มีแฟลชในตัวและเป็นแบบอัตโนมัติ หากแสงไม่พอแฟลชจะเปิดโดยอัตโนมัติ หากเป็นกล้องแบบ compact lens ที่มี zoom ได้จะดีมาก เพราะคล่องตัวกว่าแบบ single len มาก คุณภาพของรูปที่ถ่ายมาก็ดีไม่ต่างจาก single len เน้นองกล้องที่เตรียมไปต้องใส่ฟิล์มไว้ตลอด เพราะหลายครั้งจะพบภาพเหตุการณ์ที่ควรบันทึกเอาไว้โดยไม่ได้คาดไว้ก่อน ฟิล์มสำรองต้องเตรียมไว้ให้พอเพียง อย่าหวังน้ำบ่อหน้า ถ่านในกล้องต้องเปลี่ยนไว้ก่อนจะหมดอายุ หากใช้กล้องถ่ายวิดีโอได้ก็ยิ่งจะดีมาก

(4) เทปบันทึกเสียง เป็นอุปกรณ์ที่จำเป็นมากในการสัมภาษณ์ จึงต้องเตรียมถ่านสำรองไว้หลายๆ เตรียมเทปเปล่าสำรองไว้ให้พอ และล้างหัวเทป พร้อมทดลองว่าจะอัดเสียงได้โดยไม่ติดขัด

(5) สมุดบันทึกสนามและปากกาต้องใช้ตลอดเวลาที่ทำการวิจัย บางเรื่องไม่อาจบันทึกด้วยเทปหรือกล้องถ่ายรูป เพราะเป็นเรื่อง sensitive มาก แต่บันทึกด้วยสมุดทำได้เป็นส่วนใหญ่ (ยกเว้นบางเรื่องควรบันทึกภายหลังจากกลับมาที่พักแล้ว)

(6) เครื่องนอนและเสื้อผ้าของใช้ส่วนตัวเท่าที่จำเป็น ในหลายพื้นที่ผู้เขียนต้องไปนอนพักในหมู่บ้านหลายวัน ซึ่งบ้านพักผู้เขียนก็เลือกไม่ได้ ส่วนมากไม่มีมุ้งลวด จึงควรเตรียมมุ้งและผ้าห่มไปด้วย

(7) ยา เช่น ยาแก้ท้องเสีย ยาแก้ปวดหัว บางพื้นที่เคยมีโรคมาลาเรียระบาด ต้องเตรียมยาป้องกันมาลาเรีย ยาทากันยุงไปด้วย

(8) แบบสัมภาษณ์ เป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับเก็บข้อมูลภาคสนาม แบบสัมภาษณ์ออกแบบตามเป้าหมายของการวิจัย จากเป้าหมายก็ขยายเป็น topic หรือบทต่างๆ แต่ละบทมีเนื้อหาอะไร จะได้ข้อมูลจากที่ไหนบ้าง แบบสัมภาษณ์จึงควรแยกเป็นชุดๆ ตามกลุ่มตัวอย่างที่สัมภาษณ์ ซึ่งหมู่บ้านเดียวมีกลุ่มตัวอย่างหลายกลุ่มที่จะสัมภาษณ์ เช่น การวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำชี ตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2528 เนื้อหาที่กำหนดไว้มี 13 บท คือ

บทที่ 1 บทนำ

ภาค 1 : อดีต

บทที่ 2 สภาพทั่วไปของกลุ่มแม่น้ำชีในอดีต

บทที่ 3 การทำนา

บทที่ 4 อาชีพพรอง

บทที่ 5 การค้า (รวมการแลกเปลี่ยน)

บทที่ 6 การคมนาคมขนส่ง

บทที่ 7 การเสียหัว การเกณฑ์แรงงาน และการขายแรงงานต่างภาค

บทที่ 8 ประเพณีและความเชื่อในอดีต

ภาค 2 : ปัจจุบัน

บทที่ 9 สภาพทั่วไปของกลุ่มแม่น้ำชีในปัจจุบัน

บทที่ 10 การผลิต รายได้ รายจ่าย ของหมู่บ้านลุ่มแม่น้ำชีในปัจจุบัน

บทที่ 11 การค้าของหมู่บ้านลุ่มแม่น้ำชีในปัจจุบัน

บทที่ 12 เทคโนโลยีทางการเกษตรและบทบาทของรัฐบาลต่อการพัฒนาการกินดีอยู่ดี

ของชาวลุ่มแม่น้ำชี

บทที่ 13 บทสรุป

จากเนื้อหา 13 บท นำมาสร้างแบบสัมภาษณ์ได้ 7 แบบ (รายละเอียดแต่ละแบบโปรดดูในภาคผนวก)

แบบสัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัว	(ส.1)	12 หน้า
แบบสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้าน : ข้อมูลรวมของหมู่บ้าน	(ส.2)	2 หน้า
แบบสัมภาษณ์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้าน	(ส.3)	10 หน้า
แบบสัมภาษณ์เจ้าของร้านค้า	(ส.4)	1 หน้า
แบบสัมภาษณ์เจ้าของโรงสี	(ส.5)	1 หน้า
แบบสัมภาษณ์เจ้าของที่ดินรายใหญ่	(ส.6)	1 หน้า
แบบสัมภาษณ์เจ้าของรถสองแถว	(ส.7)	1 หน้า
แบบสัมภาษณ์อดีตนายอ้อย	(ส.8)	1 หน้า

แบบสัมภาษณ์เหล่านี้สร้างขึ้นตามสภาพเศรษฐกิจสังคมอีสานเมื่อปี พ.ศ. 2526-2530 ปัจจุบันสภาพเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปมาก ควรปรับแบบสัมภาษณ์ให้เข้ากับสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น รายงานการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544) งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสาน ในช่วงห้าทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2488-2544) (2) เพื่อศึกษาศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานในปัจจุบัน จากวัตถุประสงค์ 2 ประการ ก็สามารถแตกเป็นเนื้อหา 9 บท ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 บทนำ

- 1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัยนี้
- 1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย
- 1.3 วิธีวิจัย
- 1.4 ขอบเขตของการวิจัยและกลุ่มตัวอย่าง
- 1.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 2 ภูมิศาสตร์อีสาน ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

- 2.1 อิทธิพลของสภาพภูมิศาสตร์อีสานต่อเศรษฐกิจ
- 2.2 ภูมิหลังประวัติศาสตร์อีสาน โดยสังเขปก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง

บทที่ 3 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานยุคก่อนพืชพาณิชย์ (ยุคเศรษฐกิจพอเพียง) (พ.ศ. 2488-2502) ตอนที่ 1 การผลิต

3.1 สภาพพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของอีสานยุคก่อนพืชพาณิชย์ :
ป่า-ดิน-น้ำ ที่มาของปัจจัยสี่และอื่นๆ

3.2 แบบแผนและเทคโนโลยีการผลิต

3.2.1 การผลิตปัจจัยสี่ประการแรก “อาหาร”

(1) การปลูกข้าวไร่

(2) พืชผักสวนครัวและไม้ผล

(3) อาหารจากธรรมชาติ

(4) ข้าว

3.2.2 เครื่องนุ่งห่ม

3.2.3 ที่อยู่อาศัย

3.2.4 ยารักษาโรค

3.3 การใช้แรงงาน

บทที่ 4 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานยุคก่อนพืชพาณิชย์ (ยุคเศรษฐกิจพอเพียง)

ตอนที่ 2 : ความสัมพันธ์ในการผลิต

4.1 เป้าหมายการผลิต การใช้ผลผลิต และการแบ่งปัน

4.2 การแลกเปลี่ยนผลผลิต (barter system)

4.3 การค้าขาย

4.4 การได้มาซึ่งที่ดินและระบบกรรมสิทธิ์

4.5 การใช้ที่ดินและขนาดถือครอง

4.6 กระบวนการเกิดชนชั้นในบางชุมชน

4.7 รัฐกับการดึงผลประโยชน์จากชุมชน (เงินรัชชูปการ เงินศึกษาพลี

การเกณฑ์แรงงาน การเกณฑ์ทหาร และกบฏโศภ)

4.8 สรุป

บทที่ 5 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่เศรษฐกิจการตลาด (เศรษฐกิจพึ่งพา)

5.1 การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร

5.2 การขยายตัวของทุนนิยม

5.3 การขยายตัวของรัฐและนโยบายของรัฐ

- 5.3.1 ถนนและรถยนต์
- 5.3.2 เชื้อเพลิงและระบบชลประทาน
- 5.3.3 ไฟฟ้า
- 5.3.4 การศึกษา
- 5.3.5 นโยบายการผลิตเพื่อส่งออกของรัฐบาล
- 5.3.6 นโยบายปราบคอมมิวนิสต์ของรัฐบาล

**บทที่ 6 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานยุคพืชพาณิชย์ (เศรษฐกิจพึ่งพา)
(พ.ศ. 2503-ปัจจุบัน)**

- 6.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจในภาคอีสานช่วง 4 ทศวรรษ
ของยุคพืชพาณิชย์
- 6.2 การเปลี่ยนแปลงการผลิตในยุคพืชพาณิชย์
 - 6.2.1 การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและการถือครองที่ดิน
 - 6.2.2 การผลิตข้าว
 - 6.2.3 การขยายตัวของพืชพาณิชย์
 - 6.2.4 การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการเกษตร
 - 6.2.5 การเปลี่ยนแปลงเรื่องการปลูกพืชไร่แบบเก่าและพืชผักสวนครัว
 - 6.2.6 การเปลี่ยนแปลงการผลิตอื่นๆ ของชุมชน
- 6.3 การเปลี่ยนแปลงการใช้แรงงาน
- 6.4 ความสัมพันธ์ในการผลิต
- 6.5 สรุป

**บทที่ 7 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นระบบ
เศรษฐกิจการตลาด (เศรษฐกิจพึ่งพา)**

- 7.1 ความสะดวกสบายในชีวิตประจำวันและสุขอนามัยดีขึ้น
- 7.2 รายจ่ายของเกษตรกรเพิ่มขึ้น รายได้ก็เพิ่มขึ้นแต่ไม่ค่อยแน่นอน
- 7.3 ทำให้เกษตรกรอีสานมีหนี้เพิ่มขึ้น
- 7.4 ทำให้ช่องว่างของรายได้ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ เพิ่มขึ้น (การกระจาย
รายได้ลดลง)
- 7.5 เกิดชนชั้นในบางหมู่บ้าน

7.6 ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว

7.7 สรุป

บทที่ 8 ศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานในปัจจุบัน

8.1 ทรัพยากรธรรมชาติ

8.2 ความสามารถของเกษตรกรอีสานในการปรับตัว ปรับเปลี่ยนอาชีพ
การผลิต และความอดทน อดออม

8.2.1 ความอดทน อดออม

8.2.2 ความสามารถในการปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกรอีสาน

1) การปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกรอีสานภาพรวม

2) การปรับเปลี่ยนการผลิตของเกษตรกรอีสานในกลุ่มที่ยัง

ทำการเกษตรเป็นหลักอยู่ในปัจจุบัน

(1) เกษตรกรที่ทำนาเป็นหลัก

(2) เกษตรกรที่หันไปปลูกพืชพาณิชย์ที่ทำรายได้ต่อไร่สูง

(3) เกษตรกรที่หันไปเลี้ยงสัตว์เพื่อขายเพิ่มขึ้น

(4) กลุ่มที่หันไปทำเกษตรผสมผสาน

3) เกษตรกรที่ทำการเกษตรและทำอาชีพนอกเกษตรไปพร้อมกัน

4) กลุ่มที่ออกไปทำอาชีพนอกเกษตรอย่างเดียว

8.3 ศักยภาพเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านพิจารณาจากองค์กรชุมชน

8.3.1 องค์กรชุมชน

8.3.2 เครือข่ายองค์กรชุมชน

8.4 วัฒนธรรมอีสานที่เอื้อต่อศักยภาพทางเศรษฐกิจ

8.5 สรุป

บทที่ 9 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

9.1 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานยุคก่อนพืชพาณิชย์ (ยุคเศรษฐกิจ
พอเพียง) (พ.ศ. 2488-2502)

9.2 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่เศรษฐกิจการตลาด
(เศรษฐกิจพึ่งพา)

9.3 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานยุคพืชพาณิชย์ (เศรษฐกิจพึ่งพา)
(พ.ศ. 2503-ปัจจุบัน)

9.4 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็น

ระบบเศรษฐกิจการตลาด

9.5 ศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

บรรณานุกรม

ภาคผนวก

เมื่อเนื้อหาที่จะศึกษาเปลี่ยนไป แบบสัมภาษณ์ก็เปลี่ยนไปด้วย โดยมี 3 แบบ คือ

แบบสอบถามข้อมูลคร่าวๆ เรือน 14 หน้า

แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้รู้ผู้เฒ่าในหมู่บ้าน 7 หน้า

(รายละเอียดโปรดดูได้จาก สุวิทย์ ชีรสอวต รายงานการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2545 ภาคผนวก หน้า 439-459)

แบบสอบถามข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน 6 หน้า

(โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก)

แบบสัมภาษณ์เหล่านี้ต้องนำไปทดลองใช้ก่อนเพื่อหาข้อบกพร่อง เมื่อหาพบแก้ไขข้อบกพร่องแล้วจึงจะได้แบบสัมภาษณ์ที่เอาไปใช้จริง

2) การเตรียมคน

การวิจัยที่ทำเป็นทีม คนในทีมต้องซักซ้อมทำความเข้าใจในเป้าหมายของการวิจัยให้ชัดเจน และเพื่อให้ได้ข้อมูลตรงกับเป้าหมายของการวิจัย ต้องทราบว่าจะได้ข้อมูลมาจากทางใดบ้าง จะหาได้อย่างไร ข้อมูลเอกสารอาจแบ่งกันไปหา ส่วนข้อมูลภาคสนามต้องช่วยกันสร้างแบบสอบถามหรือแบบสัมภาษณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แล้วนำไปทดลองใช้ ปรับแก้จนใช้ได้ดี แล้วเอาไปเก็บข้อมูลจริง หากต้องใช้ผู้ช่วยนักวิจัย ซึ่งอาจเป็นนักศึกษาหรือครูในท้องถิ่น ซึ่งคนเหล่านี้ไม่ได้ร่วมสร้างแบบสอบถามมา จึงอาจจะเข้าใจไม่ตรงกับเจตนารมณ์ของผู้สร้างแบบสอบถาม ดังนั้น ก่อนจะให้ผู้ช่วยนักวิจัยช่วยเก็บข้อมูลจะต้องนำมาปฐมนิเทศวิธีการเข้าไปเก็บ วิธีการซักถาม โดยละเอียด แล้วนำผู้ช่วยนักวิจัยไปดูการเก็บจริงจากนักวิจัยสัก 1-2 วัน แล้วจึงให้เขาเก็บเอง โดยช่วงแรกนักวิจัยต้องไปกับเขาคด้วยสัก 3-4 ครั้งเรือน หากพบข้อบกพร่องในการซักถามต้องชี้แจงว่าวิธีซักถามที่ถูกต้องเป็นอย่างไร

หนึ่ง ข้อมูลที่มักใช้ช่วยนักวิจัยจะเป็นข้อมูลเชิงปริมาณ ซึ่งต้องเก็บหลายร้อย หรือเป็นพันครัวเรือน มีความจำเป็นมากต้องใช้ผู้ช่วยนักวิจัย แต่การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพนักวิจัยควรเก็บเอง หากให้ผู้ช่วยนักวิจัยเก็บทั้ง 2 อย่าง ต้องเป็นผู้ช่วยนักวิจัยที่มีประสบการณ์ เช่น เคยทำวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคมหมู่บ้านชนบท โดยศึกษาเชิงคุณภาพมาแล้ว

คำตอบแทนผู้ช่วยนักวิจัยต้องเป็นธรรม สมเหตุสมผล และมีประสิทธิภาพ หากเก็บข้อมูลเชิงปริมาณควรจ่ายเป็นรายฉบับที่สัมภาษณ์เสร็จ ถ้างานวิจัยที่ผู้ช่วยนักวิจัยรับผิดชอบเป็น site และต้องเขียนรายงานแต่ละ site ควรจ่ายตามปริมาณงานที่เสร็จ และต้องกำหนดเวลาด้วยว่างานแต่ละส่วนจะเสร็จเมื่อไร รายงานจะเสร็จเมื่อไร เมื่อเสร็จและมีคุณภาพตามที่ตกลงไว้จึงจะจ่ายงวดสุดท้าย

3) การเลือกพื้นที่

ต้องเลือกพื้นที่ให้เป็นตัวแทนของพื้นที่เป้าหมาย เช่น ศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานก็ต้องมีตัวแทนของ

- (1) อีสานเหนือ หรือลุ่มแม่น้ำสงคราม
- (2) อีสานกลาง หรือลุ่มแม่น้ำชี
- (3) อีสานใต้ หรือลุ่มแม่น้ำมูล

พื้นที่ที่เลือกมาควรจะมีทั้งชุมชนที่อยู่บนที่สูงหรือเชิงเขา ที่ราบ ที่ราบลุ่ม และควรครอบคลุมถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรม เช่น ในอีสานใต้ มีทั้งหมู่บ้านชาวไทยเขมร ชาวไทยกวย (กูย) ชาวไทยลาว และชาวไทยโคราช ถ้าเป็นในอีสานเหนือก็ควรมีทั้งหมู่บ้านชาวไทยลาว ผู้ไท ไทยกะเลิง ไทยย้อ ไทยแสก เป็นต้น เหตุที่ควรเลือกหมู่บ้านที่มีพื้นที่แตกต่างกัน ก็เพราะสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกันมีผลทำให้อาชีพแตกต่างกันด้วย เช่น หมู่บ้านที่อยู่เชิงเขามักจะมีอาชีพปลูกข้าวไร่ ทำไร่ข้าวโพด ทำไร่มันสำปะหลัง แต่ข้าวปลูกน้อย แต่ถ้าเป็นหมู่บ้านที่ราบมักจะมีอาชีพหลักด้วยการทำนา หากเป็นหมู่บ้านที่ใกล้เมืองและน้ำอุดมสมบูรณ์มักจะทำนาและปลูกผักส่งขายในเมือง กับรับจ้างในเมืองด้วย

ส่วนวัฒนธรรมที่แตกต่างอาจจะส่งผลให้เศรษฐกิจบางอย่างแตกต่างกันด้วย เช่น คนไทยลาวนิยมรับประทานข้าวเหนียวก็จะปลูกข้าวเหนียวเอาไว้บริโภค ปลูกข้าวเจ้าเพื่อขาย แต่ถ้าเป็นชาวไทยเขมร ไทยกวย นิยมรับประทานข้าวเจ้า ก็จะปลูกข้าวเจ้าทั้งกินและขาย หมู่บ้านที่ปั่นหม้อมักเป็นคนไทยโคราช เป็นต้น

2.2.2 การลงไปเก็บข้อมูลภาคสนาม

วิธีเก็บข้อมูลที่ใช้อยู่มี 3 วิธี คือ การสัมภาษณ์ การสังเกต การเข้าไปมีส่วนร่วมกับชาวบ้าน

1) การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์เชิงคุณภาพมักจะใช้ในการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของหมู่บ้าน ประวัติของบุคคล หรือข้อมูลที่ต้องการเจาะลึก เช่น ประวัติการเข้ามาของเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ของเกษตรกรทั้งแง่บวก แง่ลบของเทคโนโลยีเหล่านั้น การประกอบอาชีพของคนกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้าน การค้าขายแลกเปลี่ยนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ฯลฯ ซึ่งข้อมูลเชิงคุณภาพเหล่านี้ต้องเลือกให้ข้อมูลที่ถูกต้องที่สุด ซึ่งก็ได้แก่ คนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นๆ เช่น เราต้องการข้อมูลเกี่ยวกับการเข้ามาและผลกระทบของเทคโนโลยีการเกษตร ก็ควรจะต้องสัมภาษณ์จากคนที่ซื้อรถไถเดินตามเป็นคนแรกหรือกลุ่มแรกๆ คนที่ซื้อเครื่องสูบน้ำ คนที่ซื้อเครื่องนวดข้าวเป็นคนแรกหรือกลุ่มแรกๆ หากเราต้องการทราบเรื่องนายฮ้อยค้าขาย ก็ต้องสัมภาษณ์จากอดีตนายฮ้อย (ปัจจุบันไม่มีใครคือนายฮ้อยไปขายภาคกลางแล้ว) การสัมภาษณ์ผู้รู้เหล่านี้อาจจะมีแนวสัมภาษณ์หรือแบบสัมภาษณ์เพื่อเป็นแนวทางการสัมภาษณ์ไม่ให้ข้อมูลหลักๆ ตกหล่น ซึ่งเวลาสัมภาษณ์จริงอาจเลื่อนไหลไปตามสถานการณ์ เช่น เรื่องที่ผู้รู้ประทับใจเขาจะเล่าอย่างมีอารมณ์ไม่ควรจะขัดจังหวะ เพราะจะทำให้การสัมภาษณ์หยุดซึก หรือสัมพันธ์ภาพระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ถูกสัมภาษณ์ไม่ราบรื่นเท่าที่ควร การสัมภาษณ์ที่ดีผู้ถูกสัมภาษณ์จะคุยอย่างสนุกสนาน และการสัมภาษณ์ไหลลื่น ขณะเดียวกันก็ได้เนื้อหาส่วนใหญ่ตรงกับที่เราต้องการ ไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว แต่ข้อที่ควรคำนึงในเรื่องการสัมภาษณ์กล่าวโดยสรุปมีดังนี้

(1) ต้องให้เกียรติผู้ถูกสัมภาษณ์ว่าเป็นผู้รู้เรื่องที่เราระวังจะสัมภาษณ์ ข้อมูลหรือผลงานของเขาเป็นสิ่งที่มีความค่า หากผู้สัมภาษณ์เข้าไปด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตนก็จะได้ข้อมูลมากมาย ตรงกันข้ามถ้าเราวางมาดผู้รู้ จบปริญญโท ปริญญาเอก ผู้ให้สัมภาษณ์เขาจะไม่ค่อยกล้าเล่าให้ฟังมากนัก เพราะเกรงว่าจะผิด หรือคิดว่าสิ่งที่เขาเล่าไม่สำคัญ หรือมีคุณค่าอะไรในสายตาของคนที่เขาเรียนมาสูง ผู้สัมภาษณ์ก็จะไม่ค่อยได้ข้อมูล

(2) เวลาสัมภาษณ์ก็เป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพเป็นการสัมภาษณ์ที่ใช้เวลาค่อนข้างนาน อาจเป็นชั่วโมง หรือ 2 ชั่วโมง ดังนั้น จึงต้องเป็นเวลาที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ว่างจากงาน และพร้อมที่จะให้สัมภาษณ์ ถ้าไม่ว่างตอนนี้ก็ขอนัดเวลาที่เขาวาง ขณะสัมภาษณ์ควรดูสีหน้าและอากัปกิริยาของผู้ถูกสัมภาษณ์ด้วย ถ้าสีหน้าไม่ดีหรือมีอาการกระสับกระส่าย หรือดูนาฬิกา แสดงว่าควรจะรีบยุติการสัมภาษณ์ เพราะผู้ถูกสัมภาษณ์อาจนึกได้ว่ามีธุระต้องรีบไปทำ

ตอนที่เขาบอกว่าว่างเพราะเขาลืมนัดไป หรือคิดว่าสัมภาษณ์เพียง 10-20 นาที เวลาสัมภาษณ์จริงอาจติดลมจนใช้เวลาไปเกือบชั่วโมงก็มี การสัมภาษณ์ผู้เฒ่าอายุ 70-80 ปี ต้องสังเกตด้วยว่าผู้ถูกสัมภาษณ์ดูเหนื่อยล้าหรือยัง ถ้ามีอาการควรจะยุติการสัมภาษณ์ แล้วมาสัมภาษณ์ต่อวันหน้าก็ได้

(3) ไม่ควรถามเรื่องที่อ่อนไหวในทางกฎหมายหรือศีลธรรม เช่น ไม่ควรถามว่ามีใครไปตัดไม้จากป่าสงวนหรืออุทยานแห่งชาติบ้าง ไม่ควรถามว่ามีใครบ้างที่ปลูกกัญชา ค้ายาเสพติด ครอบครองโคมีลูกสาวไปทำงานเป็นหญิงบริการ ฯลฯ

(4) การสร้างความคุ้นเคยเป็นกันเองกับชาวบ้านเป็นสิ่งที่ควรทำอย่างยิ่ง การที่ชาวบ้านจะให้ข้อมูลมากน้อยเพียงใด ขึ้นกับว่าเขาเชื่อถือในตัวผู้สัมภาษณ์ขนาดไหน การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพจึงต้องใช้เวลาในชุมชนนั้นพอสมควรเพื่อสร้างความคุ้นเคย จนเขารู้ว่าเราเป็นใคร มาทำอะไร และไม่เป็นพิษเป็นภัยกับพวกเขา แล้วเขาก็จะให้ข้อมูลตรงไปตรงมา ในช่วงต้นๆ ของการเก็บข้อมูลจึงควรมีคนที่ชาวบ้านเขารู้จักหรือนำเชื่อถือไปด้วยกับผู้สัมภาษณ์ เช่น ตอนที่ผู้เขียนวิจัยที่บ้านวังสวาบ อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดขอนแก่น ผู้เขียนพักกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านซึ่งชาวบ้านนับถือมากกว่าผู้ใหญ่บ้านเสียอีก เพราะผู้ใหญ่บ้านขณะนั้นไปเข้ากับทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในการเข้ามายุ่งที่ดินของชาวบ้านไปปลูกป่า (ที่ผู้ใหญ่บ้านไปเข้ากับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เพราะถูกเจ้าหน้าที่หลอกว่า จะให้เงินจากการปลูกกล้าไม้ของทางการป่าไม้ในที่ดินที่ถูกยึด ดันละ 1 บาท ดันไม้ที่จะปลูกมีหลายแสนต้น แต่ถึงที่สุดแล้วผู้ใหญ่บ้านก็ไม่ได้เงินดังกล่าว) เวลาผู้เขียนไปสัมภาษณ์ก็จะไปกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เพราะเขาเชื่อถือในตัวผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่อยู่ฝ่ายต่อต้านเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เมื่อไปด้วยกันบ่อยๆ ชาวบ้านเขาก็รู้สึกตัวผู้เขียนอยู่ฝ่ายชาวบ้าน จึงให้ข้อมูลเป็นอย่างดี

ในการวิจัยที่หมู่บ้านโนนเปลือย อ.บ้านเขว้า จ.ชัยภูมิ ช่วงปี 2528-2529 ผู้เขียนกับภรรยาไปเข้าบ้านหลังหนึ่งเป็นที่พักระหว่างศึกษาวิจัยบ้านนี้ 1 ปี ในช่วง 3-4 วันแรกผู้เขียนเริ่มเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพจากผู้เฒ่าผู้แก่เพื่อสร้างความคุ้นเคย หลังจากนั้นก็เริ่มเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ ซึ่งมีข้อคำถามที่ค่อนข้างละเอียด ถามตั้งแต่ขนาดที่ดิน ผลผลิต มีสัตว์เลี้ยงแต่ละชนิดกี่ตัว ฯลฯ พอถามข้อมูลเชิงปริมาณไปได้ 2-3 วัน ก็เกิดปัญหา ในคัมภีร์หลังวัดผู้เขียนก็สังเกตเห็นปฏิกิริยาของชาวบ้านไม่ค่อยดีต่อผู้เขียน คือ บอกผู้เขียนว่าไม่ว่างที่จะให้สัมภาษณ์มากผิดปกติ จึงได้สอบถามจากครูที่คุ้นเคย เขาก็ไปสืบมาได้ความว่า เขาคิดว่าผู้เขียนอาจจะเป็นพวก ผ.ก.ค. เพราะเขาเคยเห็น ผ.ก.ค. ในหมู่บ้านบนเขาที่เขาไปทำไร่มาสอบถามเรื่องคล้ายๆ กับที่ผู้เขียนถาม แล้วต่อมาไม่กี่วัน ผ.ก.ค. ก็พาพรรคพวกมาด้วยเป็นสิบคน มาเอาข้าวและเปิดไถ่จากชาวบ้านไปเป็นเสบียง

ที่จริงตั้งแต่วันแรกที่มาถึงหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านได้แจ้งให้ชาวบ้านทราบถึงการมาทำวิจัยของผู้เขียนโดยใช้หอกระจายข่าว แต่คุ้มหลังวัดอยู่ไกลอาจจะไม่ได้ยิน หรือชาวบ้านบางส่วนไปไร่ไปนากันก่อนแต่เช้ามีดก่อนการประกาศของผู้ใหญ่บ้าน จึงไม่ทราบเรื่อง ปัญหาความไม่เข้าใจดังกล่าวแก้ไขโดยผู้เขียนจ้างครูคนหนึ่งเป็นผู้ช่วยนักวิจัยให้เข้าไปช่วยบอกชาวบ้านแถบนั้นให้เข้าใจ กับบอกให้คนที่เป็นคนแซ่เดียวกับภรรยาของผู้เขียนซึ่งอยู่คุ้มหลังวัดเหมือนกัน บอกต่อกับชาวบ้านว่าเราเป็นใคร มาทำอะไร

ครูที่ผู้เขียนจ้างเป็นผู้ช่วยนักวิจัยมีหน้าที่บันทึกเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นประจำวันในหมู่บ้าน และสัมภาษณ์ประวัติคนร่ายกับคนจนกลุ่มหนึ่งในหมู่บ้าน ผู้เขียนได้ประโยชน์มากจากบันทึกเหล่านี้ เพราะมีหลายเรื่องที่คุณเขียนไม่สามารถจะหาเองได้ในหมู่บ้าน เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับการเล่นหวยเถื่อน การเล่นโบก เพราะเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย ผู้เขียนเป็นคนนอกเขาไม่แน่ใจว่าจะเป็นสายของตำรวจหรือเปล่า แต่ครูซึ่งเป็นผู้ช่วยนักวิจัยของผู้เขียนเป็นเด็กบ้านนี้ และภรรยาก็เป็นคนบ้านนี้ ภรรยาเป็นคนชอบเล่นโบกมาก จึงมีข้อมูลจากวงโบกที่ละเอียดน่าเชื่อถือได้ ภรรยาของผู้ช่วยนักวิจัยยังเป็นเอเยนต์ขายหวยเถื่อนด้วย จึงมีข้อมูลว่าแต่ละงวดมีเงินซื้อหวยเท่าไร เงินถูกหวยมีเงินเข้าหมู่บ้านเท่าไร กล่าวโดยสรุป การจ้างผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งเป็นคนที่มีความรู้มากทั้งในเรื่องการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน และการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในเรื่องที่อ่อนไหวมาก ซึ่งคนนอกยากที่จะได้มาโดยตรง (ในรายงานวิจัยเรื่องนี้ผู้เขียนปิดชื่อของผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการพนัน หวยเถื่อน ตามจรรยาบรรณของนักวิจัย) ตัวอย่างของบันทึกข้อมูลจากผู้ช่วยนักวิจัยของผู้เขียนบันทึกไว้ในเรื่อง

ตัวอย่างบันทึกสนามของผู้ช่วยนักวิจัย ลงวันเสาร์ที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2528

“โบก ที่หน้าบ้าน นายสุนันต์ ____ มีการเล่นโบกกันอีก นายสุนันต์เล่นไม่เป็น แต่เมียเขาเล่นเสีย 100 บาท นายห่วยและเมียเสีย 800 นายสิงห์ได้ประมาณ 400 บาท ตกตอนกลางคืนมีการตั้งวงอีกที่กลางซอยหน้าบ้านนายห่วย สรุปแล้ววันนี้นายห่วยและเมียเสีย 2,800 บาท นายสิงห์นายท่อน และคนอื่น ได้ไปคนละเล็กละน้อย สีน้าของนายห่วยและเมียไม่สบายเลย เงินที่ขายควายให้ผู้เขียน 1 ตัว ราคา 3,000 บาทนั้น คาดว่าใกล้จะหมดแล้ว เล่นจนถึงเวลา 24.30 จึงแยกย้ายกันไป”

ตัวอย่างบันทึกสนามของผู้ช่วยนักวิจัย ลงวันพุธที่ 16 ตุลาคม 2528

“หวยเถื่อน วันนี้ชาวบ้านพากันซื้อหวยเถื่อน เมื่อลูกขาขายได้แล้วก็นำไปส่งนายวันทา ซึ่งลูกขาเหล่านั้น ได้แก่

-นายวันนา (ในบันทึกมีนามสกุลทุกคน แต่ผู้เขียนตัดออก)

-นายกระจำง

-นายบุญมา

-นายสละ

-นายถวิล

-นายทองใบ

-นางกรรณิการ์

-นางยุ่น

ซึ่งลูกขาเหล่านี้จะได้ร้อยละ 25 นายวันทาจะได้จากถั่วแระใหญ่ร้อยละ 30 บาท วันนี้ได้เงินออกบ้านประมาณ 23,000 บาท และมีคนถูกกันคนละนิดละหน่อย รวมแล้วนำเงินกลับคืนสู่หมู่บ้านประมาณ 17,000 บาท”

ตัวอย่างของการสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน โปรดดูตัวอย่างในภาคผนวก ซึ่งจะเห็นว่าเป็นการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างหรือแบบสัมภาษณ์ แต่ก็ปล่อยให้ไหลเลื่อนไปตามประสบการณ์ที่ประทับใจของผู้ถูกสัมภาษณ์ ซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลที่น่าสนใจมาก

การสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ เป็นวิธีที่ใช้ควบคู่กับการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพ เพราะข้อมูล 2 ส่วนนี้จะเสริมซึ่งกันและกัน แต่ข้อมูลเชิงปริมาณต้องสัมภาษณ์คนเป็นจำนวนมาก บางทีก็ทุกครัวเรือน แต่ส่วนมากไม่จำเป็นต้องสัมภาษณ์ทุกครัวเรือน แต่ต้องให้กลุ่มตัวอย่างกระจาย และเป็นตัวแทนของประชากรทั้งหมดของหมู่บ้าน เช่น ต้องการได้ข้อมูลเกี่ยวกับการถือครองที่ดิน ก็ต้องสุ่มทั้งจากครัวเรือนที่มีที่ดินมาก ค่อนข้างมาก ปานกลาง ค่อนข้างน้อย น้อย และไม่มีเลย และจำนวนที่สุ่มควรจะเป็นสัดส่วนที่พอๆ กัน เช่น 1 ใน 3 ของครัวเรือนแต่ละกลุ่ม ไม่ใช่สุ่มมากกลุ่มละ 5 ครัวเรือน เพราะจำนวนเต็มของกลุ่มที่มีที่ดินปานกลางมักจะมีจำนวนมากที่สุด ในขณะที่ครัวเรือนที่มีที่ดินมาก (40 ไร่ขึ้นไป) มีจำนวนครัวเรือนไม่มาก

หน่วยที่ใช้วัดปริมาณผลผลิตในแต่ละท้องที่อาจจะไม่เหมือนกัน ในแบบสอบถามจะใช้หน่วยที่เป็นสากล เช่น เป็น กก. เวลาถามชาวบ้านเป็นกก.เขาจะตอบไม่ได้ เขาจะบอกตามหน่วยที่เขาใช้จริงๆ เช่น ในอีสานเหนือและอีสานกลางเดิมมักใช้เป็น “หมื่น” 1 หมื่น มี 12 กก. 1 แสน มี 120 กก. แต่ในอีสานใต้หมู่บ้านเขมร ญะ มักใช้เป็นถังเขมร 1 ถังเขมร เท่ากับ 20 กก. 1 เกวียนเขมร มี 36 ถัง หรือ 720 กก. ซึ่งต่างจากภาคกลาง 1 เกวียน มี 100 ถัง หรือ 1,000 กก. ถ้าชาวบ้านตอบเป็นกระสอบหรือเป็นถุง ต้องถามต่อไปว่าเป็นกระสอบป่านหรือถุงป่าน ซึ่งเท่ากับ 80 กก. หรือ

กระสอบปุยหรือถุงปุย ซึ่ง 1 ถุง (กระสอบ) ประมาณ 30 กก. (ถ้าจะให้ถูกต้องนักวิจัยควรทดลอง ตวงข้าวเปลือกด้วยถุงปุย แล้วชั่งที่โรงสีในหมู่บ้านซึ่งมักมีตาชั่ง) ผู้สัมภาษณ์มีหน้าที่แปลงหน่วย ท้องดินให้เป็นกิโลกรัมด้วย เพื่อจะได้เปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่นที่ใช้หน่วยแตกต่างกันออกไปได้ และเปรียบเทียบกับหน่วยสากลได้

เรื่องเหล่านี้ดูเหมือนเป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ แต่ที่จริงสำคัญที่นักวิจัยต้องพิถีพิถัน มิฉะนั้น ข้อมูลที่ได้อาจจะผิดพลาดไปหมดก็ได้ หากข้อมูลผิดพลาดการตีความก็ผิดพลาดไปหมดเช่นกัน

คำถามเกี่ยวกับความคิดเห็นที่ดี ไม่ควรจะเป็นคำถามชี้นำ เพราะบางทีผู้ถูกสัมภาษณ์เป็นคนใจเกรงใจคนก็จะตอบตามที่ผู้สัมภาษณ์ชี้นำ ทำให้ได้ข้อมูลที่มีอคติ ไม่เที่ยงตรง ซึ่งต่างกับการ สัมภาษณ์เชิงคุณภาพอาจใช้คำถามที่กระตุ้นให้ผู้ถูกสัมภาษณ์อยากเล่าเรื่องที่เขาเคยมีประสบการณ์ที่น่าประทับใจ หรือน่าตื่นเต้น ข้อมูลจะไหลลื่นล้นพรั่งออกมา

อนึ่ง การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณที่นักศึกษาเป็นผู้เก็บ เพื่อป้องกันมิให้ข้อมูลที่ได้อาจผิดพลาดจากความเข้าใจผิดของผู้สัมภาษณ์ หรือความพลอเรือ หรือความรีบร้อนเพื่อจะได้ครบเรือน ที่สัมภาษณ์มากๆ จึงควรกำหนดปริมาณสูงสุดที่แต่ละคนจะสัมภาษณ์ได้แต่ละวัน ถ้าไม่กำหนด นักศึกษาจะพยายามทำให้ได้มากที่สุด (เพราะยิ่งได้มากจะมีรายได้มาก) เมื่อทำเสร็จครึ่งวันเช้า ควรนำมาส่งนักวิจัยเพื่อตรวจสอบว่าที่ทำไปแล้วมีข้อบกพร่องอะไร ซึ่งเท่าที่เคยใช้ นักศึกษาเก็บ ข้อมูลหลายครั้งพบว่า วันแรกๆ จะผิดพลาดมาก การตรวจสอบจึงต้องทำอย่างละเอียด แต่เมื่อผ่าน 2-3 วันแรกไปแล้วก็จะผิดพลาดน้อยลงตามลำดับ การปล่อยให้ นักศึกษาหรือผู้ช่วยนักวิจัยเก็บข้อมูลเชิงปริมาณโดยไม่มีนักวิจัยอยู่ด้วย เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะเมื่อพบความผิดพลาดภายหลัง ออกจากหมู่บ้านมาแล้ว การไปตามถามข้อมูลที่มีปัญหาเป็นเรื่องลำบาก สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายและ เวลามามาก การปฐมนิเทศผู้ช่วยนักวิจัยก่อนออกเก็บข้อมูลดังที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นสิ่งจำเป็น และจะ ช่วยให้การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณมีความบกพร่องน้อย

2) การสังเกต

การเป็นคนช่างสังเกตเป็นคุณสมบัติของนักวิจัยที่ดี เพราะข้อเท็จจริงในหลายๆ เรื่องไม่ อาจถามจากชาวบ้านได้ เช่น ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งอยู่เชิงเขาติดกับภูพานในอำเภอกุศุดาบ จังหวัด สกลนคร ชาวบ้านส่วนหนึ่งทั้งที่ยากจน และบางครัวเรือนก็ไม่ยากจน ได้ลักลอบตัดไม้เถื่อนบนภู เขาเอามาเตรียมไว้ขายเรือนของตน ซึ่งยังไม่เสร็จเพราะไม่มีเงินซื้อไม้มาทำฝา ก็จะค่อยๆ สะสมไม้เอาไว้นานพอ ก็จะขอแรงพรรคพวกมาช่วยต่อเติมให้เสร็จ ไม้เหล่านี้บางทีก็เอาไว้ได้ถุน บ้านแล้วมีสิ่งของอื่นๆ ปิดไว้ เอาไว้ในป่าข้างหมู่บ้านก็มี ผู้เขียนพบหลายครั้งแต่ไม่ได้ถามว่าเป็น

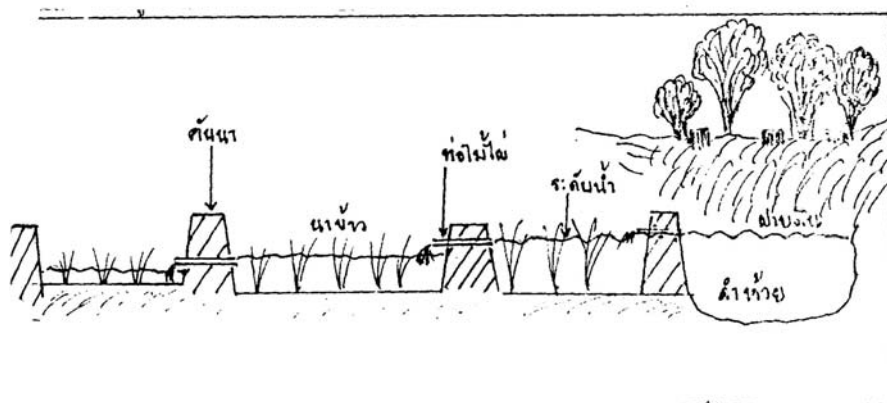
ไม้ของใคร เอามาทำอะไร เพราะเป็นคำถามที่ไม่ควรถาม หากเราสนิทกับคนในหมู่บ้านมากพอ เขาก็จะเล่าให้เราฟังเอง

ในการวิจัยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกลุ่มแม่น้ำสงคราม ในหมู่บ้านหนึ่งของอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เป็นหมู่บ้านที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีอาชีพปลูกกล้วยขายให้นายทุน นายทุนบางส่วนเป็นครู เมื่อได้ผลผลิตก็จะขายให้กับนายทุนใหญ่ซึ่งเป็นนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งต่อมาได้ถูกทางการสหรัฐฯ จับได้ และศาลสหรัฐฯ ตัดสินจำคุกเป็นเวลานาน ข้อมูลเรื่องการปลูกกล้วยเป็นข้อมูลที่ไม่มีใครบอก และก็ไม่ควรจะถามคนในหมู่บ้าน เพราะเขาอาจจะคิดว่าผู้ถามเป็นสายให้กับตำรวจ หรือ ป.ป.ส. ก็ได้ ดีไม่ดีผู้ถามอาจจะ “หายสาปสูญ” ผู้เขียนได้หาข้อมูลเบื้องต้นไปก่อนที่จะลงพื้นที่นี้ว่า คนที่ปลูกกล้วยต้องใช้ปุ๋ยซีไคใส่ต้นกล้วย กล้วยาจึงจะมีรสดี เวลาเข้าไปในหมู่บ้านจึงต้องสังเกตว่าใครที่สะสมปุ๋ยซีไคเอาไว้โดยที่ไม่ได้ปลูกผัก และมีฐานะดีโดยที่ไม่ได้มีลูกส่งเงินให้ ไม่ได้ทำอาชีพสุจริตที่ทำรายได้มากๆ ก็ตั้งสมมติฐานว่าอาจมีอาชีพปลูกกล้วยขาย และเมื่ออยู่ไปนานจนคนที่เราพักกับเขาไว้ใจ เรื่องเหล่านี้ก็จะค่อยๆ ออกมา เพราะในสายตาของชาวบ้านกล้วยาไม่ได้เป็นเรื่องเลวร้ายนัก เพิ่งมาเป็นสินค้าเมื่อทหารอเมริกันเขามาทำสงครามเวียดนามที่นครพนมและสกลนครมีสนามบินที่ทหารอเมริกันบินขึ้นลงเสมอๆ ว่างๆ จากภารกิจก็ซื้อกล้วยามาสูบ พอกลับไปสหรัฐฯ ก็คิดจัดหาทางซื้อจากนครพนมเอาไปเสพย์กัน จึงมีการปลูกเพื่อขายกันจนทุกวันนี้ ในสมัยก่อนชาวบ้านเขาปลูกกล้วยเอาไว้ใส่ส้ม ใส่แกง เพื่อให้มีรสชาติอร่อย มีการสูบบ้างแต่ไม่ค่อยมีใครสูบกล้วยาจนติด

ผู้เขียนเคยไปเก็บข้อมูลภาคสนามในโครงการวิจัยศักยภาพชุมชนที่บ้านฝาง ตำบลโพธิ์ทอง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น โดยพักอยู่ในหมู่บ้านหลายสัปดาห์ ระหว่างเดินสำรวจภูมิประเทศรอบๆ หมู่บ้าน จึงได้พบว่าชาวบ้านมีฝายดินที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเองเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้นานในหลายหมู่บ้านที่อยู่เชิงเขาที่ผู้วิจัยเข้าไปเก็บข้อมูล ตอนแรกๆ ถามชาวบ้านว่ามีระบบชลประทานหรือไม่ ชาวบ้านบอกว่าไม่มี เพราะความหมายของ “ชลประทาน” ของชาวบ้าน คือระบบกักเก็บน้ำส่งน้ำที่สร้างด้วยคอนกรีตที่หน่วยงานของรัฐทำให้ ส่วนที่ชาวบ้านสร้างฝายและเหมืองส่งน้ำ ชาวบ้านคิดว่าคงไม่สำคัญในสายตาของคนนอก ฝายและเหมืองหรือคลองส่งน้ำที่ชาวบ้านสร้างขึ้นในสมัยก่อนส่วนมากไม่ได้ใช้เงิน แต่ใช้วัสดุ คือ ไม้ที่มีมากในท้องถิ่น เอาดินถมปลูกต้นไม้ให้รากยึดดินเอาไว้ ฝายเหล่านี้ใช้มา 60-70 ปีก็ยังไม่พัง ฝายและเหมืองเหล่านี้ชาวบ้านช่วยกันสร้างและซ่อมแซมกันเอง ในตอนหลังจึงมีฝายคอนกรีตและคลองส่งน้ำคอนกรีตที่รัฐมาสร้างให้ ข้อมูลเกี่ยวกับฝายและเหมืองที่ชาวบ้านสร้างขึ้น ผู้เขียนได้เห็นถึงภูมิปัญญาและการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้าน ข้อมูลเหล่านี้ได้มาจากการสังเกตเมื่อพบว่ามันมี ต่อมาจึงซักถามราย

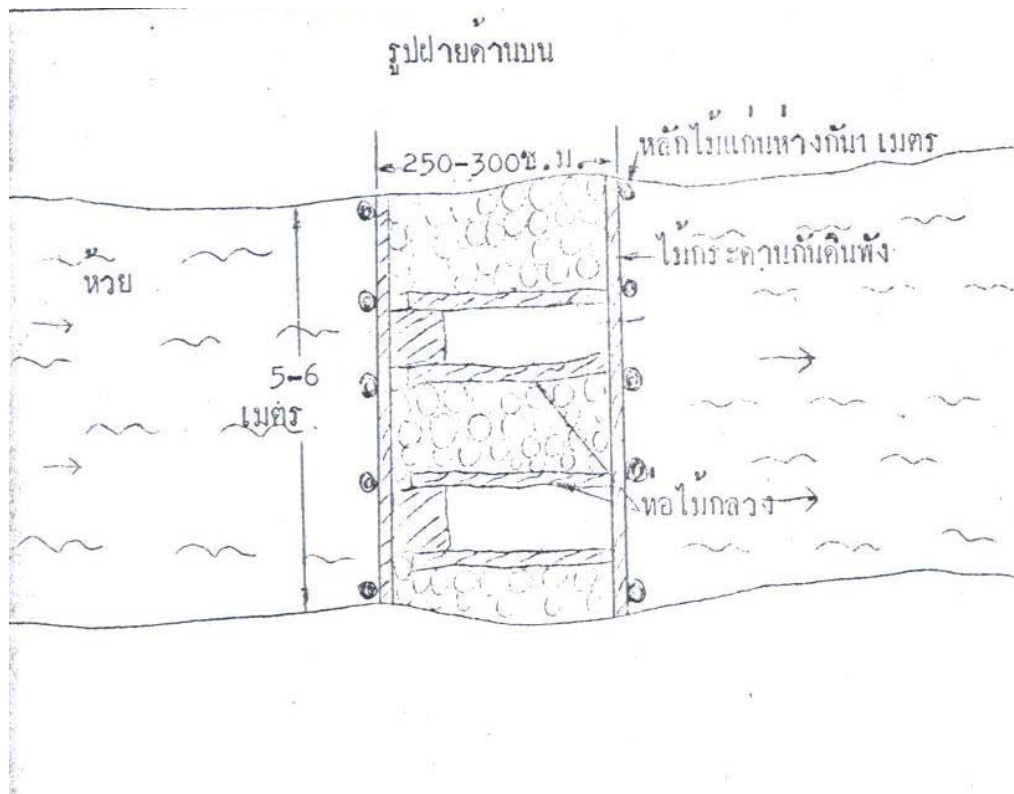
ละเอียด ซึ่งเราจะไม่รู้รายละเอียดเลย หากเราไม่ทราบว่าหมู่บ้านนั้นมีเหมืองฝายที่ชาวบ้านเขาสร้างขึ้นมานานมาแล้ว นานเสียจนหลายคนในหมู่บ้านอาจจะลืมไปแล้วว่าหมู่บ้านเขามีฝายกี่ลูก นักวิชาการส่วนมากก็ไม่ค่อยทราบว่าในภาคอีสานมีระบบเหมืองฝายในหลายท้องที่ เพราะงานวิจัยหรือตำราไม่มีใครพูดถึง

กล่าวโดยสรุป การเดินสำรวจในหมู่บ้านและรอบๆ หมู่บ้านบ่อยๆ เป็นสิ่งจำเป็นที่นักวิจัยควรทำอย่างยิ่งเวลาเข้าไปเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ เพราะจะได้เห็นอะไรมากกว่าที่ชาวบ้านเล่าให้ฟัง และมีประเด็นมากมายที่จะซักถามต่อ เพราะหลายสิ่งที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ แต่ในสายตาของชาวบ้านเห็นเป็นสิ่งธรรมดาๆ เขาจึงไม่เล่าให้ฟัง ดังเช่นเรื่องเหมืองฝายของบ้านวังสวาบ อ.ภูพาน จ.ขอนแก่น ซึ่งตอนแรกไม่รู้ด้วยซ้ำว่ามีเหมืองฝาย จนเมื่อเดินสำรวจจึงทราบว่า มีถึง 4 ฝาย มีพื้นที่ชลประทานครอบคลุมถึงร้อยละ 60 ของพื้นที่ทำนาทั้งหมดของหมู่บ้านที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมาเองหลายสิบปีมาแล้ว

รูป 2.3 ฝายบ้านบัว อ.กุฉินคร จ.สกลนคร

ที่มา : สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2544: 56

รูป 2.4 ฝายบ้านฝาง อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น

ที่มา : สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2533: 19

3) การเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วม

การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพที่ดีที่สุดคือ การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชาวบ้านทุกอย่างให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ (แต่ปัญหาคือ นักวิจัยมักไม่มีเวลาจะอยู่ในหมู่บ้านตลอดทั้งปี เพราะนักวิจัยไทยส่วนมากมักเป็นอาจารย์ ต้องสอนหนังสือด้วย) การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชาวบ้านไม่เพียงแต่จะทำให้เราได้รู้ได้เห็น ได้เข้าใจกิจกรรมเหล่านั้นได้ดีกว่าฟังจากคำบอกเล่าเท่านั้น แต่จะมีประโยชน์อย่างมากในการสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน และความไว้วางใจของชาวบ้านที่มีต่อนักวิจัยด้วย ผู้เขียนเคยไปช่วยชาวบ้านขายไร่ข้าวโพดบนภูเขาที่บ้านวังสวาบ จึงได้ทราบว่าการขายไร่ในพื้นที่ลาดเอียงเป็นอย่างไร การขายไร่ต้องทำตอนไหน เข้าใจระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานของชาวบ้าน หลังจากขายไร่ในวันนั้นตกเย็นเจ้าของไร่ก็เชิญไปรับประทานอาหารเย็น ที่จริงผู้เขียนไม่อยากไปเพราะเกรงใจเจ้าของไร่ แต่เกรงจะเสียน้ำใจเจ้าของ

ไรที่ตั้งใจเชิญไปจริงๆ ทำต้มไก่ลาบไก่เลี้ยง ตั้งแต่นั้นมาเจ้าของไรก็ไว้วางใจผู้เขียน มีอะไรก็เล่าให้ฟัง หากสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านแบบนี้หลายๆ คร้วเรือน เราก็จะได้ key informant มากขึ้น อย่าลืมนักวิจัยเมื่อแรกเข้าไปในหมู่บ้านคือคนแปลกหน้า เขาไม่รู้ว่าเราเป็นใคร มาจากไหน มาทำอะไรในหมู่บ้าน และเรื่องที่สัมภาษณ์เขามีประโยชน์อะไร และจะทำให้เขามีปัญหาหรือเปล่า คนส่วนมากจึงสงวนท่าทีไม่เล่าอะไรให้ฟังทั้งหมด ต่อมาเขาเชื่อใจว่าเราถามอะไรก็จะเล่าให้เราฟังหมด การสร้างความไว้วางใจจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก

สิ่งที่นักวิจัยควรระวังในระหว่างเข้าไปเก็บข้อมูลในหมู่บ้าน คือ ไม่ควรเอาข้อมูลของครัวเรือนหนึ่งไปเปิดเผยให้อีกครัวเรือนหนึ่ง เพราะอาจทำให้คนที่ถูกเปิดเผยไม่พอใจ และเกิดปัญหาคืนขึ้นได้ เพราะนักวิจัยเป็นคนนอก จะไม่รู้ว่าครัวเรือนใดญาติคนไหนเคยมีปัญหากัน คนที่เป็นคนไม่ดีในหมู่บ้านก็มี เวลาสัมภาษณ์เขาก็อย่าทำสีหน้าหรืออาการรังเกียจเขา เพราะอันที่จริงคนไม่ดีก็ไม่ใช่ว่าไปเสียทุกอย่าง เขามีดีบางอย่าง ถ้าเราทราบก็อาจจะยกย่องในส่วนที่เป็นความดีของเขา (แต่ก็ไม่ควรจะพูดยกย่องจนเกินไป จนดูว่าเป็นการตั้งใจประจบอย่างออกนอกหน้า)

2.3 การเรียบเรียงรายงานการวิจัย

กระบวนการวิจัยที่ยากที่สุดคือ ขั้นตอนของการเรียบเรียงรายงานการวิจัย ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ต้องมีการจัดระบบข้อมูลที่เก็บมาเป็นกลุ่มๆ หรือเป็นบทๆ หากเป็นข้อมูลเชิงปริมาณจะต้องแจกแจงความถี่ คำนวณหาค่าร้อยละ หรือค่าเฉลี่ยแล้วแต่กรณี ในกรณีที่ข้อมูลหลายร้อยครัวเรือนหรือเป็นพันครัวเรือน เช่น ข้อมูลโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน มีครัวเรือนที่ถูกสัมภาษณ์ถึง 1,574 ครัวเรือน จาก 12 หมู่บ้าน 10 จังหวัด การแจกแจงหรือแจกแจงความถี่ใช้วิธีบันทึกข้อมูลลงในเครื่องคอมพิวเตอร์ทีละฉบับ (ครัวเรือน) จนครบทุกฉบับ ฉบับละ 14 หน้า ก่อนบันทึกข้อมูลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ต้องทำคู่มือลงรหัสเสียก่อน เมื่อบันทึกแล้วก็สามารถ print ข้อมูลออกมาเป็นตารางจนครบทุกตารางที่ออกแบบเอาไว้ อย่างกรณีของงานวิจัยดังกล่าวมีทั้งหมด 79 ตาราง จากตารางดังกล่าวต้องแปลงมาเป็นตารางที่คนทั่วไปอ่านเข้าใจ ดังตัวอย่างของโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน

ตัวอย่างตารางที่ print ครั้งแรก

ตาราง A LANDOR 3

		Frequency	Percent	Valid Percent	Commulative Percent
Valid	1.00	287	18.2	18.2	18.2
	2.00	659	41.9	41.9	60.1
	3.00	385	24.5	24.5	84.6
	4.00	168	10.7	10.7	95.3
	5.00	74	4.7	4.7	100.0
	Total	1,573	99.9	100.0	
Missing System		1	1		
Total		1,574	100.0		

ตัวอย่างตารางที่แปลงแล้ว (LANDOR 3)

ตาราง A ขนาดที่ดินทำกินของครัวเรือนในชนบทอีสานในปัจจุบัน

ขนาดที่ดินทำกิน	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
0	287	18.2
.01-11 ไร่	659	41.9
11.01-25 ไร่	385	24.5
25.01-40 ไร่	168	10.7
40.01 ไร่ขึ้นไป	74	4.7
รวม	1,573	100.0

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ 1,574 ครัวเรือน 12 หมู่บ้าน 10 จังหวัด ในภาคอีสาน 2544

เมื่อจัดกลุ่มข้อมูลให้ออกมาเป็นบทตามที่วางไว้แต่แรกแล้ว และอยู่ในรูปของตารางทั้งหมดแล้ว ก็ถึงขั้นวิเคราะห์ข้อมูล ตีความ เปรียบเทียบกับเกณฑ์เฉลี่ยของภาคอีสาน หรืออาจจะเปรียบเทียบกับที่คนอื่นทำไว้ หรือเปรียบเทียบกับพื้นที่เดียวกันแต่คนละช่วงปี หรือเปรียบเทียบกับในภาคอีสานแต่ละคนละเขต หรือเปรียบเทียบกับภาคอื่นหรือประเทศอื่น หาเหตุปัจจัยที่ทำให้พื้นที่ที่เราศึกษาแตกต่างหรือเหมือนกับในอดีต หรือแตกต่างหรือเหมือนกับพื้นที่อื่น แล้วสังเคราะห์เป็นข้อสรุปใหม่ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ต้องใช้ข้อมูลทั้งคุณภาพและปริมาณมาก ทั้งข้อมูลสนามที่ได้มาเป็นตารางแล้ว และข้อมูลเชิงปริมาณที่คนอื่นทำเอาไว้ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องเปรียบเทียบและเชื่อมโยงกันระหว่างตัวแปรต่างๆ วิธีการวิเคราะห์ เปรียบเทียบ และสังเคราะห์ข้อมูล ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่มีหลักการว่าข้อสรุปที่ได้ต้องมีหลักฐานหรือเหตุผลที่หนักแน่นสนับสนุนข้อสรุป ข้อสรุปนั้นจึงจะน่าเชื่อถือ งานวิจัยนั้นก็จะเป็นงานวิจัยที่น่าเชื่อถือด้วย

กล่าวโดยสรุป วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานควรเริ่มต้นที่ประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจก่อน และต้องตอบให้ได้ว่าประเด็นที่จะทำการวิจัยมีความสำคัญมากพอหรือคุ้มค่าที่จะวิจัยเมื่อเราทราบแล้วว่าจะวิจัยอะไร (คือ ทราบวัตถุประสงค์ของการวิจัย) แล้ว จึงหาข้อมูลมาตอบวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ซึ่งวิธีหาข้อมูลหรือวิธีวิจัยเศรษฐกิจชุมชนต้องใช้ทั้งข้อมูลเอกสาร คือ งานวิจัย งานเขียน ข้อมูลสถิติต่างๆ ที่มีผู้ทำเอาไว้แล้ว กับต้องใช้ข้อมูลภาคสนาม ซึ่งต้องใช้ทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพ ข้อมูลเชิงปริมาณอาจจ้างผู้ช่วยนักวิจัยลงไปเก็บ แต่ข้อมูลเชิงคุณภาพผู้วิจัยควรเก็บเอง เพราะการลงไปอยู่กับชาวบ้านจะเข้าใจวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องพามาถึงเศรษฐกิจ เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างสภาพภูมิประเทศกับการทำมาหากิน การสังเกตและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชาวบ้าน จะทำให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์มีความชัดเจน การมีส่วนร่วมยังทำให้เกิดความเป็นกันเอง และความไว้วางใจของชาวบ้านที่มีต่อนักวิจัย ซึ่งจะทำให้ให้นักวิจัยได้ข้อมูลที่ถูกต้องมากยิ่งขึ้น